

T.C.

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE-UKRAYNA İLİŞKİLERİ (1914-1923)

ZÜLAL GÖN

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Yüksek Lisans Programı

İSTANBUL, 2022

T.C.

YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

TÜRKİYE-UKRAYNA İLİŞKİLERİ (1914-1923)

ZÜLAL GÖN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Soner Dursun

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Yüksek Lisans Programı

İSTANBUL, 2022

İNTİHAL SAYFASI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışırda alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağılı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

22/ 04 /2022

ZÜLAL GÖN

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	III
ÖNSÖZ.....	IV
ABSTRACT.....	V
ÖZET.....	VI
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ve OSMANLI- UKRAYNA İLİŞKİLERİ

2.1. Birinci Dünya Savaşına Genel Bakış.....	10
2.2. Osmanlı Devleti’nin Ukrayna Limanlarını Bombalaması.....	14
2.3 Ukrayna’nın Savaşa Girmesi.....	16
2.3.1 Ukrayna Kurtuluş Komitesi (SVU).....	19
2.4. Rusya’da Çıkan Bolşevik İhtilali ve Ukrayna Halk Cumhuriyeti.....	23
2.5. Brest-Litovsk Antlaşması ve Ukrayna’nın Rolü.....	29
2.6. Osmanlı Devleti ve Ukrayna Arasında İmzalanan Brest-Litovsk Antlaşması.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

1918-1920 ARASINDA TÜRKİYE VE UKRAYNA İLİŞKİLERİ

3.1 Mondros Mütarekesi ve Millî Mücadele.....	38
3.2 Millî Mücadele’de Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri.....	41
3. 2.1 Moskova Antlaşması’na Bakış.....	44
3.3 Milli Mücadele’de Türkiye-Ukrayna İlişkileri.....	48
3.4. Milli Mücadele Dönemi’nde Sovyet Rusya ve Ukrayna’nın Yardımları.....	56
3.5 İhtilalden Sonra Kurulan Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti.....	58
3.6 Savaş Sonrası Ukrayna’daki Osmanlı Savaş Esirleri Meselesi.....	61

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1920-1923 ARASINDA TÜRKİYE-UKRAYNA İLİŞKİLERİ

4.1. Askeri Tutsaklarla Kamplara Alınan Sivillerin Ülkelerine İade Edilmesine İlişkin Antlaşmasının İmzalanması.....	67
4.2. Ukrayna ile Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması.....	68
4.3. Türkiye ve Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Ticari Faaliyetleri.....	73
4.4. Ukrayna Türkiye Arasındaki Kültürel Faaliyetler.....	75
4.5.1920'lerin başında Türkiye Ukrayna Siyasi İlişkileri.....	78
SONUÇ.....	83
EKLER.....	86
KAYNAKÇA.....	102
ÖZGEÇMİŞ.....	112

KISALTMALAR

A.g.e. : Adı geçen eser

A.g.m.: Adı geçen makale

C. : Cilt

ev. : Çeviren

Haz. : Hazırlayan

Ed. : Editör

S.: Sayı

s. : Sayfa

USSC: Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

USRP: Ukrayna Sosyalist Devrimci Partisi

TBMM:Türkiye Büyük Millet Meclisi

ÖNSÖZ

Bu tezde, Ukrayna'nın coğrafi, siyasi, ekonomi özelliklerine değinildikten sonra, 15. Yüzyıldan itibaren başlayan Türkiye-Ukrayna ilişkilerinden bahsedilmiş, daha sonra ise 1914-1923 yılları arasında kurulan siyasi, diplomasi, eğitim ve kültür ilişkilerine dikkat çekilmiştir. Literatürde, 1914-1923 yılları arasındaki Türkiye-Ukrayna ilişkilerinin tarihi hakkında çalışmalar çok fazla olmadığı için bu konuyla ilgili bilgilerin aydınlatılmasını sağlamak ve literatürdeki boşluğu doldurmak hedeflenmiştir. Ayrıca, bu süre zarfındaki gelişmeler aktarılırken, dönemin önemli gelişmelerinden bağımsız olarak incelenemeyeceği için, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı, Rusya'da çıkan Bolşevik İhtilali, Ukrayna'nın bağımsızlık mücadelesi ve Ukrayna'nın Sovyet idaresine girmesi ele alınmıştır.

Çalışmanın başından beri bana yol gösteren ve yardımcı olan, desteğini ve ilgisini asla esirgemeyen, kendisiyle çalışmaktan büyük onur duyduğum danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Soner Dursun'a, tez konumun belirlenmesinde bana yardımcı olan ve çalışmalarını, iş ahlakını, duruşunu hep örnek alacağım Yeditepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Başkanı, değerli Prof. Dr. Tülay Alim Baran'a, yüksek lisans jüri üyelerimden çok değerli Sayın Ayşen Müderrisoğlu'na, yüksek lisans eğitim hayatımda hocalarım olan Sayın Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu, Sayın Prof. Dr. Bülent Bakar ve Sayın Doç. Dr. Mehmet Taştanir'e,

Eğitim hayatımı daima destekleyen, arkamda her zaman duran, zor zamanlarımda sevgisini ve şefkatini hiç esirgemeyen başta rahmetli babam Mehmet Toz'a, annem Hatice Toz'a ve aileme,

Tez sürecim boyunca beni sürekli motive eden, zor zamanlarımda hep yanımda duran, bana olan inancını hiç kaybetmeyen değerli eşim Orhan Gön'e teşekkür ederim.

ABSTRACT

In this thesis, after mentioning the geographical, political and economic characteristics of Ukraine, Turkish-Ukrainian relations that started from the 15th century were mentioned, and then attention was drawn to the political, diplomatic, educational and cultural relations established between 1914-1923.

Ukrainians, who have lived under the rule of different states for centuries, had occasional uprisings but without results. After coming under Russian domination in the 18th century, Ukraine, which lived in the shadow of this state, was defined as a part of Russia. The Ukrainians, who entered the war on the side of Russia in the First World War that started in 1914, will enter a completely different political life with the Bolshevik Revolution in 1917.

The Ukrainian Liberation Union, which was opened by the Ukrainians to become an independent state, also established a connection with the Ottoman Empire in 1914 and sought support from the Ottoman Empire in the struggle for independence. With the signing of the Treaty of Brest-Litovsk on February 9, 1918, the first diplomatic relations between the Ottoman Empire and Ukraine were established. The friendship relations that started on this date were strengthened with the agreements signed on 12 February 1918 and 17 September 1921 for the return of military and civilian prisoners.

The Treaty of Friendship and Brotherhood, signed with Ukraine in 1922 after the Battle of Sakarya during the National Struggle, both contributed to the victory of the Turkish War of Independence and played a major role in the commercial, educational and cultural cooperation that would be established later between the two countries.

Key Words: Turkey, Ukrain, First World War, Indepence, Captive Exchange, Russia

ÖZET

Yüzyıllardır farklı devletlerin egemenliği altında yaşıyan Ukraynalılar, zaman zaman ayaklanmalar çıkarmış fakat sonuç alamamışlardı. 18. Yüzyılda Rusya hakimiyetine girdikten sonra bu devletin gölgesinde yaşıyan Ukrayna, Rusya'nın bir parçası olarak tanımlanıyordu. 1914 yılında başlayan Birinci Dünya Savaşı'nda Rusya'nın yanında savaşı giren Ukraynalılar 1917'de Bolşevik Devrimi ile birlikte bambaşıka bir siyasi hayata giriş yapmışlardır.

Ukraynalı milliyetçilerin Rusya'dan ayrı bağımsız bir devlet olabilmek için açtıkları “Ukrayna Kurtuluş Birliği”, 1914 yılında Osmanlı Devleti ile bağılantı kurmuş ve başlattıkları bağımsızlık mücadelesinde Osmanlı Devleti'nden destek aramışlardır. 9 Şubat 1918 yılında Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Osmanlı ve Ukrayna arasında ilk diplomatik ilişkiler kurulmuştur. Bu tarihte başlayan dostluk ilişkileri, asker ve sivil esirlerin geri iade edilmesi için 12 Şubat 1918 ve 17 Eylül 1921 tarihinde yapılan antlaşmalarla kuvvetlendirilmiştir.

Milli Mücadele Dönemi'nde Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra 1922 yılında Ukrayna ile yapılan Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması, Türk Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasına katkı sağlamış ve iki ülke arasında daha sonra kurulacak olan ticari, eğitim ve kültür iş birliğinin oluşmasında büyük rol oynamıştır.

Anahtar Kelime: Türkiye, Ukrayna, Birinci Dünya Savaşı, Bağımsızlık, Esir Mübadelesi, Rusya.

GİRİŞ

Ukrayna, Doğu Avrupa’da Karadeniz sahilindeki önemli ülkelerden biri olarak görülmektedir. Toprakları 603.700 km² olup, 20 bin kadar akarsudan oluşmakta ve 17 limanı bulunmaktadır. En önemli ırmakları ise; Dinyeper, Dinyester, Donetsk ve Buğ adındaki ırmaklarıdır. Ukrayna ülkesinin kuzeyi ormanlık ve bataklık, merkezinde kalan kısmı ormanlık ve bozkır, güneyi ise ağaçsız bozkırdır. Ukrayna isminin geçtiği yer ise Azak denizine dökülen topraklar olmuştur.¹

Ukrayna’nın tarihi hakkındaki bilgileri ve burada hüküm süren ilk kavimler hakkındaki bilgileri Homeros’un “Odysseia” adındaki eserinden öğrenilmektedir. Homeros bu eserinde Ukrayna’daki Kimmerler ve Sarmatlar hakimiyeti hakkında bilgi verse de yeterli görülmemektedir. Homeros’tan sonra Ukrayna hakkında bilgi veren isimlerden bir diğeri ise “tarihin babası” olarak bilinen Heredot olmuştur. Heredot, İskitlerin Ukrayna’da Kırım ve Karadeniz sahillerine yerleştiği bilgisini vermiş ve Ukrayna’daki bazı nehirlerin (Dinyeper, Dinyester, Donetsk gibi) isimlerinin İskit dilinden türemiş olabileceğinden bahsetmiştir.²

Heredot, Ukrayna’nın Dinyeper nehri boyunca uzanan topraklarını dünyanın en verimli toprakları olarak görmüş ve Ukrayna toprakları hakkında: “İskit nehirleri arasında en büyük ikinci nehir olan Borysthenes, bana göre yalnızca dünyanın bu kısmındaki nehirlerin değil, hiçbir nehirle kıyaslanamayacak olan Nil Nehri hariç olmak üzere dünyadaki tüm nehirlerin en kıymetli ve en verimlisidir. En verimli otlaklara açık ara en mükemmel içme suyuna sahiptir. En iyi mahsuller kıyılarından başka hiçbir yerde yetişmez ve tahıl ekilmeyen yerlerindeki otlar dünyanın en bereketlisidir.”³ demiştir.

Çok verimli topraklara sahip olan Ukrayna coğrafyasında birçok millet bu verimli topraklara sahip olabilmek için mücadele etmişlerdir. Tarihsel yerleşimi 3.000 yıl öncesine dayanan Ukrayna’nın topraklarında hüküm sürmüş olanların ilki Kimmerler’dir.⁴ Ukrayna topraklarında Kimmerler’in hakimiyetinden sonra MÖ VII. yüzyılda göçebe bir topluluk olan İskitlerin hakimiyetinin başladığı bilinmektedir. İskitlerin hüküm sürdüğü dönemle ilgili pek fazla bilgiye ulaşılamamaktadır.⁵

¹ Mahir Aydın, “Tarih Boyunca Türkiye-Ukrayna İlişkileri”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.28, 2015, s. 32.

² Paul Kubicek, *The History of Ukraine*, University of Toronto Press, London 2008, s. 18.

³ Serhii Plokyh, *Avrupa’nın Kapıları Ukrayna Tarihi*, çev. Gözde Erdoğan, Feylesof, İstanbul 2017, s. 22.

⁴ Mahir Aydın, a.g.m., s. 33.

⁵ Andrew Wilson, *The Ukrainians Unexpected Nation*, Yale University Press, London 2015, s. 28.

Ukrayna coğrafyasına Kimmer hakimiyetiyle başlayan siyasi süreç, Sarmat adındaki göçebe halk tarafından sona erdirilmiştir. II. Yüzyıla kadar devam eden Sarmat hakimiyetine Alman asıllı olan Gotlar son vermiştir. Daha sonra 375'te Ukrayna topraklarına doğru akınlar yapan Hunlar, Ukrayna'daki Got hakimiyetine son vermiş ve bu coğrafyanın yeni sakini olmuştur. Hunların baskıları sonucu başlayan Kavimler Göçü nedeniyle, akınlar yapan Türk kökenli İtil Bulgarları ve Avarlar, sırasıyla V. ve VI. Yüzyılda Ukrayna'yı ele geçirmişlerdir. Ukrayna'daki Türk egemenliği bu devletlerle sınırlı kalmamış, VI. ve XIII. yüzyıllar arasında Hazarlar, Peçenekler, Uzlar ve Kumanlar'a kadar devam etmiştir.⁶

Bölgenin Türk hakimiyetinden çıkmasından sonra yerine konuştıkları dil ve ortak kültürleri çerçevesinde tanımlanmış ve birçok siyasi oluşumlarda bulunmuş olan Slavlar'a bırakmıştır. Slavlar'ın Ukrayna'nın Dinyester ile Dinyeper Nehirleri arasında yaşadıkları bilinmektedir.⁷ VI. Yüzyılın başlarında Ukrayna'da bir Türk Devleti olan Avarların hakimiyeti başlamıştır. Avarların Frank Krallığına yenilmesinden sonra VII. yüzyılın sonlarında hakimiyet başka bir Türk Devleti olan Hazarlara geçmiştir. Hazarlar, Ukrayna'da kaldıkları süre boyunca barışçıl bir politika yürütmüş ve Ukrayna halkını korumuştur.⁸

Hazar hakimiyeti İskandinavların Ukrayna'yı ele geçirdiği IX. Yüzyıla kadar devam etmiştir. İskandinavlar dağınık şekilde bulunan Doğu Slavlarını hızlı bir şekilde tek çatı altında birleştirmeyi başarmış, sonrasında 860'da Kiev Knezliği'ni kurmuşlardır. Bazı Ukraynalı tarihçilere göre Kiev Knezliği'nin kurulmasına katkı sağlayanların İskandinavya'nın yerlileri olan Normanların olduğu iddia edilmektedir.⁹ Bazı Ukraynalılar ise, "Varangian" faktörü üzerinde durmaktadırlar.¹⁰

Kiev Knezliği dönemi Ukrayna'nın erken tarihi olarak tanımlanır. Kurulan bu Knezlik Ukrayna'nın ilk Slav Devleti olma özelliğini taşır.¹¹ Kiev Knezliği ise 1240 tarihinde Tatarların Kiev'i kuşatmasıyla yıkılmıştır.¹² 1385 tarihinde Litvanya ve Polonya arasında ittifak yapılarak "Krevo Birliği" kurulmuştur. Polonya bu birlikten en güçlü çıkan devlet olmuştur. Litvanya'nın birçok bölgesine hakim olan Polonya, Kiev Knezliği'nden

⁶ Yücel Öztürk, *Ukrayna (Tarih), Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.4, 2012, s. 73.

⁷ Serhii Plokyh, *a.g.e.*, s. 29-30.

⁸ Дмитро Дорошенко, *Історія України (з малюнками, для школи й родини)*, Краків-Львів, 1942р, s. 11.

⁹ bkz. О. Yefimenko, D. Doroshenko, E. Malanyuk

¹⁰ Микола Лазарович, *Історія України (Навчальний посібник)*, Тернопіль, 1999, s. 14-15.

¹¹ Mahir Aydın, *a.g.m.*, s. 33.

¹² Дмитро Дорошенко, *a.g.e.*, s. 60.

Galiçya'yı da ele geçirmiştir.¹³ 1569 tarihindeki Lubnin Birliği ile Polonya Litvanya üzerinde tam hakimiyet sağlamış ve Galiçya'da yaşayan Ukrayna halkına kültürel, siyasi, dini açıdan baskı yapmaya başlamıştır.¹⁴

Polonyalıların bu baskısı Ukrayna'da ulusal bilincin şekillenmesine neden oldu. 1648'de Ukrayna Kazak Devleti'nin kurucusu olan hatman Khmelnytsky tarafından başlatılan Ukrayna ulusal kurtuluş savaşı, 1657'ye kadar devam etmiştir. Kazaklar, Ukrayna soylularının bir parçası olarak görülür ve askeri yetenekleriyle ön plana çıkmışlardır. Kazakların başlattığı bağımsızlık mücadelesi Ukrayna tarihi için çok önemli görülmektedir.¹⁵ 16. ve 17. Yüzyıllarda başlayan Ukrayna bağımsızlık hareketi, etkisini 20. Yüzyıla kadar sürdürecektir. Bu tarihsel süreçte birçok baskıya ve asimilasyon politikasına maruz bırakılan Ukraynalılar, mücadele etmeye devam etmiş ve Ukrayna'nın siyasi hayatının oluşmasına katkı sağlamışlardır.

1. Osmanlıların Ukraynalılarla İlk Münasebetleri

Osmanlı Devleti'nin giderek büyüyen toprakları ve ekonomisi için Karadeniz sahilleri çok önemliydi. Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyaya önem vermesinin nedeni, Karadeniz'den gelen ucuz buğdaya, bala, keresteye ve halkın temel besin kaynaklarına ihtiyaç duymasından kaynaklanmıştır. Bu ürünlerin karadan getirilmesi Osmanlı adına külfetli olacağı için, deniz taşımacılığı yoluyla ülke topraklarına sokulması istenmiştir. Özellikle Ukrayna topraklarına bağlı Kırım, Kefe, Kili ve Akkerman gibi şehirlerde tarımsal faaliyetlerin yoğun olması, Osmanlı'nın Karadeniz coğrafyasına ilgisini daha da arttırmıştır. Osmanlı Devleti bu sebeple Karadeniz'in Türk hakimiyetine girmesi için II. Mehmet zamanında çalışmalara başlamıştır.¹⁶

Ukrayna tarihinin önemli bir parçası olan Kazaklar bu coğrafyadaki tarih sahnesinin bir sayfasını oluşturmuştur. Osmanlı ve Ukrayna arasındaki ilişkiler incelendiğinde de Kazak ismiyle sıklıkla karşılaşmıştır. Ukrayna'nın Dinyeper bölgesinde bulunan Kazaklar

¹³ Бойко Олександр Дмитрович, *Історія України Посібник*, 2002, s. 103.

¹⁴ Микола Лазарович, *а.г.е.*, s. 23.

¹⁵ О. В. Гісем, О. О. Мартинюк, *Історія України*, Ранок, 2008, s. 138.

¹⁶ Kemal Olçar, *Karadeniz Politikaları ve Türkiye Ukrayna Stratejik İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007, s. 353-54.

“Zaporog” ismiyle tanımlanmıştır.¹⁷ Ukrayna Kazakları için Osmanlılar “Sarı Kamış Kazakları” demiştir. Zaman zaman ise bu Ukrayna Kazakları Özü Kazağı (Dinyeper) olarak da adlandırılmıştır.

Kazaklar 13. yüzyıla kadar Ukrayna ve Rusya’nın hâkimi durumundaydılar. Fakat 12. yüzyılda kurulan Moskova Prenslığının giderek büyümesinden sonra Kazakların Ukrayna hakimiyeti de sonra ermiş oldu. Her ne kadar Rus Prenslığı Ukrayna’yı ele geçirse de Kazaklar Ruslardan bağımsız bir şekilde yaşamaya devam etmişlerdir.¹⁸ Bu nedenle 16. ve 17. yüzyıllarda Osmanlı kaynaklarında Ukrayna adı Kazak ve Rus adıyla özdeşmiş olarak geçmiştir. Doğrudan Ukrayna kelimesi ise Ukrayna Hatmanı¹⁹ Petro Dorosenko’nun Osmanlı egemenliğine girmesiyle karşımıza çıkmıştır.²⁰

Bu Kazaklar Osmanlı’nın Karadeniz sahillerine 17.yüzyılda yaptıkları saldırılarla tanınmıştır. Özellikle Zaporog Kazakları bu saldırılarda ön plana çıkmış ve liderlerinin etrafında Ukrayna topraklarında teşkilatlanmışlardır. Örneğin, Ağustos 1614 tarihinde Sinop’a Kazak akınları yaşanmıştır. Bu akınlarda, Kazaklar şehre ciddi zararlar vermiş olup, Osmanlı halkından birçok kişiyi de esir almışlardır. Osmanlı Devleti’nde bu olay giderek büyümüş ve Sadrazam Nasuh Paşa’nın idamına sebep olmuştur. Akınlardan sorumlu tutulan Kazaklar ise birkaç zaman sonra yakalanıp, cezalandırılmışlardır. Kazakların diğer hadisesi ise 20 Temmuz 1624 tarihindeki İstanbul Boğazı’nda ve Sarıyer’de yaptıkları yağmalardır. Bu yağmalama olayı Osmanlı Devleti tarihindeki önemli olaylardan biridir. Kazakların saldırılarına karşılık Osmanlı devleti önlemler almış ve donanması denizlerde nöbet tutmuştur. 1625 tarihinde açık denizde Kazaklar ve Osmanlı Devleti karşılaşmış ve Osmanlı Devleti Kazakları yenmiştir.¹⁸

Kazaklar ve Osmanlılar tarihte yalnız düşman olarak değil; iki müttefik millet olarak da karşılaşmışlardır. Bu olaya sebep olan ise Rusya’nın ve Lehistan’ın saldırılarından kurtulmak ve ayrı bir devlet olabilmek için Osmanlı’dan istemiş oldukları yardımlardır. Kazak Hatmanı Wichowski, bu konuda Kırım Hanı Mehmet Giray’dan yardım istemiştir. Mehmet Giray, Ferras Bey adındaki bir komutanı Rusya’ya karşı oluşturulan Tatar

¹⁷ Vedat Kanat, “Osmanlı-Rus Diplomasinde Bir Kriz: Ukrayna Kazakları (1768-1792)”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 19, 2018, s. 499.

¹⁸ Mücteba İlgürel, “Osmanlı-Ukrayna Münasebetlerinin Başlaması”, *Türk Tarih Kurumu*, Ankara 1996, s. 161.

ordusunun başına atamıştı. Seferde Osmanlı askerleri de bulunuyordu. Bu olay Osmanlı ve Kazaklar arasındaki ilk ittifaktı.¹⁹

Lehistan uzun yıllar boyunca Ukrayna'yı kendilerine bağlı bir beylik olarak yönettiği için Osmanlı'nın Ukrayna'da nüfuz sahibi olmak istemesinden memnun olmamıştır. Bu yüzden Lehistan ve Osmanlı Devleti'nin arası bozulmuştu. En sonunda savaş eşiğine gelindiğinde, Sultan II. Osman, 1621 Hotin Muharabesi'nde Zaporozjya Ordusunun komutanını kendi saflarında savaşmaya davet etmişti. Ukrayna Kazakları'nın yardım etmesi halinde, Osmanlı Devleti bir Kazak Devleti'nin kurulmasına yardım edeceklerini söylemiştir. Lehistan ve Osmanlı arasında yapılan savaş Kazakların da yardımıyla Osmanlı Devleti kazandı ve iki taraf arasında Hotin Antlaşması imzalandı. Antlaşmanın en önemli maddesi, Osmanlı egemenliği altında bulunan devletler asla rahatsız edilmeyecektir maddesidir. Toplamda elli yıl sürecek olan bu barış döneminde Lehistan Ukrayna'ya müdahale edememiştir.²⁰

Ukrayna tarihi için ve Osmanlı ile olan ilişkilerde önemli bir isim olarak bilinen Hatman Petro Dorosenko (1665-1672) Özi nehrinin etrafında bulunan Kazakları tek çatı altında birleştirmeyi başarmıştır. Fakat Zaporog Kazaklarından Ktrinhantının Dorosenko'dan ayrılmasıyla siyasi birlik tekrardan bozulmuştur.²¹ Dorosenko'nun elçileri Leh ordularına karşı Osmanlı'dan yardım istemek için Edirne'ye geldiler ve Osmanlı'ya bağlılıklarını bildirdiler. IV. Mehmet bu yardıma olumlu cevap verdi ve Osmanlı hükümeti Ukraynalıları kendi tebaası olarak görmeye başladı. Hemen ardından IV. Mehmet, ordusunu topladı ve Leh-Rus ordularına karşı harekete geçti.²²

IV. Mehmet komutasındaki Osmanlı ordusu tekrardan Lehistan ile karşı karşıya gelmiş ve Osmanlı orduları Leh ordularını yenmeyi başarmıştı. Bu yenilgiden sonra barış yapmaya mecbur kalan Lehliler, Osmanlı Devleti ile 18 Ekim 1672 tarihinde Bucaş Antlaşmasını imzalamışlardır. Bucaş'a göre, Ukrayna ve Podolya bölgesinin Osmanlı Devleti'ne ait olduğu Lehistan tarafından kabul edilecektir. Osmanlı Devleti, Lehistan tehlikesini bertaraf etmişse de bu sefer Karadeniz çevresinde önemli planları olan Rusların

¹⁹ Mücteba İlgürel, ag.m., s. 161.

²⁰Тарас Чухліб, "Особливості турецької політики гетьмана Б. Хмельницького," *Інститут історії України НАН України: азахський науково-дослідний інститут, Вісник історії казахів Півдня України*, Випуск 2, № 6, Одеса, 2007, s. 5.

²¹Ferhat Gardaşkanoglu "Ukrayna, Osmanlı Himayesinde", *Tarih ve Medeniyet*, Sayı 15, İstanbul 1995, s.40.

²²Д. В. Журавльов, "Українсько-османські відносини останньої третини XVII ст. і "турецький проект" гетьмана П. Дорошенка", *Дриновський збірник*, Т. VIII, 2015, s. 124-125.

zararlı faaliyetleriyle uğraşmak zorunda kalmıştır. Ruslar, Ukrayna bölgesinin hakimiyetini ele geçirmek için Ukrayna halkından Kazakları Osmanlı aleyhine kışkırtmış ve bir isyanın çıkmasını sağlamıştır. Ukrayna Hatmanı olan Doroszenko Rusya'nın egemenliğini kabul ettiğini söylemiş ve Çehrin şehrini Rusya'ya bırakmıştır. Osmanlı Devleti bu gelişmeler üzerine Doroszenko'nun yerine Ukrayna Hatmanı olarak Papaz Hilminiski'yi atadığını ilan etmiştir. Fakat Hilminiski görevinde başarılı olamamış ve Ukraynalılar isyanlarına devam etmiştir.²³

Hakimiyet alanını genişletmek ve Karadeniz'de güçlü bir devlet olmak isteyen Rusya, Ukrayna Kazaklarını Osmanlı'ya karşı kışkırtmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti Ukrayna'nın güneyindeki bu tehlikeyi bertaraf etmek için Kırım Hanlığı ile iş birliği yaparak IV. Mehmet Dönemi'nde, Sadrazam Merzifonlu Kara Mustafa Paşa önderliğinde Rusya'ya karşı sefere çıkmıştır. Bu seferde, Osmanlı Devleti, Rus ordularını ve yanlarındaki Ukrayna Kazaklarını yenmeyi başarmıştır. 1681 yılında bu seferlerin sonucu olarak Rusya ve Osmanlı arasında "Bahçesaray" ya da diğer ismiyle "Çehrin Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşmanın hükümlerine göre, Sağ Ukrayna kıyıları Osmanlı'ya kalacak ve Sol Ukrayna kıyıları Dinyeper sınır kabul edilmek üzere Ruslara bırakılacaktır. 1475 yılında Kırım'ın hakimiyet alanına girmesiyle Karadeniz'de önemli bir devlet haline gelen Osmanlı'nın gücü, 1700 İstanbul Antlaşması'nda Rusya'nın Azak Kalesi'ni almasıyla azalmaya başlamıştır. Rusya'nın Azak Kalesi'ni ele geçirmesi, Kırım'ın ve Ukrayna'nın üzerinde tehlike yaratmasına neden olmuştur.²⁴

Rusya, II. Katerina döneminden itibaren dış politikada önemli adımlar atmıştır. 1770-1774 yıllarında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı'nda Osmanlı'nın aldığı yenilgiden sonra Küçük Kaynarca Antlaşması imzalanmıştır. Küçük Kaynarca Antlaşması'nın üçüncü maddesine göre Kırım bağımsız olacak fakat dini ve kültürel anlamda Osmanlı'ya bağlı kalmaya devam etmiştir. Kırım'ın bağımsız olmasıyla, Karadeniz'deki gücü zayıflayan Osmanlı Devleti, ilerleyen zamanlarda Kırım'ın Ruslar tarafından 1783 tarihindeki işgaline engel olamamıştır.²⁵

20. yüzyıla geldiğimizde ise, Avusturya parlamentosunda bulunan Ukraynalı Doktor Lunokin Çahaliski, Türkiye-Ukrayna ilişkileri konusunda şu sözleri sarf etmiştir:

²³Saray, a.g.m., s. 83-84.

²⁴Ömer Çağrı Tecer, "Jeopolitik ve Tarihsel Bir Rekabet Sahası Olarak Ukrayna ve Dış Politika Parametreleri", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 3, S. 4, 2004, s. 101-102.

²⁵Tecer, a.g.m., s. 103.

*“Karadeniz sahil-i şimaliyesinde(kuzeyinde) hükümet olarak ancak Rusya’yı tanıyan mezkur-u vaziyet-i hazır siyasiyesiyle artık kesb-i ülfet (sonradan kaynaşan)etmiş olan Türkiye, nasıl o kıyılardaki kavi’(güçlü) hükümetin ve askeriyenin bundan takriben iki yüz sene evvel diğer bir komşu devletin elinde bulunmuş olduğunu belki hatırlardan bile geçirmemiştir. Türkiye’nin bu eski komşusu ile olan münasebeti dostane olmuş ve binaen muhtelif şekilde buyrulmuştur. Türkiye’ye iki yüz sene oluna gelinceye kadar komşuluk etmiş olan bu hükümet Ukrayna hükümeti idi. Ve biz burada hükümetin münasebeti hakkında bazı tafsilat(ayrıntılı açıklamalar) ve izahat vermek istiyoruz: On beşinci asrın sonlarına ve altıncı asrın bidayetinde(başlarında) başlamış olan Türk-Ukrayna münasebetinin eşkal ve şeriatını tayin eden başlıca amil ve kıfayet Osmanlı padişahlarının tebaaları olan Kırım Hanlarının Ukraynalılar ile olan münasebetidir.”*²⁶

1.1 Ukrayna’daki Bağımsızlık Faaliyetleri ve Siyasi Fırkalar

Ukrayna’daki ulusal bilincin oluşması Çarlık Rusya’nın son dönemlerinde ortaya çıkmıştır. Ondan öncesinde 1798 tarihinde Kotlyarevskiy “Eneida” adlı eserinde Ukrayna dili ve edebiyatının başlangıcı sayılmıştır. Kotlyarevskiy öncülüğünde başlayan Ukrayna edebiyatının etkileri, Ukrayna’nın ilk şairi olan Taras Şevçenko’yu etkilemiştir. Taras Şevçenko “Kobzar” adlı eserinde, Ukrayna tarihi ve kültüründen bahsetmiş ve bu eser Ukrayna’daki ulusal bilinci uyandırdığı gerekçesiyle Çarlık Rusya taraftarlarını rahatsız etmiştir.²⁷

Şevçenko’nun yazdıklarından sonra ateşlenen Ukrayna milliyetçiliği karşısında Çarlık Rusya, İmparatorluğu için endişenmiş ve Şevçenko’yu sürgüne göndermiştir. Çarlık Rusya gelişmelerden sonra Ukraynaca yayınları yasaklamış, 1917 tarihine kadar yalnızca Rusça yayınlar çıkarılmasına ve Rusça konuşulmasına izin vermiştir. Ukrayna’nın Çarlık Rusya’dan bağımsız bir devlet kurabilmek için açtıkları ilk gayri resmi kuruluş ise Kiev’de açılan “Kirilo-Methodius Kardeşler Cemiyeti” olmuştur. Bu cemiyetin amacı Ukraynacanın resmi dil yapılmasını ve Ukrayna halkının anadilinde eğitim öğrenebilmesini sağlamak, Ukrayna topraklarında bağımsız ve demokratik bir Ukrayna kurabilmektir. Fakat çok

²⁶Ukrayna, Rusya Türkiye Makaleler Mecmuası,”Ukrayna Halaskar Cemiyeti İttahidiesi Neşriyatından”, İstanbul 1915, Matbaa-i Hayriye, s.5.

²⁷Yulia Vialtseva, *Tarihsel Süreçte Ukrayna-Rusya İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 23.

geçmeden Çarlık Rusya bu cemiyetin varlığından haberdar olmuş, cemiyeti kapatmış ve üyelerini de sürgüne göndermiştir.²⁸

19. Yüzyılın sonlarına doğru Ukrayna’da baş gösteren sosyo-politik ayaklanmalar Galiçya’da da hissediliyordu. Bu hareketlenmeler 1899 tarihinde Ukrayna’nın bağımsızlığını hedefleyen “Ukrayna Ulusal Demokrat Partisi”nin kurulmasına olanak sağladı. Başkanlığını Y. Romanchuk’un üstlendiği bu partide; K. Levitsky, E. Levitsky, V. Okhrymovych, M. Hrushevsky ve I. Franko gibi isimler de vardı. UNDP, 1900’de partinin genel programını yayınladı ve bu programda: “Tüm Ukrayna halkının siyasi ve kültürel bağımsızlık temelinde tek bir ulusal organizmada birleşeceği birleşik bağımsız bir Ukrayna” kurulması için çalışacakları ilan edilmişti.²⁹ Kurulan bu parti çok fazla ayakta kalamadan siyasi hayatına veda etmiştir.³⁰

Rusya hakimiyetindeki Ukrayna’da 20. Yüzyılın başlarına kadar henüz kurulan bir siyasi parti yoktu. Fakat o zaman kadar bu konu üzerinde az da olsa çalışmalar yapılmaya gayret edilmiştir. Bu çalışmalarda, mutlaka ortaklaşa hareket edilmeye çaba gösterilmiştir. Ukrayna’da 1900 tarihinde ilk kurulan siyasi parti “Ukrayna Fırka-i İhtilaliyesi” idi. Bu fırkanın yayınladığı “Müstakil Ukrayna” adındaki ilk risalesinde, Ukrayna’nın bağımsız bir devlet olması gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Bu fırkanın az bir zaman sonrasında çevresi genişlemiş ve üye sayısı artmıştır. Fırkanın başında Merkez Komutası bulunmakta ve bu komutaya bağlı olarak “Harici Komite” ismiyle diğer bir cemiyetle iş birliği yapılmaktadır. Fakat bu parti çok uzun sürmeden kapatılmıştır.³¹

V. Doroşenko bu fırka ile ilgili makalesinde şöyle bahsetmektedir: “*Ukrayna hareketi milliyesi için pek büyük bir ehemmiyet-i haiz idi (öneme sahip). Zira onun himmeti öyledir ki Ukrayna mefkure-i siyasisi(ülküsü) serbest Ukrayna kitapları ve serbest Ukrayna ceride-i tabakat, keşife-i nas arasında ilk defa olarak yayıldı. İhtilal kar fırka ef’al (eylemler) ve icraatına ahaliyi bir teşkilata tabi’ kılmakla ve onu saha-i siyaset ve iktisadiyata ilk adımları atabilmesini temin için kendisine rehberlik etmeye başladı. 1900-1905 arasındaki senelerde*

²⁸Vialtseva, “Tarihsel Süreçte Ukrayna-Rusya İlişkileri”, s. 24-25.

²⁹Наталія Григорук, ”Національна ідея у діяльності Української національно-демократичної партії Галичини на початку XX ст.” *Україна–Європа–Світ*, Вип. 11, 2013, s. 294

³⁰Serhii Plokyh, *a.g.e.*, s. 165.

³¹V.Droşenko, ”Ukrayna, Rusya Türkiye Makaleler Mecmuası: Rus Ukrayna’sında Siyasi Fırkalar” *Ukrayna Halaskar Cemiyeti İhtadiyesi Neşriyatından*, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1915, s 37.

fırka tarafında Avusturya'nın Çernigov ve Lemberg şehirlerinde muteaddid (birçok) risaleler ve iki gazete çıkarıldı. Bunlar kaçak suretiyle Rusya'ya deste deste idhal olundu."³²

Ukrayna Fırka-i İhtilaliyesi'nin gücü günden güne artarken, fırkanın içindeki bazı kimseler fırkadan ayrılıp, "Ukrayna Millet-i Fırkası" ismiyle yeni bir parti kurmuştur. Kurulan bu parti çok fazla üye bulamadı ve parti içerisinden başka bir parti çıkarak 1905 yılında "Ukrayna Sosyalist Demokrat Fırkası" kuruldu. Bu fırkanın özelliğini Droşenko:"*Her ne kadar bu hizb-i cedit umum-i Rus İhtilali Hareketinin takip ettiği ve zayıf ve gayesi kendine rehber-i hareket etmiş olmasında devlet-i Ukrayna mesele-i milliyesine takdimi o kadar atıf etmemiş ise de nüfus Ukrayna'da vücuda gelmiş bir teşkilat olmak itibarıyla Ukrayna'da kurulmuştur...*"³³ diye açıklamıştır. Fakat parti çok geçmeden Çarlık Rusya tarafından kapatılmıştır.

Coğrafi, siyasi, askeri, kültürel, ekonomik ve tarihi çerçevelerden inceleyeceğimiz "1914-1923 Türkiye-Ukrayna İlişkileri" adlı çalışması iki bölüm şeklinde incelenmiştir. Birinci bölümde, Birinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında yaşanan Ukrayna-Türkiye arasındaki bağlantılar incelenmiştir. İkinci bölümde ise Milli Mücadele Dönemi'nde ve sonrasında Ukrayna-Türkiye ilişkilerine değinilmiştir. 1922 yılında Ukrayna'nın Sovyetler Birliği hakimiyetine girmesiyle iki ülke arasındaki ilişkiler farklı bir yöne evrilerek Türk-Sovyet ilişkileri kapsamına girmiştir.

³²V. Droşenko, a.g.m.,s. 37-38.

³³V. Droşenko, a.g.m., s. 39.

BİRİNCİ BÖLÜM

2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ve OSMANLI-UKRAYNA İLİŞKİLERİ

2.1 Birinci Dünya Savaşına Bakış

Birinci Dünya Savaşı dünya tarihindeki önemli olaylardan biridir. Fransız İhtilali'nin getirdiği milliyetçilik akımının yanında Sanayi İnkılabı ile doğan hammadde pazar arayışının yarattığı etki, hiç şüphesiz bu savaşın en önemli nedenlerini oluşturmuştur. Bununla beraber ülkeler arasındaki silahlanma yarışı ve barışı ihlal eden çıkar çatışmaları da bu nedenlere ek katkı yapmıştır. Kıvılcımı başlatan olay ise, Avusturya Macaristan İmparatoru veliahdı Franz Ferdinand'ın 28 Haziran 1914 yılında bir Sırp milliyetçisi tarafından öldürülmesi olmuştur. Bu tarihten sonra tüm dünya ülkeleri, 1914'ten 1918'e kadar dört yıl boyunca sürmüş olan ekonomik, sosyal, psikolojik yıkımın içerisinde kalmışlardır.

Avusturya-Macaristan veliahtı Franz Ferdinand'ın öldürülmesinin sebeplerinden biri, Slavlar ve Germenler arasında yıllardır süre gelen çekişmeden kaynaklanıyordu. Bununla beraber 1908 tarihinde Bosna-Hersek'in Avusturya-Macaristan tarafından ilhak edilmesi ve burada yaşayan Slavları Avusturya hakimiyetine sokması, Sırbistan için rahatsız edici olmuştur. Avusturya-Macaristan veliahdına yapılan suikast haberinden sonra Balkanlar'da yaşayan devletlere bakıldığında, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye bu duruma tepkisiz kalmayı tercih etmişlerdi. Yunanistan ise daha çok Sırbistan tarafına meyilli olmayı tercih etmişti.³⁴

1914 yılını takip eden gergin bir ortamda Avusturya karşı hamle yapabilmek için bir destek aramış ve o desteği Almanya'dan bulmuştur. Almanya'nın desteği ile birlikte Avusturya, Sırbistan'a teslim olması için 48 saatlik bir ultimatoma vermiştir. Fakat bu uyarıyı ciddiye almayan Sırbistan, Rusya'nın desteği ile rahat hareket edebilmiştir. Nihayet Avusturya, 28 Temmuz 1914 günü başkent Belgrad'ı bombalayarak Sırbistan'a savaş ilan ettiğini tüm dünyaya duyurmuştur. Avusturya'nın bu hamlesinden sonra Rusya ülkesinde seferberlik ilan ettiğini bildirdi. Bu demekti ki, Rusya savaşa girmeye hazırlanıyordu. Seferberlik ilanını duyar duymaz Almanya, Rusya'dan bunun durdurulmasını istemiştir.³⁵

³⁴Francis A. March and Richard J. Beamish, *History of the World War: An Authentic Narrative of the World's Greatest War*, Chicago United Publishers of the US 1919, 2006, s. 44.

³⁵Oral Sander, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitapevi, İstanbul 2012, s. 403.

İngiltere ise diplomatik yollarla çözüm arayışına girmiştir. İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Gray, 26 Temmuz 1914 tarihinde Almanya, Avusturya ve Rusya'ya durumun idare edilebilir olduğunu ve barış yoluyla meselenin halledilebileceğini; Avusturya ve Rusya arasında olan anlaşmazlığın ise İngiltere ve Fransa arabuluculuğuyla çözümlenebileceğini söylemiştir. Rusya, İngiltere'nin arabuluculuk etmesini kabul ettiyse de Almanya ve Avusturya bu teklifi kabul etmemiştir.³⁶

İstediği cevabı alamayan Almanya, 1 Ağustos'ta Rusya'ya, 3 Ağustos'ta Fransa'ya savaş açmıştır. Almanya'nın Fransa'ya savaş ilanını takip eden günlerde, İngiltere'nin çıkarlarını zedeleyen bir gelişme yaşanmıştır. Bu gelişme, Almanya'nın 4 Ağustos'ta Belçika'ya savaş açmasıdır. Belçika İngiltere'nin ordu ve yiyecek teminatının sağlandığı bir yerdi. Bu durumun yarattığı tehlike karşısında İngiltere işgalin durdurulmasını istemiştir. Almanya'dan olumsuz cevap alan İngiltere, 4 Ağustos'ta Almanya'ya savaş ilan ettiğini duyurmuştur.³⁷

1915 yılına gelindiğinde ise, dengeleri değiştirecek bir olay yaşanmıştır. İtalya, savaş başladığı sırada tarafsızlığını ilan ettiğini söylemişti. Daha sonra, iki grubun da tekliflerini değerlendiren İtalya, Avusturya ile pazarlık görüşmeleri yapmıştı. İtalya'nın istediği toprak parçalarını vermeyi kabul eden Avusturya bunun ancak savaş bittikten sonra olabileceğini söylemiştir. Fakat İtalya beklemeyi tercih etmedi ve İtilaf Devletleriyle temasa geçti. 26 Nisan 1915 yılında yapılan bir anlaşma ile İtalya, İtilaf Devletleri yanında savaşa girmeyi kabul etti ve bu anlaşmaya göre, Arnavutluk'tan birkaç toprak ve On İki Adayı alacaktı. Savaş sona erdiğinde Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra bu devletin topraklarından kendi payına düşen Antalya ve çevresini de yine İtalya'nın olacaktı. Bunun sonucunda İtalya Mayıs 1915 tarihinde İtilaf Devletleri'ne katılmıştır.³⁸

Bulgaristan ise İttifak Devletleri yanında savaşa girmeyi ağırdan almış ve bu konuda endişeleri olduğunu belirtmiştir. Bulgaristan'ı savaşta endişeye düşüren şey ise Çanakkale Boğaz'ındaki mücadele olmuştur. Bulgaristan'a göre eğer İtilaf Devletleri Çanakkale'yi geçerlerse savaşın seyri değişebilirdi. Bu nedenle bu savaşın sonucunu beklemek Bulgaristan için en mantıklı olanıydı. 1915 tarihinde Türk birliklerinin gösterdiği mücadeleden sonra Çanakkale Savaşı'nı kazanan Osmanlı Devleti, Bulgaristan'ın nihayet

³⁶Francis A. March and Richard J. Beamish, *a.g.e.*, s. 61.

³⁷Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi: İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, C. IX, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999, s. 391.

³⁸Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap Yayınevi, İstanbul 2018 s. 65.

İttifak Devletleri tarafında savaşa girmesini garantilemişti.³⁹ Böylelikle Almanya ve Osmanlı kara bağlantısı sağlanmış oldu. Her ne kadar Bulgaristan'ın savaşa girmesi Balkan cephesinde önemli bir güç dengesi yaratmış olmasa da art arda alınacak yenilgilerden sonra bu devlet için durum iyiye gitmemiştir.

29 Ekim 1914 yılında Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri yanında savaşa girmesi, İtilaf Devletleri'nin planlarını bozmuştur. 1915 tarihinde İtilaf Devletleri, müttefikleri Rusya'ya boğazlardan yardım gönderebilmek ve Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'u alabilmek için Çanakkale Harekatı'nı planlamışlardır. Winston Churchill'in kaleminden çıkan bu harekât planı, beklenmedik sonuçlar doğuracaktır. Başlangıçta sadece denizden yapılması planlanan savaş, üstünlük sağlanamadığı için kara savaşlarına dönüşecektir. Ne denizde ne de karada Türk kuvvetlerine güç yetiremeyen İtilaf kuvvetleri Çanakkale Savaşları'nda ağır bir yenilgi almışlardır. Bu savaşın sonunda Çarlık Rusya ciddi ekonomik ve askeri sorunlarla karşılaşmış ve ülkesinde bir ihtilalin çıkmasını engelleyememiştir.

Batı cephesinde ise, Almanya, Rusya'nın Avusturya-Macaristan ile Sırbistan arasındaki savaşa müdahale edeceğini düşünmüştü. Daha öncesinde yapılan Rus-Fransız antlaşması gereği, Fransa Rusya yanında savaşa girmek zorundaydı. Almanya bu durumu fırsat bilerek "Schlieffen Planı"nı uygulamaya sokabilecekti. Bu plana göre, Rusya doğu bölgesini korumak için sınır yerlerine asker gönderecek ve Fransızlar Batı cephesinde Rus desteğinden yararlanamayacaktı. İşte bu anda Almanya, Fransa'yı savaş dışı bırakabilecekti. Bu plana göre 1916 yılında Fransa'ya doğru hareket başladı ve Verdun Muharebesi meydana geldi. Tarihin en uzun süreli devam etmiş savaş olarak kayıtlara geçen Verdun Muharebesi'nde, Mareşal Petain önderliğinde Fransız ordusu Almanya'yı yenmeyi başarmış ve Almanlar geri çekilmek zorunda kalmıştı.⁴⁰

Diğer bir cephe olan Balkan cephesinde ağırlıklı olarak Avusturya-Macaristan ve Rus ordularının mücadelesini görmekteyiz. Savaş sırasında önemli bir bölge olan ve Avusturya'nın hakimiyetinde olan Galiçya toprakları, Polonyalıların ve Ukraynalıların yoğun olarak yaşadığı bir bölgeydi. Bu topraklar, Çarlık Rusya'nın gözünde çok kıymetliydi. Avusturya-Macaristan'ın, Rusya'ya savaş ilanı vermesinden sonra, Rusya Doğu Cephesi'ni

³⁹Yusuf Sarıay, "Savaşın İttifakı: I. Dünya Savaşı'nda Türk-Bulgar İlişkileri", 100. Yılında I. Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu, ed: A.Yavuz, Akaengin ve Selcan Koçaslan, Ankara 2015, s. 268.

⁴⁰Manfried Rauchensteiner, *The First World War: and The End Of The Habsburg Monarchy 1914-1918*, translated. German by Alex J. Kay and Anna Güttel-Bellert, Austrian Science Fund, Köln 2014, s. 71.

güçlü tutabilmek için, Galiçya topraklarını almayı hedefliyordu. Bu nedenle 1915-1916 yılları arasında Galiçya'yı resmi olarak ilhak ettiğini duyurmuştur.⁴¹

Osmanlı Devleti ve Almanya müttefikleri olan Avusturya'ya yardım edebilmek için Galiçya'ya asker göndermişlerdir. Bu yapılan hamle, bazı önde gelen Türk yetkililerinin tepkisini çekmiştir. Bunun nedeni ise art arda alınan yenilgilerdi.⁴² Tepkilere rağmen Osmanlı Devleti 10 Temmuz 1916 tarihli emirle Galiçya'ya asker göndermeye karar vermişti. Bu cepheye gidecek birlik olarak 15. Kolordu ve beraberindeki iki tümen (19. ve 20.) seçilmişti. Temmuz ayında Galiçya'ya varan Türk birlikleri, buradaki Alman General Von M. Hoffman'ın emri altı girmişti. Ağustos ayına gelindiğinde ise, 15. Kolordu Posuchowa'daki Dizike Lany kasabasına yerleşmiş ve beraberindeki Ukraynalı Siczowi (Siç) Tüfekçileri ile mücadele etmişlerdir. Galiçya'da bulunan Ukraynalı askerler, Türk askerlerinin ve subaylarının gelmesini memnuniyetle karşılamış ve onları deneyimli, kahraman Avrupalı komutanlar gibi görmüşlerdir.⁴³

Galiçya Cephesi'nde müttefiki Avusturya-Macaristan'a yardım eden Osmanlı birlikleri, ilk kez Ukrayna topraklarında savaşmışlardır. Avusturya-Macaristan ordusu içerisinde yer alan Gönüllü Siç Tüfekleri (Ukraynalılar) Galiçya'da Osmanlı orduları ile beraber savaşmışlardır.⁴⁴

Enver Paşa, 15. Kolordu komutasının başında bulunmuş ve Galiçya cephesinde hayali olan Turancılık fikrini harekete geçirmek istemiştir. Bu yüzden Alman kuvvetleriyle birlikte 26 Temmuz 1916 tarihinden 1917 Eylül'e tarihine kadar Ukrayna topraklarında Ruslarla mücadele etmiştir. Bu mücadelede Ruslar yenilgiye uğratılarak önemli neticeler kazanılmıştır.⁴⁵ Yapılan takviyelere rağmen Rusya, Galiçya cephesinde İttifak Devletlerini yenmiş ve Doğu cephesinde İtilaflar lehine önemli bir avantaj sağlanmıştır.

Almanya ise Batı cephesinde savaşmaya devam etse de müttefiklerinden beklediği yardımları alamayınca zor durumda kalmıştır. 1918 yılında ufak tefek başarılar kazanılsa da savaşın genel seyrinin değişmesine yetmedi. Ayrıca Almanya'nın kendi içinde yaşadığı bazı

⁴¹Liman Von Sanders, *Türkiye'de Beş Yıl*, çev. Örgün Uğurlu, C. 2, Yenigün Haber Ajansı, 1999, s. 35.

⁴² Oya Dağlar, "Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordularının Galiçya Cephesine Gönderilmesi ve Cephe Gerisinde Yaşananlar" *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 0, S. 10, 2012, s. 47.

⁴³Danuta Chmielowska, "Birinci Dünya Savaşında Galiçya Cephesinde Mücadele Eden Osmanlı Askerleri", *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, ed: A. Yavuz Akaengin ve Selcan Koçaslan, Ankara 2015, s. 166.

⁴⁴Hakan Kırımlı, "Ukrayna'nın Kurtuluşu Birliğinin Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Faaliyetleri", ed: G. Eren, *Yeni Türkiye Yayınları*, C.II, Ankara 1999, s. 592.

⁴⁵Piotr Nykiel, "1916 ile 1919 Yılları Arasında Krakov Müstahkem Mevkii Hastanelerinde Osmanlı Askerleri (Polonya Kaynakları Işığında)", *Belleten*, C.80, S. 287, 2016, s. 261-262.

sorunlar savaşta güçsüz düşmesine neden olmuştur. Bazı sosyalist gruplar Almanya’da ayaklanarak İmparatorluğun yıkılması ve yerine Alman Cumhuriyeti’nin kurulması için teşebbüslerde bulunmuştur. Sonunda II.Wilhelm istifasını vermiş ve Sosyalistlerin liderliğini yapan Ebert, Alman Cumhuriyeti’nin resmen kurulduğunu ilan etmiştir. Yeni hükümet 11 Kasım 1918 yılında Rethondes Antlaşması’nı imzalayarak savaştan çekilmiş ve Birinci Dünya Savaşı resmen sona ermiştir.⁴⁶

2.2 Osmanlı Devleti’nin Ukrayna Limanlarını Bombalaması ve Savaşa Girmesi

Almanya’nın lideri II. Wilhelm, Osmanlı’nın kendi yanlarında savaşa girmesinin birçok katkısı olacağını düşünmüştür. Bunlardan birincisi, Osmanlı halifesinin elinde bulundurduğu halifelik makamı idi. Eğer Sultan, bir “cihat” çağrısı yaparsa, İngiliz ve Fransız sömürge topraklarındaki Müslümanlar düşmana karşı hep beraber savaşabilirdi. Diğer bir unsur, Almanya’nın kendi cephe yükünü azaltmak istemesi ve Osmanlı’nın insan gücünden faydalanmak istemesiydi. Bu yüzden Almanların ısrarları İstanbul-Berlin arasında sıcak temasların yaşanmasına sebep olmuştur.

Osmanlı’nın ise Almanya ile ittifak kurmasının nedenlerinden biri Rusya’nın Anadolu ve Boğazlar üzerinde kurduğu planlardı. Rusya’nın 19. yüzyılın sonlarından beri Doğu Anadolu’daki Ermenileri Osmanlı’yı güçsüz bırakmak için kışkırtmıştır. Bu yüzden İtilaf devletlerinin yanında olan Rusya’ya karşı diğer müttefiklerden koruma talep etmek pek mümkün olmamıştır. Ama Almanya’ya bakıldığında bu devletin Osmanlı topraklarında gözü yoktu. II. Wilhelm Döneminden beri Rusya Devleti’ne karşı cephe alan Almanya, Osmanlı’yı Rus tehlikesinden koruyabilirdi. Sadrazam Sait Halim ve Enver Paşa tarafından Almanya ile gizli bir görüşme ayarlandı. Bu görüşmelerden sonra alınan kararla 2 Ağustos 1914’te Alman-Türk İttifak Antlaşması imzalandı. Antlaşmada iki ülke Rusya tehlikesini göz önüne aldı ve Almanya Rusya’ya karşı Osmanlı Devleti’ni koruyacağını garanti etti. Diğer yandan Rusya’nın Avusturya’ya saldırması halinde ise Osmanlı Devleti de Avusturya’ya yardıma gidecekti.⁴⁷

⁴⁶Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s.79.

⁴⁷Stanford J. and Shaw Ezel Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Volume:11, Cambridge University Press, 1977, s. 310

Osmanlı Devleti savaş sırasında tarafsızlığını korusa da bu çok uzun sürmeyecektir. Karadeniz açıklarında Rus gemilerini bombalayıp kaçan “Goben” ve “Breslau” adlı Alman zırhlı gemileri, Osmanlı Devleti’ne sığınmıştır. Almanya ile yapılan görüşmelerde Osmanlı Bakanlar Kurulu, gemilerin bir müddet silahsızlandırılması teklifinde bulunduysa da Almanlar bu teklifi reddetti. Ortak bir noktada buluşan Osmanlı yöneticileri bir plan yaparak, kendilerine sığınan bu iki gemiyi daha öncesinde Almanya’nın Osmanlı’ya satmış gibi gösterecek, Çanakkale boğazına gelmeleri ise teslim amaçlı olacaktı. Plan uygulandı ve 11 Ağustos’ta Goben gemisine “Yavuz”, Breslau gemisine de “Midilli” isimleri verildi. Gemide bulunan Alman askerleri Türk gibi gösterilerek mürettebata fes giydirildi.⁴⁸

26 Ekim 1914 tarihinde Osmanlı Devleti tarafından verilen izinle, Alman Amiral Souchon komutasındaki Osmanlı donanması, 27 Ekim’de Karadeniz’e çıktı. Bu seferin amacı talim olarak belirtilse de öyle olmadığı kısa bir süre sonra ortaya çıktı. 29 Ekim 1914 tarihinde, Rus filosunun, Osmanlı donanmasını takip etmesi ve manevrasını bozması üzerine Rus gemilerine ateş açıldı.⁴⁹

Osmanlı Devleti’nin Odesa, Sivastopol, Novorossiysk ve Feodosiya limanlarını bombalamasından sonra, İstanbul’da bulunan Rus elçi Mihail Giers 2 Kasım 1914’de İstanbul’dan ayrılmıştır. Bu olayı takiben, Fransız ve İngiliz elçileri de başkenti terk etme kararı almışlardır. Sonunda, Çar II. Nikola bir manifesto yayınlayarak, Osmanlı Devleti’ne savaş ilanı verdiğini kamuoyuna duyurmuştur. Rusya’nın savaş ilanını vermesinden sonra, sırasıyla Fransa ve İngiltere’de Osmanlı’ya savaş ilanı vermiş, 12 Kasım 1914’te Osmanlı Devleti fiilen savaşa dahil olmuştur.⁵⁰

Kazım Karabekir, hatıralarında Osmanlı’nın savaşa girmesini şöyle anlatmıştır: *“Liman Paşa Rus donanmasının talim yaparken bizim donanmaya taarruz ettiğinden ilan-ı harp olduğunu söyledi. Pek mesrur. Halbuki Donanma-yı Hümayûn Odesa:Sivastopol, Kerç, Novorosisk limanlarını topa tutmuş. Novorosisk’te 16, Kerç’te 2, Samsun açığında bir ki ceman 19 posta vapuru gark(batmış), Odesa’da beş posta vapuru tahrip, Sivastopol önünde bir torpil gemisi gark, Odesa’da bir gambot gark olmuş. Bir gün sonra anladık.”*⁵¹

⁴⁸ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 386.

⁴⁹ Sabri Sürgevil, “Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Girişinin İzmir Basınındaki Yankıları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 1, S. 1, 1983, s. 117.

⁵⁰ Selami Kılıç, “Birinci Dünya Savaşı’na Uzanan Süreçte...” s. 114

⁵¹ Kazım Karabekir, *Günlükler (1906-1948)*, çev. B. Kayabek, C. 1, YKY, İstanbul 2009, s. 469

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesini büyük bir sevinçle karşılayan Avusturya-Macaristan, 8 Kasım 1914 Arşidük Friedrich tarafından gönderilen belgede şu ifadelerde bulunmuştur: *“Osmanlı Harbiye Nâzır-ı Celîli Enver Paşa hazretlerine Hükûmet-i Osmaniye'nin bizim hak ve medeniyet uğrunda açtığımız harbe kemâl-i cesaretle iştirâkinden ziyadesiyle memnun ve mesrûr (sevinçli) olarak zât-ı nezâret-penâhîlerine müttefik düşmanlarımıza karşı harb ile ihrâz-ı zafer (zafere ulaşacak) edecek olan şanlı bir ordunun sâik-i hakîkisi (yönlendireni) olarak selamlarım. Donanma-yı Osmani'nin muvaffakiyat-ı hasenesini(güzel başarısını) bir fâl-i hayr (hayır alameti) addeder ve bu sebeple zât-ı nezâret-penâhîleriyle kuvve-i fi'liyesi (gücü) sayesinde kısa bir müddet zarfında böyle kâbiliyetli bir kuvve-i bahriye ihzâr eden Cemal Paşa hazretlerini taht-ı emrimde bulunan kuvâ-yı berriye (kara askeri) ve bahriye (deniz kuvvetleri) nâmına an-samîmî'l-kalb (yürekten) tebrik eylerim.”*⁵²

Bu arada, İtilaf Devletleri ülkesinde çıkan ayaklanmalar yüzünden sorunlar yaşayan Rusya'yı ayakta tutabilmek için Winston Churchill'in planladığı Çanakkale Deniz Harekâtını uygulamaya koymuştur. Bu plana göre Çanakkale Boğazı üzerinden İstanbul'a doğru ilerlenecek ve başkent İstanbul teslim alınacaktır. Böylece Rusların ihtiyacı olan silah ve yiyecek yardımı kolaylıkla sağlanmış olacaktı. Denizlerdeki savaşın galibini belirleyen olay, Nusret mayın gemisinin denize döşediği mayınlara 18 Mart 1915 yılında İngiliz “Irrestible” ve “Ocean” zırhlılarının çarparak sulara gömülmesidir.⁵³ Bu planın sonuçsuz kalmasıyla, Rusya'daki ihtilal fikirleri daha da güçlenecek ve Çarlık rejiminin sonu hazırlanacaktır.

2.3 Ukrayna'nın Savaşa Girmesi

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından iki yıl öncesinde Ukraynalılar Lviv'de Ana Ukrayna Konseyi'ni kurmuşlardır. Bu konseyde eğer Rusya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğuyla silahlı bir çatışmaya girerse, Galiçya halkı, Çarlık Rusya'ya karşı Avusturya-Macaristan'ın yanında savaşta yer alacağını duyurmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda ise Ağustos 1914'de Ukrayna Radası, Ukraynalılara bir

⁵² Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, “Avusturya'nın Savaşa Giren Osmanlı Devleti'ni Tebrik Etmesi” T.C. Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, İstanbul 2013, s. 85.

⁵³ Lord Kinross, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2016, s. 768.

manifesto gönderdi. Bu manifestoda: “Rusya’nın yenildiği takdirde Ukrayna’nın kurtuluş saati hızlanacaktır. Ana Ukrayna Konseyi’nin sizi yeni haklar kazanacağınız davaya çağırdığı bir geçmişe sahip olun, tarihinizde yeni bir dönem yaratın. Toplumumuz sadece bir gören değil, aynı zamanda gelecek olaylarda en aktif katılımcı olsun! Ukrayna’nın tarihi düşmanını yenmek için tüm maddi ve manevi gücünü vermesine izin verin! Güneş, Çarlık İmparatorluğu’nun yıkıntıları üzerinde yükselsin. Yaşasın Özgür Ukrayna!” yazılmıştı.⁵⁴

Ukraynalılar Birinci Dünya Savaşı’nda Ruslarla beraber ya da Alman ve Avusturya orduları ile beraber Rusya’ya karşı birçok cephede mücadele etmişlerdir. Birinci Dünya Savaşı’nın tarafları tam olarak belli olmamışken, Almanya’nın ultimatomen öğrenen Çarlık Rusya, 24 Temmuz 1914 tarihinde Kiev, Odessa, Moskova ve Kazan bölgelerinde seferberlik ilan etmiştir. Seferberlik sırasında sadece Ukrayna köylerinden 1914-1917 yılına kadar yaklaşık 2,8 milyon kişi savaşa alınmıştır.⁵⁵

Savaşırken sınır bölgelerinde yaşayan Ukraynalı halkın çoğu emperyalist devletlerin askeri ordularına alındı. Rusya içerisinde yaşayan bazı Ukraynalılar savaşı normal kabul ederek mücadele ederken, ⁵⁶ Batı Ukraynalılar, savaşı Ruslardan kurtulmak için bir araç olarak görmüş ve birlikler oluşturmaya başlamışlardır. Bunlardan biri Galiçya topraklarını Ruslara karşı müdafaa etmek için oluşturulan Ukraynalı Siç Tüfekçileriydi.⁵⁷ Bu birlik için yaklaşık 30.000 Siç gönüllüsü toplanılmıştı. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu bu birliğin büyüklüğünden endişe ederek, Ukraynalı birlikleri küçük birimlere ayırmak zorunda kalmıştı.⁵⁸

Bu arada Çarlık Rusya, şekillenmeye başlayan Ukrayna milliyetçiliğini sona erdirmek için Ukrayna’da kurulan Çarlık karşıtı örgütlere yeni yasaklar getirmeye devam etmiştir. Rus hükümetinin bu tavrı Avusturya-Macaristan içerisindeki Ukraynalı milliyetçilere saldırı olarak yapıldığı açıktı. Ukraynalıların yoğun olduğu Galiçya bölgesindeki Rus işgali Mayıs 1915 yılına kadar sürmüştür.⁵⁹

⁵⁴ Лавров Юрій Павлович, ”Початок діяльності Союзу Визволення України“ *Український історичний журнал*, № 4, 1998, s.1.

⁵⁵ Волковинський Валерій Миколайович, ”Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни”, *Проблеми історії України XIX - початку XX ст.*, 4, 2002, s. 38.

⁵⁶ Paul Kubicek, a.g.m., s. 76.

⁵⁷ Avusturya-Macaristan ve Ukraynalı askerlerden meydana gelen bu askeri birliklere “Sich Tüfekçileri” ismi verilmiştir.

⁵⁸ В.М. Волковинський (Київ), a.g.m., s. 40.

⁵⁹ Serhii Plokhyy, a.g.e., s. 169.

Savaşın iç seyrine bakıldığında Ukraynalılar çoğunluk olarak Galiçya bölgesinde savaştığı görülür. Doğu cephesindeki en çetin ve en kanlı mücadelenin yapıldığı yerlerden biri olan Galiçya’da sivil halk zor durumda bulunuyordu. Avusturya ve Rusya ordularında görev yapan Ukraynalı askerlere, birbirlerini vurma emri verilmiştir. Daha sonrasında Polonyalılar tarafından Avusturya’ya Ukraynalıların Rusya adına casusluk yaptıkları hakkında bir telgraf gönderildi. Sadece cephede zorluklar değil sivil yaşamda da Ukrayna için işler iyiye gitmemiştir. Bu olaydan sonra Avusturya orduları, Ukrayna halkından bazılarını idam ederken bazılarını da Avusturya’daki toplama kapmalarına göndermiştir. Galiçya’daki Ukraynalılara yapılan muamele o kadar sertti ki, önemli Rus politikacılardan olan Pavel Miliukov, Rus meclisinde (Duma) bu durumu: “*Avrupa Skandalı*” olarak nitelendirmiştir.⁶⁰

1915 tarihinde Birinci Dünya Savaşı’nda Çarlık Rusya Trabzon bölgesine asker çıkartmış ve burayı işgal etmişti. Rusya, Türkistan’dan getirdiği Ukraynalı birlikleri Karadeniz’de koşturmuştu. 1917 tarihinde çıkan Bolşevik İhtilali’nden sonra Trabzon’da bulunan Ukraynalılar, ihtilal fikirlerinden etkilenip burada “*Ukrayna Topluluğu*”nu kurmuşlar ve Hryhoriy Khimenko tarafından “*Ukrayna Topluluğu Haberleri*”ni yayınlamışlardı.⁶¹

1917 yılında Osmanlı İmparatorluğu’nun bir toprağı olan Trabzon’da bir inşaat mühendisi olarak bulunan ve “Ordu Askeriye Komitesi”ne üye olarak seçilen Lev Bukovsky adında bir Ukraynalı vardı. Trabzon bölgesindeki Türk-Ukraynalı askerlerin durumunu ve Ukraynalıların siyasi bağımsızlık mücadelelerini, kendisinin yazdığı hatıratlardan öğrenilmektedir. Bukovski, bu vilayetteyken mühendislik çalışmalarını bırakmış ve Ukraynalıların siyasi mücadelesine katılmıştır. Bolşevik İhtilali’nin etkisiyle Rus ordusundan ayrılan Ukraynalı askerlerle irtibat halinde olmuştur.⁶²

Lev Bukovsky, Ukrayna için Türkiye’nin dostluğunun ne kadar önemli olduğundan şöyle bahsetmiştir: “*Ukrayna-Türkiye ilişkileri gelecekte sadece oryantalistlerle, tarihçilerle, diplomatlarla gelişemez. Bu kitlesel bir olayı olmalıdır. Türkiye, Ukrayna ve Karadeniz bölgesindeki diğer ülkeler, burada yaşayan herkes için ortak bir vatandır. Dolayısıyla Türkiye’nin çıkarları Ukraynalılara ne kadar yakınsa, Ukrayna’nın da Türklere*

⁶⁰ Paul Kubicek, *a.g.e.*, s. 76-77.

⁶¹ Дашкевич Ярослав Романович, “Турецько-українські взаємовідносини в першій половині XX століття” Україна. Наука і культура, Вип 35, 2009, s. 67.

⁶² Lev Bukovski, “XX.Yüzyılın Başında Trabzon’daki Ukrayinler”, çev. Reüde Hacıömerov, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, C. 3, S. 3, 2007, s. 50.

yakın olması gerekir.”⁶³ Merkez Rada, Trabzon bölgesine Eylül 1917 tarihinde Mykola Svidersky’i bölgenin komiseri olarak atamıştır. Mykola Svidersky, askeri görevlerinin yanı sıra Trabzon’da “*Kafkas Cephesi Ukrayna Askeri Kongresi Haberleri*” gazetesinin de editörlüğünü üstlenmişti.⁶⁴

M. Svidersky, 1917’nin sonbaharında Ukraynalılar Askeri Kongresi’ni toplamış ve herkesi Trabzon’a çağırmıştır. Svidersky’nin çağırısına Rus-Türk cephesinden iki yüz Ukraynalı temsilci cevap vermiştir. 1917 yılının sonu ve 1918 yılının başlarında Svidersky, Ukraynalı askerlerini de yanına alıp Ukrayna’ya dönmüştür. Bu gelişmeden sonra Trabzon’daki Ukraynalılar Cemiyeti’nin faaliyetleri sona ermiştir.⁶⁵

Buradaki Rus ordusunun dağılmasından sonra Türk askerlerinin Trabzon’a gireceği haberleri yayılmaya başlamıştır. 100 Ukraynalı askerler bu haberden endişe edip kendi aralarında şöyle konuşmuşlardır: “*Türkler Rus ordusuna karşı savaşıyor, bizler Rus değil Ukraynalı orduyuz. Türk komutanlığına Trabzon’da Rus askerlerin olmadığını, Ukraynalıların bulunduğunu haber veren telgraf yollamalıyız. Ukraynalılar Türklere karşı savaşıyor ve zamanı gelince Ukrayna’ya gidecekler. Bu yüzden taarruzu durdurmalarını ve bizim buradan selametle çıkmamızı rica etmeliyiz.*” Ukraynalı askerlerin gönderdiği telgrafa 24 saat sonra Türk cephesinden cevap gelmiştir: “*Türkiye Ukrayna’ya karşı savaşıyor, baskın durdurulmuştur.*” Gelen bu haberi Ukraynalı askerler büyük sevinçle karşılamışlardır. Çok geçmeden Ukraynalı askerler Trabzon limanından Batum’a giden bir gemiye binerek Ukrayna’ya dönmüşlerdir.⁶⁶

2.3.1 Ukrayna Kurtuluş Komitesi (SVU)

V. Droşenko’nun makelesinde bu komitenin kuruluşunu şöyle açıklar: “*Ukrayna’nın talihi için bir cemiyet-i itthadiye teşkili fikri Ukrayna medeniyet-i münevveresi (aydınlanmış) içinde daha 1912 senesinde doğdu. Senesinde bütün Ukrayna istiklal fırkalarını tevhid eden*

⁶³Я. Дашкевич, а.г.м., s. 70.

⁶⁴Павло Гай-Нижник, “Україна-Туреччина: налагодження міждержавних і дипломатичних відносин (1917-1921)” ВГО Українська академія наук: Історичні науки Видавництво «Гілея», Вип. 157 (6-9). Ч. 1., 2020, s. 9.

⁶⁵ Lev Bukovski, a.g.m., s. 53-54.

⁶⁶ Lev Bukovski, a.g.m., s.55-56.

bu cemiyet-i itthadiye, ahval-i hazıra içinde gayet ciddi bir amil ve siyasi add-i itibar olunmaya layıktır."⁶⁷

Ukrayna Kurtuluş Komitesi, Türk-Ukrayna ilişkilerinin tarihi hakkında araştırmaları açısından önemli bir faktördür. Ukrayna'nın bağımsızlığı için mücadele eden komite, şubelerinden birini de İstanbul'da açmıştır. Ukrayna Kurtuluş Komitesi'nin İstanbul'a gelmeden önce 25 Ağustos 1914 tarihinde Viyana'da Türk halkına Fransızca olarak bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiride komite, Türk yetkililerini yıllardır dostça devam eden Türk-Ukrayna ilişkilerini devam ettirebilmek için Rusya'ya çağırmıştır.⁶⁸

İki ülke arasındaki ilk gayri resmi faaliyetler ise, Komitenin Osmanlı Dahiliye Bakanı Talat Paşa ile görüşmesidir. Ukrayna Kurtuluş Komitesi, İstanbul'da bulunduğu süre boyunca siyasi emellerini Osmanlı yöneticileriyle paylaşmış ve bu konuda Osmanlı'dan yardım istemiştir.⁶⁹ Ukrayna Kurtuluş Komitesi'nin temsilcisi Marian Melenevsky (Basok), İstanbul'a gelişinin üçüncü gününde Osmanlı Dahiliye Bakanı Talat Paşa tarafından görüşmeye kabul edilmiştir. Bu görüşmelerde Talat Paşa, Melenevsky'e: "*Bağımsız bir Ukrayna Devleti için Türk hükümetinin yardımcı olacağını*" söylemiştir. Yaşanan bu gelişmelerden sonra Türkiye, Ukrayna Halk Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkiler kuran ilk devletlerden biri olmuştur.⁷⁰

Ukrayna Kurtuluş Komitesi'nin basın faaliyetleri İstanbul'daki Gürcü Katolik Manastırı'nın matbaasında yürütülmekteydi. Komitenin Türkiye topraklarındaki yaptığı çalışmalar Almanya, Avusturya, Macaristan, İtalya, Kuzey Amerika ve Brezilya gibi birçok ülkede duyulmuş ve basına yansımıştır. Ukrayna Kurtuluş Komitesi'nin yürüttüğü bu faaliyetler Türk basını tarafından da takip edilmiş ve *Tercüman-ı Hakikat*, *Tasvir-i Efkar* gibi gazeteler Ukrayna'nın vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesini sayfalarında yer vermişlerdir.⁷¹ *Tasvir-i Efkar* gazetesi, "Yeni Devlet" başlıklı yazısında, bağımsız bir Ukrayna Devleti'nin kurulması için yapılacak yardımların dünya ve insanlık adına önemli bir hizmet olacağını yazmıştır.⁷²

⁶⁷ V. Droşenko, a.g.m., s. 43.

⁶⁸ Я. Дашкевич, a.g.m., s. 64.

⁶⁹ Гай-Нижник П. П., a.g.m., s. 8.

⁷⁰ Корсунський Сергій Володимирович, "Українсько-турецькі відносини: минуле, сьогодення, завтра...", *Науковий вісник Дипломатичної академії України*, Вип. 17, 2011, s. 26.

⁷¹ Я. Дашкевич, a.g.m., s. 65.

⁷² Гай-Нижник П. П., a.g.m., s. 8.

Ukrayna Kurtuluş Komitesi'nin temsilcisi M. Melenevsky, İstanbul'da bulunan eski bir Rus Sosyal Demokrat olan Parvus ile de temasa geçmiş ve komitenin programını açıklamak için Ukraynalıları toplantıya çağırmıştır. Bu toplantıda, Rusya'da yaşayan Ukrayna nüfusu arasında, Rus karşıtı olanları kendi taraflarına çekmeye çalışmak ve savaşta Avusturya'yı destekleyecek olan Ukrayna Sosyal Demokrasi grubunu kurmaktan bahsetmiştir. Bununla beraber, Osmanlı Devleti'nin İttifak Devletleri tarafında Rusya'ya karşı savaşa girmesinden sonra Melenevsky ve destekçileri İstanbul'daki Rus askerlerine çağrıda bulunarak bir bildiri yayınlamışlardır. Bu bildiride: *"Türklerle ve Almanlara ateş etmek değil, silahlarını komutanlarınıza çevirmek, teslim olmak ve Türk birliklerini kurtarıcılarınız olarak karşılamanız gerekli."* Bildirinin sonunda ise şu ifadeler yer almıştır: *"Çarlık tarafından zorlanan Rusya'nın yerini özgür ve iradeli Rus, Ukraynalı, Gürcü ve diğer halklar alsın!"*⁷³

Ukraynalı temsilci Melenevsky, İstanbul'da bulunduğu süre boyunca oldukça etkili olmuştur. Melenevsky, Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya karşı yürüteceği bir askeri hareket planı hazırlamıştı. Bu plana göre Türkiye, Karadeniz filosunda Rusya aleyhine Kafkasya'da ve Ukraynalıların yoğun olarak yaşadığı Odessa bölgesinde bir isyan tertip ederse, Türk birliklerinin desteğiyle birlikte birkaç yüz Ukraynalı gönüllünün bu harekate katılabileceği düşünülmüştür. Melenevsky'nin bu planı Türk yetkililerini ve İstanbul'da bulunan Almanya ile Avusturya yöneticilerinin dikkatini çekmiştir.⁷⁴

Türk-Alman dostluğunun savunucusu olan akademisyen Ernst Jackh, Almanya ülkesinin doğu bölgesinde yapılması gereken faaliyetler hakkında Almanya Dışişleri Bakanı Arthur Zimmermann'a raporlar verirken, Ukrayna Kurtuluş Komitesi'nden de bahsetmiş ve bu komiteyi kendi çıkarları için kullanabileceklerinden bahsetmiştir. Bu raporda verilen bilgiler şöyledir: *"Ukraynalılar, Prusyalı bir prensin yönetiminde Sosyalist bir devlet istiyorlardı. ...İstanbul'daki Ukrayna Komitesi, Rusya'ya karşı savaşmak için Almanya'daki Ukraynalı savaş esirlerinden bir milis kuvveti kurmayı istiyordu."*⁷⁵

UKB yöneticileri "İstanbul Harekatı" adını verdikleri plandan Avusturya askeri komiseri Pomiankowski'ye de bahsetmişlerdir. Avusturyalı askeri komiserin UKB'ye bildirdiği haberde: *"Enver Paşa, Kuzey Kafkasya'ya bir seferi kuvveti çıkarma fikrine*

⁷³Лавров Юрій Павлович, "Початок діяльності Союзу Визволення України (2)" *Український історичний журнал*, № 5, 1998, s. 5-6.

⁷⁴Лавров Юрій Павлович, a.g.m., s. 5-6.

⁷⁵Selami Kılıç, "Birinci Dünya Savaşı'na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması" *1914'ten 2014'e 100'üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı'nı Anlamak Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 2014, s. 145.

prensipte katılacaktır, ancak bana bunun ancak Karadeniz'in tam hakimiyeti sağlanırsa mümkün olacağını söylemiş ve 500 Ukraynalı, bölgede bir isyan başlatmak istiyorlarsa Avusturyalıların onları Karadeniz'den geçirmeye ve oraya indirmeye hazır olacağını " ifade etmiştir.⁷⁶

Ukrayna Kurtuluş Komitesi üyeleri aynı zamanda Enver Paşa ile de irtibata geçmiştir. Enver Paşa ve diğer Osmanlı politikacılarının, bağımsız bir Ukrayna Devleti fikrine sıcak bakmalarındaki temel faktör, Rusya'dan gelebilecek tehlikelerin önlenmesi, Ukrayna'nın Karadeniz'de tampon bir devlet olarak bulunması sayesinde olabileceğini düşünmeleridir. Bu nedenle, yapılan görüşmelerde Osmanlı Devleti tarafından Ukrayna Kurtuluş Komitesi'ne destek verilmiştir. Bu destek haberi kısa zamanda Ukrayna'da yayılmış ve bazı gazetelerde: *"Akıllı Türkler tamamen Ukrayna davasıyla ilgilenmeye başladı"* şeklinde yazılar yazılmıştır.⁷⁷

UKB İstanbul'a geldikten sonra seslerini duyurabilmek için yayıncılık faaliyetleriyle de uğraşmış ve "Ukrayna Cemiyet-i İstihlasiyyesi'nin Türk Milletine Hitabesi" adlı bir bildiri yayınlamıştır. 1915 yılında ise "Ukrayna, Rusya ve Türkiye (Makaleler Mecmuası)" adında bir kitap basılmıştır. Bu kitap Ukrayna milliyetçiliğini ve devrimlerini anlatan Türkçe yayınlanan ilk eserdir. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle 1915'li yıllarda UKB ve Osmanlı Devleti arasındaki bağlantılar azalmıştır. Fakat savaş bitiminde Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri UKB üyelerini Osmanlı sınırlarında ve dışında desteklemeye bir süre daha devam etmiştir. Bunun bir örneği: UKB üyelerine dış ülkelere serbest seyahat etmeleri için verilen Osmanlı pasaportlarıdır. 1918 yılının ilkbahar ayına kadar İstanbul'da kalmaya devam ettikleri bilinen UKB üyelerinin, 1918 tarihinden sonrasında Osmanlı Devleti ile olan bağlantılarının kalmadığı anlaşılmaktadır.⁷⁸

Haziran 1921'de ise 1914-1915 yıllarında olduğu gibi Ukrayna hakkında bilgi vermek ve yaymak amacıyla İstanbul'da Ukrayna Kurtuluş Komitesi kurulmuştur. Bu komiteye başkanlık eden ve Ukrayna hakkında propaganda görevini yürüten kişi, İngiliz basını için makaleler yazan bir mühendis olan Albay Oleksandr Avdiyasevych'dir. Komite, Nisan 1922 tarihinde "La Libre" gazetesinde altıncı sayısını yayınlamıştır.⁷⁹

⁷⁶Лавров Юрій Павлович (2), a.g.m., s. 8.

⁷⁷ Гай-Нижник П. П, a.g.m., s. 8.

⁷⁸ Накан Кırımлі, a.g.m., s. 590-591.

⁷⁹Я. Дашкевич, a.g.m., s. 67.

2.4 Rusya’da çıkan Bolşevik İhtilali ve Ukrayna Halk Cumhuriyeti

Birinci Dünya Savaşı’nın devam ettiği günlerde Rusya’da rejime karşı bir isyan başlatılmıştır. Bu isyan kısa zaman içerisinde büyümüş ve bir ihtilal görünümüne kavuşmuştur. Bu ihtilalin ismi tarihe “Bolşevik İhtilali” olarak geçmiştir. Bolşevik İhtilali’nin ortaya çıkmasında etkili olan unsurlardan biri hiç kuşkusuz ekonomik bunalımlardır. Rusya toplumunda kesin hatlarla ayrılan iki grup söz konusuydu: Zenginler, köylü ve işçiler. Toplum hayatında kendini hissettiren bu ayrım düşüncelere de yansımıştır. Dönemin getirdiği geçim sıkıntısı ve sosyal adaletsizlik, Fransız İhtilali’nin yaydığı özgürlükçü fikirler Rus aydınlarını derinden etkilemiştir. Aynı zamanda ihtilalin asıl nedenlerinden biri olan Marksizm akımı, Rus aydınlarının ilgisini çekerek ve kendi ideolojilerine ilham kaynağı olacaktır⁸⁰

Rusya’da siyasi fikirlerin canlanmasına sebep olan olaylardan biri 1905 yılında Rus-Japon Savaşı’nda alınan yenilgidir. Bu savaşta alınan yenilgi Çarlık Rusya rejimine olan tepkileri arttırdı ve ciddi bir muhalefet grubu ortaya çıktı. Çar II. Nikola, muhalefeti sakınleştirecek bir program ortaya koymaktan çok uzaktaydı. Nihayetinde Rusya içerisinde Çarlık rejimine karşı gizli örgütlenmelerin sayısı giderek arttı ve 1905 Devrimi cereyana geldi. Ayaklanmalardan sonra Çar II. Nikola Rus Duması’nı açarak anayasal monarşiye geçilmiştir.⁸¹

1905 Devrimi ile birlikte halka birtakım vaatlerde de bulunulmuştu. Bunlar, anayasal düzenin kurulması, devlet ekonomisinin üzerinde parlamenter denetim, eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması, köylülere toprak dağıtılması ve endüstri için büyük bir iç pazarın kurulması gibi vaatlerdi. Fakat burjuva sınıfı bu durumdan memnun değildi. Rusya’nın soylu sınıfı köylünün toprak almasına karşı çıktı. Bunun ardından köylü ayaklanmaları baş gösterdi. Ordudaki öfke giderek arttı ve işçi sınıfı gösteriler yapmaya başlamıştı.⁸²

Çar II. Nikola ülkesindeki asayişsizliğin düzeltilmesi konusunda yardımcı olacak kişi olarak Petr Arkadyeviç Stolipin’i görmüş ve hükümetin başına getirmiştir. Bu göreve

⁸⁰Ahmet Gündüz, “1917 Bolşevik İhtilali’nin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, *Ahi Evren Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.6, S.1, Kırşehir 2005, s. 2-3.

⁸¹Oskar Anweiler, *Rusya Sovyetler*, çev. Temel Keşoğlu, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul 1990, s. 61.

⁸²Шелухин В.В., Ненароков А.П., *Революция 1917 года глазами современников*, Т. 1, Росспен, 2017, s. 36.

gelmeden önce Stolipin çeşitli idari görevler üstlenmişti. 1906'dan itibaren de İçişleri Bakanı olarak görev yapıyordu. Stolipin'in üzerinde durduğu en önemli husus İmparatorluğun dağılmasını önleyebilmektir. Öyle ki, 1906 yılından itibaren 1911 yılına kadar ülkede uyguladığı son derece katı ve anti-milliyetçi yönetimiyle ismini duyurdu.⁸³

Ülkede yapılanma içinde olan sosyalistler Stolipin hükümetinin gözetimi altındaydı. Hükümete göre Menşevik ve Bolşeviklerin en ufak hareketi ihtilalin tekrardan canlanmasına sebebiyet verebilirdi. Rusya'nın bütünlüğü için tehlike arz eden Bolşeviklerin lideri Lenin hakkında 1907 yılında tutuklama kararı çıkarılmıştır. Tutuklama kararından haber alan Lenin, İsviçre'ye kaçarak ülkeyi terk etmiş ve 1917 yılına kadar geri dönememiştir. Stolipin hükümeti amacına ulaşmıştı. Duma'nın aktif faaliyete geçmesiyle, Bolşeviklerin tekrar seslerini yükseltme şansını yakalamıştır. Stolipin bunu engellemek için Haziran 1907'de darbe yaparak II. Duma'yı feshetmiştir.⁸⁴ Stolipin'in baskıcı yönetimi Çar II. Nikola'yı rahatsız etmiş bu yüzden zamanla aralarında anlaşmazlıklar çıkmaya başlamıştır. En sonunda 1911 yılında Stolipin'in suikastla öldürülmesinden sonra Çarlık yönetimi idareyi tekrardan kendi lehine alabilmiştir.

Çarlık Rusya'da 1905 Devrimiyle siyasi oluşumların engellenmesi sonrasında Bolşevikler gizli örgütlenmelerle faaliyetlerini devam ettirmişlerdir. 1914 yılında Bolşevik Partisi'nin 100 olan üye sayısı 1916 yılında 3.000'e kadar yükselmiştir. Bolşeviklerin önderliğini yapan Lenin, yapılan toplantılarda Çarlık Rejimin sona ermesi ve yerine anayasal yönetimin kurulması gerektiğinden bahsetmiştir. Bunun da ancak işçi sınıfının desteklediği bir devrim ile olabileceğini düşünüyordu.⁸⁵

Rusya'da sosyal ve ekonomik sorunlar yaşanırken, Birinci Dünya Savaşı'na girilmesi ve bu savaşın getirdiği sorunlar Bolşevik Devrimi'ni tetiklemiştir. Petersburg'ta başlayan işçi ayaklanmalarını askerler ve subaylar saklasa da başarılı olamamış ve Moskova'daki işçiler durumdan haberdar olup, sokaklara dökülmeye başlamıştır.⁸⁶

⁸³Mustafa Tanrıverdi, "Rusya'da İhtilal Hareketleri Karşısında Başbakan P. A. Stolipin'in Politikaları (1906-1911)", ed. Yunus Koç-Mikail Cengiz, *100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası*, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları, Ankara 2018, s. 38.

⁸⁴ Mustafa Tanrıverdi, a.g.m., s. 38.

⁸⁵Murray Bookchin, *1905'ten 1907 Rus Devrimleri*, çev. Ali İhsan Başgöl, C. 3, Dipnot Yayınları, Ankara 2011, s. 180.

⁸⁶China Mieville, *Ekim Rus Devriminin Hikayesi*, çev. Saim Özen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017, s. 68.

Ukraynalı politikacı ve 1917 Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin Maliye Bakanı olan Mihail İvanoviç Tugan-Baranovski, 1917 tarihindeki Rus Devrimi hakkında ilginç bir benzetmede bulunur. Onun bakış açısına göre Rus Devrimi, 1909 yılında Hareket Ordusu'nun II. Abdülhamit'i tahttan indirmesi ile benzerlik gösterir. T. Baranovski'nin bu konu ile ilgili görüşleri şu şekildedir: *"Rus devrimi, Abdülhamid'in tahtına son vere devrimine oldukça benzer. II. Nikola gerçekten de Abdülhamit'le aynı türden bir hükümdardı. İkisi de Doğulu despotlardı ve ikisi de ortak nefret uyandırdı ve her ikisi de askeri ayaklanma nedeniyle düştü. Bu son özellik, devrimimizi yüzeyde Türk devrimine yaklaştırıyor. Gerçekten de 27 Şubat Pazartesi günü bir askeri ayaklanma olmasaydı, bir halkın zaferi imkansız olurdu. Çar, Rus Muhafızlarının halka ateş etmeyi reddeden ve Devlet Duması'na giden alayları tarafından devrildi. Ancak bizim devrimimiz, önemsiz görünebilecek, ancak derin bir anlamı olan bir noktada Türk devriminden farklıdır: Abdülhamid, organize bir ordu olan subayları ve generalleri başta olmak üzere Selanik Kolordusu tarafından devrildi. Türk devrimi, bu ordunun liderleri tarafından hazırlanan ve yürütülen muzaffer bir ayaklanmasından ibaretti. Askerler, yalnızca subaylarının planlarının itaatkar uygulayıcılarıydı. 27 Şubat'ta Rus tahtını deviren aynı Muhafız alayları, subayları olmadan sadece küçük bir kısmı ile geldi. Bu alayların başında generaller değil, ayaklanma başlatan ve yanlarına asker alan işçi kalabalığı vardı. Rus devriminin ayırt edici özelliğini burada hiss ediyoruz: Türk devrimi tamamen siyasiydi; Rus Devrimi sosyaldi..."*⁸⁷

Çarlık Rejimin sonunu getirdiği Şubat Devrimi, Rusya'yı mutlak monarşiden liberal demokrasi görünümüne dönüştürmüştür. Yeni kurulan Geçici Hükümet, Çarlık yönetiminden geriye kalan demokrasi karşıtı birçok kanunu kaldırıp ülke içinde özgürlük vaat eden reform sürecine girmiştir. İşçi sınıfının çalışma saatleri 8 saate indirmiş, idam cezasını kaldırmış ve Çarlık yönetiminde tutuklanan siyasi tutsaklar serbest bırakılmıştır. Bu yeniliklerin en dikkat çekici olanı, Rusya'daki bazı ulusal azınlıkların varlığını tanıyan gelişmelerdir. Mesela uzun bir süre Çarlık Rusya'ya karşı mücadele eden Polonya'ya bağımsızlık verilmiştir. İlerleyen zamanlarda yaşanan bu değişimler Ukrayna için de büyük önem teşkil edecektir.⁸⁸ İhtilalin etkisiyle bağımsızlık mücadelesi veren Ukrayna Merkez Radası 11 Haziran 1917'de, Tüm Ukrayna Askeri Kongresi tarafından kabul edilen "evrensel kanun" politikasını yayınlamıştır. Bu kanunda: "Bütün Rusya'dan ayrılmadan, Rus

⁸⁷ Ненароков Альберт Павлович, а.г.е., s.44.

⁸⁸ Murray Bookchin, а.г.е., s. 198.

devletinden kopmadan" denilmiş ve "Ukrayna halkının topraklarında kendi hayatlarını yönetme hakkı olsun... Burada Ukrayna'da düzeni sağlaması gereken tüm yasalar var..." diye eklenmiştir.⁸⁹

Geçici Hükümet'te çoğunluk olarak göze çarpan, sanayicilerin ve büyük toprak sahiplerinin desteklediği Kadet Partisi hükümetin içinde yer alarak birçok bakanlıkta görev almışlardır. Şubat Devrimi'nden sonra çevresinde "sosyalist" olarak tanınan Kerenski, Geçici Hükümeti'nin bir üyesi olacaktır. Lenin'in ifadesine göre Kerenski, hiçbir zaman sosyalist olmadı o bir Trudovik yani devrimci olmayan ılımlı görünen siyasi işçi partisinden başka bir şey değildi. Yine Lenin'e göre Kerenski başa geçer geçmez yaptığı ilk şeylerden biri Bolşevikleri görmezden gelmek ve onları oyalamak olmuştur.⁹⁰

Ukraynalılar iktisadi ve sosyal yapılarının temeli olan köy hayatının etkisinde kalarak gücünü daha çok şehirden alan Bolşevizm'e karşı yabancı kalmışlardır. Bununla beraber Rusya'da olduğu gibi bir Ukrayna'nın proletaryası yoktu. Ukrayna'nın en büyük sanayi kenti Harkov'da Rusların çoğunlukta olduğu bir yerdi ve şehir hayatında da Rus etkisi fazlasıyla hissediliyordu. Ukrayna'daki bu görünüm sadece Bolşevikleri değil aynı zamanda Ukraynalı milliyetçileri de olumsuz etkilemiştir. İşçi ve köylü sınıfının nazarında pek bir ses getirmeyen milliyetçi hareket, eğitim ve edebiyat dünyasından gelen aydınlarla seslerini duyurmaya çalışmıştır. Bu isimlerin başında gelenler "A History of Ukraine" kitabının yazarı Mykhailo Hrushevsky, Vynnchenko ve Petlyura idi.⁹¹

1917 Şubat Devrimi'nin etkisiyle Nisan ayında bu düşünürler "Merkez Rada" adında bir kurul oluşturmuşlardır. Mykhailo Hrushevsky, Merkez Rada'nın başkanlığına getirilmiştir. Ukraynalı temsilcilerin en önemli amaçları Ukraynacayı eğitim dili haline getirmektir. Hrushevsky ilk olarak yapılması gereken şeyin bu olmadığını, organize bir örgütlenmeyle Rusya'dan Ukrayna'nın özerkliğini talep etmesi gerektiğini açıklamıştır.⁹²

Kiev'de yaşayan Ukraynalıların birçoğu Merkez Rada'ya desteklerini göstermek için 19 Nisan tarihinde Ukrayna Ulusal Kongresi'ni düzenlemişlerdir. Bu kongrede belirlenen oylarla Hrushevsky Merkez Rada'nın resmi lideri olduğu kesinleşti. Merkez Rada'yı destekleyen gruplar fazla olsa da Rusya İmparatorluğundan ayrılmayı düşünmeyen, Merkez

⁸⁹Шелухаев Валентин Валентинович, Ненароков А.П., *Революция 1917 года глазами современников*, Т. 2, Росспен, 2017, s. 100.

⁹⁰V.İ. Lenin, *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, çev. Muzaffer İlhan Erdost, Eriş Yayınları, 2007, s. 100-103.

⁹¹Edward H. Carr, *Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 1917-1923*, çev. Orhan Suda, C.1, Metis Yayınları, İstanbul 1989, s. 267-68.

⁹²Serhii Plokhyy, *a.g.e.*, s. 171.

Rada'nın fikirlerini benimsemeyen gruplar da mevcuttu. Ukrayna Sosyalist Federalistler Partisi olarak isimlerini duyuran bu partiye göre Merkez Rada, Ukrayna milliyetçiliğini sürdürmeye devam ederse işçi sınıfının örgütlenmesini engelleyebileceğini ifade etmişlerdir.⁹³

Fakat Hrushevsky'nin içinde bulunduğu "Ukrayna Sosyalist Devrimci Partisi" (USRP) bu partinin aksine, daha kökten toprak reformu olması gerektiğini düşünmüştür. Kısa zaman içerisinde çalışmalarıyla USRP, Ukrayna'nın en büyük partisi haline gelmiş ve Rusya'daki Sosyalist Devrimci partilerle iş birliği için anlaşmıştır. USRP'nin yanında Vynnenchenko ve Petlyura gibi önemli Ukraynalı aktivistler, "Ukrayna Sosyalist Demokratik İşçi Partisini" kurmuşlardır. Giderek Ukrayna'da kültürel, eğitim ve siyasi hayat canlanmıştır. Bu hareketlenmeler Ukrayna'nın bağımsızlığı için olumlu gelişmelerdi.⁹⁴

Merkez Rada, Geçici Hükümet'in kendilerini resmi olarak tanınması ve Ukrayna'nın özerklik talebini kabul ettirebilmek için, Vynnenchenko liderliğindeki bir ekibi Haziran 1917'de Petrograd'a göndermiştir. Karşılıklı görüşmeden sonra Geçici Hükümet Rada'nın taleplerini reddetmiştir. Bu gelişmeden sonra Ukraynalı milliyetçiler büyük tepki göstererek isteklerini gerçekleştirebilmek için daha sıkı mücadele etmeye karar vermişlerdir. Geçici Hükümet'in bu tavrından sonra Ukrayna'da askeri kongre düzenlendi. Kongrede yönetilen eleştirilere rağmen Rada üyeleri şehir hayatında bağımsızlık ruhunun yeterince olmadığını bu yüzden ulusal ayaklanmanın gerçekleşme ihtimalinin az olduğunu şimdilik Geçici Hükümet ile çatışmaya girmenin gerekli olmadığını düşünmüşlerdir.⁹⁵

Kongrede geçen oturumlardan sonra Merkez Rada, 23 Haziran 1917'de ilk Evrensel Bildirgesini yayınlamıştır. Bu Evrensel 'de her ne kadar özerk bir Ukrayna'nın kurulması ve Ukrayna ulusunun kendi geleceğini kendisinin tayin etmesi gerektiği belirtilse de bağımsız bir Ukrayna'dan ya da Rusya'dan ayrı bir devletin olacağından bahsedilmemiştir.⁹⁶ Ukraynalılar, Haziran 1917'de Petrograd hükümeti ile anlaşma yapmak üzere görüşmeye gitmişti. Ukrayna'nın bağımsızlığını amaçlayan Ukrayna Merkez Radası yapılan

⁹³Orest Subtelny, *Ukraine a History*, University of Toronto Press, Canada 2009, s. 346.

⁹⁴Paul Kubicek, *a.g.e.*, s. 80.

⁹⁵Jurij Borys, *The Sovietization of Ukraine, 1917-1923: The Communist Doctrine and Practice of National Self-Determination*, Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1980, s. 102-103.

⁹⁶M. Gorkiy, V. Molotov, vd. *1917 Sovyet Devrimi*, çev. Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, C.I, 2004, s. 184.

görüşmelerden sonra “özerk Ukrayna Cumhuriyeti’ni” ilan ettikleri “Birinci Universal” bildirgesini yayımlamıştır.⁹⁷

Rada’nın özerklik konusunda kararlı duruşundan sonra Geçici Hükümet, Kerensky önderliğinde 11 Temmuz 1917’de Kiev’e gelerek Rada ve Genel Sekreterlikle görüşmelere başlamıştır. Bu görüşmelerde Geçici Hükümet, Merkez Rada’yı Ukrayna’daki en yüksek hükümet olarak tanıdığını açıklamıştır. Ama Ukrayna halkı için herhangi bir bağımsızlık verilmesi söz konusu değildi.⁹⁸

Merkez Rada’ya göre bu görüşmeden sonra yayınladığı İkinci Evrensel ile Geçici Hükümet’in özerklik talebini onaylamaya hazır olduğu söylenmiştir. Hrushevsky, İkinci Evrensel ve Bildiri Rada’nın bir genel kuruluna okunduğunda şunları söyledi: *"Daha yüksek bir aşamaya geçiyoruz ve Ukrayna için yasama ve idari bir organ olan Rada ve Sekreterlik ile fiili özerklik alıyoruz. Bilmeliyiz ki, (Merkez Rada'nın) ahlaki bir otorite biçiminden yasal bir otoriteye geçebilmesi için, bu organlara sahip olduktan sonra herkes ve her şey onlara teslim olmalıdır."*⁹⁹

Ukrayna için özerklik talepleri bir noktaya kadar umut verici olsa da Geçici Hükümet’in 3 Temmuz tarihinde yaptığı anlaşmayı ağustos ayında feshettiğini söylemesiyle büyük bir şok yaşanmıştır. Bu tarihten sonra Ukraynalı milliyetçiler özerklik konusunda daha fazla mücadele etmeyi ve Merkez Rada’ya eskisinden çok daha destek vermeye karar vermişlerdir.¹⁰⁰ Merkez Rada’nın bu tarihe kadar Rusya’dan ayrı bir devlet olma fikrini dile getirecek kadar cesareti yokken bundan sonraki Evrensel bildirgelerde açık bir şekilde ayrı bağımsız Ukrayna için mücadele edileceğinin sinyallerini vermiştir.

6-7 Kasım 1917 tarihinde Bolşeviklerin Geçici Hükümet’i bir ihtilalle devirmesinden sonra Rusya’da Bolşevik rejimi resmen başlamıştır. Rusya’daki yeni kurulan düzenin daha oturmamasını fırsat bile Merkez Rada, 22 Kasım 1917 yılında yayınladığı Üçüncü Evrensel ‘de özerk bir Ukrayna Cumhuriyeti’nin kurulduğunu ilan etti. Fakat bu bildiride şimdilik Rusya ile bağların tamamen koparılmadığının, bu imparatorlukta yaşayan “özgür ve eşit halklar federasyonu” oluşturmak istenildiği belirtilmiştir. Merkez Rada’nın özerk bir Ukrayna Cumhuriyeti kurduklarını ilan eden bildirgeden sonra, Tüm Rusya Kurucu Meclisi

⁹⁷ China Mieville, *a.g.e.*, s. 184.

⁹⁸ Jurij Borys, *a.g.e.*, s. 105.

⁹⁹ Thomas M. Prymak, *Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture*, University of Toronto Press, Canada, 1987, s. 139.

¹⁰⁰ Jurij Borys, *a.g.e.*, s. 106-109.

Aralık seçimlerinde Ukraynalı partilerin %70 oy almasıyla Bolşevikler hayal kırıklığı yaşamıştır. Kiev’de bulunan Bolşevikler, Merkez Rada’yı “halk düşmanı” olarak ilan etmiş ve Sovyet Ukrayna Cumhuriyeti’nin kurulduğunu duyurmuşlardır. Bununla beraber bir ordu hazırladıktan sonra Ukrayna’yı işgal etmeye başlamışlardır.¹⁰¹

Bütün olumsuzlukları rağmen Merkez Rada, 22 Ocak 1918’de Ukrayna’nın siyasi bağımsızlığını duyuran toplamda dördüncü ve son Evrensel bildirisini yayınlamıştır. Hrushevsky bildiriye yayınlarken şu ifadelerde bulunmuştur: *“Devletinin kaybını takip eden yüzyıllar boyunca, Ukrayna halkı ulusal kurtuluş için sönmez arzusunu dile getirdi ve nihayet tam bağımsızlık olan büyük ideali gerçekleştirme zamanının geldiğini doğruladı. Buna karşılık, Merkez Rada, Ukrayna halkının tüm katmanlarının temsilcisi olarak, Ukrayna Halk Cumhuriyeti’nin bağımsızlığını ilan eder ve hükümeti demokratik bir cumhuriyet olacak devlet örgütlenmesini uygulamaya yönlendirir.”*¹⁰²

Rada’nın bu çalışmaları Ukrayna için cesaret verici olsa bile hayata geçirilmesi hiçte kolay olmamıştır. Çünkü Bolşevikler Kiev’e doğru yürümeye karar vermişlerdir. Fakat Rada’nın kendisini koruyacak önemli askeri birlikleri yoktu. Merkez Rada Bolşeviklerin hücumu karşısında zor duruma düşerek batıya doğru geri çekilmiştir. Bu sırada Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna doğru İttifak Devletleri ve Bolşevik Rusya arasında yeni gelişmeler yaşanmaya devam etmiştir. Rusya’nın Brest kentinde Bolşevik hükümeti ile Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı İmparatorluğu arasında barış şartlarının görüşülmesi için toplanılmıştı. Bu görüşmelerde Ukrayna’nın geleceği dahil olmak üzere, Rusya egemenliği altında hangi bölgelerin kalacağı ya da ayrılacağı gibi hususlar konuşulacaktı.¹⁰³

2.5 Brest-Litovsk Antlaşması ve Ukrayna’nın Rolü

İtilafların Çanakkale Savaşı’nda yenilmesiyle, Rusya’ya gönderilmesi planlanan yardımlar yapılamamış ve Çarlık Rusya içinde yaşadığı sorunlara çözüm bulamadığı için en sonunda Çar’ın istifa etmesiyle yıkılmıştı. Yerine kurulan Geçici Hükümet çok fazla varlık gösteremedi Ekim Devrimiyle Bolşevikler tarafından yönetim ele geçirilmişti. Bolşevik hükümeti, ilk iş olarak Çarlık Rusya’nın daha önceden yapmış olduğu gizli antlaşmaları

¹⁰¹Orest Subtelny, a.g.e., s. 350.

¹⁰²Thomas M. Prymak, a.g.e., s. 156.

¹⁰³Serhii Plokyh, a.g.e., s. 174-175.

dünya kamuoyuna duyurmak oldu. Ardından Rusya'nın ekonomik ve askeri çıkmazda olduğu bilinerek savaşta daha fazla kayıp vermemek ve emperyalist güçlerle yan yana olmamak adına savaştan çekildiğini ilan etmiştir. Bolşevikler, Aralık 1917'de İttifaklarla ateşkes görüşmelerinin yapılması adına Brest-Litovsk'ta müzakere talep etmiştir.¹⁰⁴

Tercüman-Hakikat gazetesi, Brest-Litovsk'taki barış müzakerelerinin dünya barışı ve Osmanlı İmparatorluğu için taşıdığı önemi yazısında şöyle ifade etmiştir: *“Bugün saat onda bütün beşeriyet için pek kat’i mahiyete haiz bir dakika hulûl etti. Ya tekrar nihayetsiz, manasız, düşüncesiz kavgaya dişile tırnağıyla devam olunacak yahut artık üç bucuk seneden beri vesait-i tahribenin her türlü istî’mal olunmak suretiyle dökülen kanlara bir nihayet verilecektir... İnsafsızca yapılan tahribatı tamir için her memleket yine sükûn içinde faaliyetine devam edecek... Bu senelerin ruhlara soktuğu kin ve husumet yavaş yavaş unutulacak...”*¹⁰⁵

Almanya ve Avusturya-Macaristan da savaşın en azından Doğu tarafında sona ermesini istemişlerdi. Böylelikle İtilaf Devletlerine karşı daha rahat mücadele edilebilirdi. Savaşın uzun sürmesi bir yandan da Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın gıda stoklarını tüketmesine sebebiyet vermiştir. Bu nedenle Ukrayna'nın verimli topraklarında yetiştiren tarım ürünleri tek umut olarak duruyordu. İttifak Devletleri, hem Bolşevik Rusya'yı zor durumda bırakmak hem de yaşadıkları gıda sıkıntılarını gidermek için Brest-Litovsk müzakereleri başlamadan önce Ukrayna ve diğer Baltık ülkelerinin bağımsızlık isteklerini olumlu karşıladıklarını söylemişlerdir.¹⁰⁶

Ukrayna da bu barış görüşmeleri sırasında hem kendine yer bulabilmek hem de bağımsızlık yolunda önemli bir adım atabilmek için harekete geçmiştir. Brest Litovsk'taki barış konferansında Ukrayna'nın temsilciliğini yapacak olan Rada, 26 Aralık 1917 tarihinde Brest'e Mikola Levitskiy ve Oleksandr Sevrük liderliğinde bir heyet göndermiştir.¹⁰⁷ Ukrayna heyetinin amacı, Ukraynalıların milli çıkarlarını koruyabilmek ve Sovyet Rusya baskısından kurtulabilmektir. Brest-Litovsk'ta devam eden görüşmelerde Ukrayna heyeti,

¹⁰⁴ Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s. 506.

¹⁰⁵ *Tercümanı Hakikat*, 4 Kanunisani 1334.

¹⁰⁶ Paul Robert Magocsi, *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*, University of Toronto Press, Canada, 2010, s. 516.

¹⁰⁷ Ender Korkmaz, “Brest-Litovsk Antlaşması Çerçevesinde Osmanlı-Ukrayna Diplomatik İlişkileri (1918)” *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.30, 2016, s.113.

Bolşevik hükümetinin tüm Rusya'yı temsil etme ve konuşma yetkisinin olmadığını söyleyerek tavırlarını belli etmiştir.¹⁰⁸

Sovyet Rusya ve İttifak Devletleri arasında resmi barış görüşmeleri ise 9 Aralık 1917 yılında Brest-Litovsk kentinde başlamıştır. Rusya'yı temsil eden Adolf Yoffe, Sovyet Rusya'nın kesinlikle barıştan yana olduğunu, bu yüzden de İttifak kuvvetlerinin işgali altında olan toprakların bir an önce boşaltmaları gerektiğini ifade etmiştir. Sovyet temsilcisinin görüşmelerde dikkate alınmasını istediği diğer bir konu, bağımsızlıklarını talep eden milletlerin geleceği, tarafsız bir şekilde yapılacak referandum sonucuna göre belli olmasıydı.¹⁰⁹ Yani Ukrayna meselesinin kendi iç işleri dahilinde olduğunu ima ederek İtilaf güçlerinin bu meseleye karışmamaları gerektiği söylenmeye çalışılmıştır.

17 Ocak'ta Sovyet heyetinin başkanı Troçki, Alman ve Avusturya-Macaristan temsilcileriyle görüşmüştür. Fakat aynı zamanda Ukrayna'yı temsilen bulunan Rada da bu görüşmelere dahildi. Sovyetlerle müzakerelere başlamadan önce Merkez Rada'yla Rusya'ya karşı bir koz elde edebilmek için temaslara geçilmiştir. Henüz Rada'nın resmiyette temsil etme hakkı ve gücü yoktu. Çünkü Bolşevikler, Kiev'i işgal ederek, Rada'nın merkezinden ayrılmalarını ve güç kaybetmelerini sağlamıştır. Ukrayna heyeti dağılan otoritelerini tekrar toplamak için Almanya'nın desteğini almayı düşündü.¹¹⁰

Almanya Ukrayna'nın bu talebini kabul ederek bir anlaşma yaptı. Troçki Almanların bu hamlesine karşılık yaptığı açıklamada şunlardan bahsediyordu: *"Emperyalist olan bu savaşa katılmak istemiyoruz. İki tarafın emperyalizmlerini de aynı uzlaşmaz tavırla karşılıyoruz ve emperyalist bir topluluk yararına olarak askerlerimizin kanını dökmeye razı değiliz. Bütün ülkelerin baskı altındaki işi sınıflarının iktidarı alacakları ve yakın olduğunu umduğumuz saatin gelmesini beklerken, ulusumuzu ve ordumuzu savaştan çekip çıkarıyoruz. Ordumuzu terhis ediyoruz ama, ilhakçı bir barış antlaşması imzalamayı da reddediyoruz. Merkezi Devletlerle Rusya arasındaki savaş halinin de sona erdiğini ilan ediyoruz."*¹¹¹

Osmanlı Devleti de konferansta, Sovyet Rusya'nın Ukrayna ve diğer halklar adına konuşmasını doğru bulmadıklarını ifade ettikten sonra aynı şekilde Sovyet Rusya'nın daha önce ilan ettiği gibi, her ulusun kendi kaderini kendilerinin tayin etme hakkının olduğunu

¹⁰⁸Selami Kılıç, *Türk - Sovyet İlişkilerinin Doğuşu...*, s. 76.

¹⁰⁹Alexander Rabinowitch, *Bolşevikler İktidarda*, çev. Can Saday, Yordam Kitap, İstanbul 2018, s. 141.

¹¹⁰Marcel Liebman, *Rus İhtilali*, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul 1968, s. 386.

¹¹¹ Marcel Liebman, *a.g.e.*, s. 386.

hatırlatarak, Ukrayna'nın bu konuda özgür olması gerektiğini söylemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu tutumu Ukraynalılar tarafından memnuniyetle karşılanmıştır.¹¹²

Ukrayna'nın bağımsızlık taleplerinin kabul görmesine yardımcı olacak gelişmeler Avusturya tarafında da yaşanmıştır. Czerin önderliğindeki Avusturya, Ukrayna hakkındaki düşüncelerini değiştirmek zorunda kalmıştır. Çünkü Avusturya'da savaşın etkisiyle başlayan kıtlık devleti zor duruma sokmuştur. Bu nedenle Ukrayna'nın elinde bulunan tahıl depoları büyük önem taşımıştır. Brest-Litovsk'ta yapılan görüşmelerde Ukrayna heyetinin savunduğu *"Doğu Galiçyya toprakları Ukrayna'nındır!"* tezine yanaşmayan Avusturya, şimdi içinde bulunduğu zor durumdan kurtulabilmek için Ukrayna'nın bu talebini kabul etmek zorunda kalmıştır. Ukrayna tarafı için Brest-Litovsk'ta başlayan görüşmeler, Bolşeviklerin Ukrayna'nın bağımsızlık mücadelesine engel olmaya çalışmasıyla sekteye uğrayacaktır. Rada'nın Bolşeviklerin uyarılarını dikkate almaması, ilerleyen günlerde Kiev'in Bolşevikler tarafından işgaline maruz kalmasına neden olacaktır.¹¹³

Sovyetler 18-19 Şubat tarihinde Almanlara barış antlaşması imzalamaya hazır olduklarını bildirdiler. Nihayet, İttifak Devletleri Sovyet Rusya'yı antlaşma şartlarını kabul ettirmeye yaklaşmıştı. İttifakların istediği talepler şu konuları kapsıyordu: Sovyet Rusya, bağımsızlık mücadelesinde olan Finlandiya ve Ukrayna topraklarından vazgeçecek, ordularını tamamen dağıtıp savaş tazminatı ödemeyi kabul edecekti.¹¹⁴

Osmanlı Devleti ve Rusya arasındaki savaşın sona ermesi için tarafların bir antlaşma imzalaması gerekliydi. Fakat Osmanlı Devleti, Bolşevik İhtilali'nden sonra kurulan Sovyet hükümetini tanımadığını duyurunca, kendilerini Sovyet Rusya'nın bir parçası olduklarını ilan eden Maveray Kafkas Hükümeti ile ilk olarak bir antlaşma yapılmak zorunda kaldı ve 18 Aralık 1917'de Erzincan Mütarekesi imzalandı.¹¹⁵

Osmanlı ve Sovyetler arasında yaşanan temel sorun, Sovyetlerin *"her millete kendi geleceklerini tayin etme hakkının verilmesi"* ilkesini savunması ve bu görüşten dolayı Doğu Anadolu'daki Ermenileri silahlandırmasıydı. Fakat ilerleyen günlerde kendi ülkelerinde çıkan meselelerden dolayı daha fazla direnemeyen Sovyetler geri adım atmış ve 3 Mart 1918

¹¹²Ірина Матяш, "Архівна складова джерельної бази дослідження українсько-турецьких відносин доби Української революції 1917–1921 рр." *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, Вип. 28, 2019, s. 344.

¹¹³Ender Korkmaz, a.g.m., s. 113-115.

¹¹⁴Marcel Liebman, a.g.e., s. 388.

¹¹⁵ Selami Kılıç, "Türk-Alman Kaynakları Işığında Sovyet İhtilali Sonrası Kafkasya", *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya: Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler*, ed. Mehmet Okur, Bahadır Güneş ve Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2017, s. 174.

tarihinde İttifak Devletleri ile Brest-Litovsk Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Ruslar, Kars, Ardahan ve Batum'u Osmanlı'ya bırakmışlardır.¹¹⁶

Sovyet Rusya, Brest-Litovsk Antlaşması'na göre Çarlık Rusya'dan kalan toprakların birçoğunu kaybetmiştir. Sovyet Rusya, nüfusunun %34'ünü, topraklarının %32'sini (Polonya, Baltık devletleri, Finlandiya, Ukrayna ve Beyaz Rusya topraklarının bir bölümünü), sanayi şirketlerinin %54'ünü, demiryollarının %33'ünü, demir cevherinin %73'ünü, kömür madenlerinin %90'ını kaybetmiştir.¹¹⁷

Şüphesiz Sovyetlerin Brest-Litovsk'taki yaşadığı en büyük kayıp Ukrayna'nın bağımsızlığını tanımak zorunda kalmasıdır. Çünkü Ukrayna'nın verimli toprakları ve yeraltı kaynaklarının zenginliği artık Sovyetlerin elinde olmayacaktır. Bununla beraber Bolşevik rejiminin Kiev'den çekilmesi ve herhangi bir askeri müdahalenin yapılamayacağını kabul etmesi siyasi olarak yaşadığı diğer bir güçlüktür. Brest-Litovsk Antlaşması Merkez Rada'nın fesh edilmesini ve Bolşeviklerin yönetimi ele geçirmesini engellemiştir. Diğer yandan Ukrayna'ya tanınan bu haklardan dolayı Litvanyalı, Letonyalı ve Estonyalıları bağımsız ulusal devlet kurma imkanlarının önünü açmıştır.¹¹⁸

2.6 Osmanlı Devleti ve Ukrayna Arasında İmzalanan Brest-Litovsk Antlaşması

Osmanlı heyeti ise Brest-Litovsk müzakereleri esnasında Ukrayna ile de temas halindeydi. Ukrayna ile yapılacak barış ve Karadeniz çevresinde kurulacak yeni bir Ukrayna Devleti, Rusya tarafından gelecek tehlikelerin önlenmesinde fayda sağlayabilirdi. Çünkü Kafkasya ve Karadeniz'de kurulacak Ukrayna Devleti sayesinde Rusya ile Osmanlı arasında sınır bağlantısı kalmayacaktı. Bu nedenle bu devletle iyi anlaşmak lazımdı. Fakat Osmanlı Devleti, Ukrayna hakkında pek fazla bir bilgiye sahip değildi. Bu nedenle Enver Paşa, Brest'teki müzakerelere Ukrayna heyeti hakkında bilgi edinmek için Zeki Paşa'yı görevlendirmişti. Zeki Paşa, Enver Paşa'ya gönderdiği telgrafta, Ukraynalıların Brest'e üç

¹¹⁶Ali Ata Yiğit, "Elviye-i Selase'nin Bütünlüğü ve Batum Meselesi (1878-1921)", *I. Dünya Savaşı'nda Karadeniz ve Kafkasya: Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler*, ed. Mehmet Okur, Bahadır Güneş ve Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2017, s. 322.

¹¹⁷Marziye Memmedli, Hilal Akgüller, "Brest Litovsk Antlaşmasının Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)", *Belgi Dergisi*, C. 2, S.20, 2010, s. 2724.

¹¹⁸M. Memmedli ve H. Akgüller, a.g.m., s. 2725.

kişi olarak geldiklerini, Bolşevik olmadıklarını ama Rusya içerisinde kurulan “*hükümet-i cumhuriye*” şeklinde örgütlendiklerini bildirmiştir.¹¹⁹

Ukrayna ve Türkiye’nin uzun soluklu ortak bir geçmişinin olmasından dolayı Brest’teki müzakereler, Türk halkı ve basını tarafından yakından takip edilmiş ve Ukrayna’ya sempati ile bakılmıştır. Talat Paşa, Brest-Litovsk’ta iken Enver Paşa’ya yazdığı mektupta, Bolşeviklerin “Büyük Rusya’yı” yeniden kurmayı istediklerini sezmış ve bu amaçları için agresif bir tavır alacaklarını belirtmiştir. Mektupta, Finlandiya ve Ukrayna’da olduğu gibi Kırım’da da bir hükümetin kurulmasından bahsetmiştir.¹²⁰

Yapılan görüşmelerden sonra, Osmanlı Devleti ve Ukrayna Halk Cumhuriyeti arasında 9 Şubat 1918 tarihinde Brest-Litovsk Antlaşması’nı imzalamışlardır. Osmanlı tarafından antlaşmayı Talat Paşa imzalarken; Hariciye Nazırı Ahmet Nesimi Bey, Osmanlı’nın Berlin Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa ve konferansa askeri delege olarak katılan Ahmet İzzet Paşa da bulunmuştur. Ukrayna heyetinde ise: Oleksandr Sevryuk, Mykola Lyubynsky ve Mykola Levitsky bulunuyordu. Brest-Litovsk konferansında Bolşevik Rusya heyetinin bölünmez Rusya adına yaptığı konuşmayı M. Lyubynsky şu sözlerle eleştirmiştir: “*Bolşeviklerin Rusya “Bolşeviklerin Rusya halklarının tam iradesine ilişkin açıklamaları, yalnızca kaba demagojik araçlardır...”*”¹²¹

Taraflar arasında imzalanan antlaşmanın iki Türkçe versiyonu ve bir Fransızca metni; ek anlaşma metninin ise üç Ukraynaca versiyonu bulunmaktadır. Antlaşmada Ukrayna sınırlarının Karadeniz’e göre tanımlanması meselesi ele alınmıştır. Osmanlı heyeti de Türkiye-Ukrayna ilişkilerinin dostluk içinde sürmesinde Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarının öneminden bahsetmiştir. Aynı zamanda İki ülke arasında karşılıklı konsolosluk ve elçilik atamalarının yapılması onaylanmıştır. Antlaşma metninin onay belgelerinin verileceği yer ise Viyana olarak belirlenmiştir.¹²²

Ukrayna ile imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması, Mebusan Meclisi’nde de yankı uyandırmış ve mebusların dikkatini çekmiştir. Osmanlı’nın Hariciye Nazırı olan Ahmet Nesimi Bey, Rusya’nın Brest-Litovsk’ta Ukrayna hakkındaki fikirlerinden bahsetmiş ve bu fikirlere Osmanlı olarak katılmadıklarını söylemiştir. Konuyla ilgili Meclis’teki konuşması şu şekildedir: “*Brest-Litovks’taki Rus delegeleri, eski Rus Çarlığı dahilinde bulunan*

¹¹⁹Selami Kılıç, *Türk- Sovyet İlişkilerinin Doğuşu*, s. 231-232.

¹²⁰Сергійчук Б. В., “Сучасна турецька історія про українсько-турецькі відносини“, *Сходознавство*, № 48, 2009, s. 188.

¹²¹Ірина Матяш, а.г.м., s. 334.

¹²²Ірина Матяш, а.г.м., s. 345.

milletlerin kendi kaderini kendilerinin belirlemesinde serbest olduklarını ve idare-i muhtare ile Rusya'ya bağlı veya tamamıyla bağımsız olmalarına asla itiraz etmeyeceklerini dahi ifade etmişlerdir. Hatta, Ukrayna delegelerinin bağımsız Ukrayna namına müzakerat-ı sulhiyeye dahi iştiraklerini onaylamışlardı. İşte bu suretle Ukrayna delegeleriyle önce müzakeratın güzelce ilerlediğini görünce prensiplerini unutarak Ukrayna Radası'nın Sovyet meclislerinden neşet eylemediği (çıkmadığı) bahanesiyle ahalinin mümessil (temsilci) olmadığını iddia etmişler ve Finlandiya'da ve sair (öteki) yerlerde yaptıkları gibi Rada aleyhinde Kızıl Hassalarını Ukrayna'ya sevk ederek en tahripkar harekatı tecavüziyeye dahi başlamışlardır".¹²³

Ahmet Nesimi Bey, konuşmasına şöyle devam etmiştir: "Tabii, Heyet-i Müttefika delegeleri, Rus delegelerinin bu iddialarını nazar-ı itibara almayarak (dikkate) Ukrayna'da icra-yı hükümet eden ve evvelce Petersburg hükümetince kabul olunmuş olan Rada'nın Brest-Litovsk'taki delegeleriyle müzakerata devam etmiş ve malum olduğu veçhile dahi bir muahede-i sulhiye imza etmişlerdir."¹²⁴

Hariciye Nazırı, Ukrayna ile yapılan antlaşmanın öneminden ise şöyle bahsetmiştir: "Ukrayna ile yapılan antlaşma gereğince bu seneden itibaren istifade etmek üzere büyük bir miktarda tahmin edilen fazla mahsulat ile beraber hayvanat, kömür ve demir gibi bir o kadar lazım ziraiye, sınaiye ve askeriye dahi Heyet-i Müttefikamıza katmak mecburiyetindedir. Bu sebeple, İtilaf Devletleri'nin vaaz etmekle iftihar eyledikleri meşhur ablukanın şarkta mühim bir halkası kırılmış oldu."¹²⁵

Mebusan Meclisi'nde Ukrayna ile yapılan antlaşma hakkında söz alan Trabzon mebusu Servet Bey şu ifadelerde bulunmuştur: "Her ne kadar Bolşevik namını taşıyan Lenin ve Troçki hükümeti, son celse-i umumiye bir sulh muahedenamesini imzadan imtina ettiklerini (kaçındıklarını) Hariciye Nazırı Beyefendi beyan buyuruyorlarsa da hiç şüphe yoktur ki, Ukrayna ile akdolunan muahede-i sulhiye yine o Bolşeviklerin meydana attığı esasat-ı sulhiye (barış esasları) neticesinden meydana vücut gelmiştir. Eğer Brest-Litovsk mahalli mevki müsâlaha (barış antlaşması) veyahut merkezi mütareke olmak üzere taayyün etmeseydi (ortaya çıkmasaydı) bittabi Heyet-i Müttefika delegeleri, Ukrayna ile belki bu neticeyi elde etmemiş bulunacaklardı."¹²⁶

¹²³Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 23 Şubat 1918, D: 3, C:2, İ.S: 4, s. 441.

¹²⁴Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 23 Şubat 1918, D: 3, C:2, İ.S: 4, s. 441.

¹²⁵Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 23 Şubat 1918, D: 3, C:2, İ.S: 4, s. 441.

¹²⁶Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 23 Şubat 1918, D: 3, C:2, İ.S: 4, s. 444.

Vakit Gazetesi'nin 10 Şubat 1918 tarihli basımında manşetlerinde Ukrayna ile Brest-Litovsk'ta yapılan barış geniş yankı bulmuştur. Örneğin "Ukrayna ile Sulh Akdi" başlıklı yazıda: *"9 Şubat Brest Litovsk'stan bugünkü tarihle eş'ar olunduğu murahhaslarıyla Ukrayna Cumhuriyeti murahhasları bu sabah saat ikide sulh imzalamışlardır. "*¹²⁷ denilmiştir.

Yine Vakit Gazetesi'nin "İlk Musalaha" adlı yazısında: *"9 Şubat 1918 günün tarihinde mühim bir mukase olacaktır. Cihan harbinin ilk musalahası 9 Şubat (Brest-Litovsk) da Ukraynalılarla akdedilmiştir. Bu haber ihtizalar (hazır hale) hasıl ola getirecektir. Ukrayna ile sulh akdetmenin hasıl edeceği neticeleri değildir Her şeyden evvel sulhün hamiyet baş göstermesine şekl-i peyda (belli etmesine) etmesine sevineceğiz. ... Biz bugün Ukrayna ile akdedilen sulhten bahsederken bunun manevi ve iktisadi tesirlerini düşünmekle iktifa idemeyiz. Karadeniz sahilinden peyda olan yeni komşumuzu komşu ve dost sıfatıyla selamlamak vazifemizdir. Bu komşu ile biz birbirimizin yabancıları değiliz. Osmanlılar, Ukraynalılar ile uzun tarihi münasebetlerde bulunmuşlardır. Hatta Ukrayna istiklalini Ruslara ve Lehlilere karşı muhafaza maksadıyla 17. Asır nihayetinde senelerce harp ettiğimiz bugün iftiharla hatırlayabiliriz. Ümidimiz şudur ki Brest-Litovsk sulhunun komşumuz Ukrayna ile bizim aramızda açtığı dostane münasebat devresi daima muhaleset(dostça geçinme) ve samimiyetini muhafaza etsin ve Karadeniz havzasında sulh, refah ve umran(ilerleme) tesis etmesine medar olsun. "*¹²⁸ diye yazılmıştır.

Tanin gazetesinin ise 10 Şubat 1918 tarihli "Ukrayna ile Sulh İmza Edildi"¹²⁹ başlığında antlaşmanın 9 Şubat 1918 sabah saat iki de imzalandığının haberi verilmiştir. Ukrayna ile imzalanan antlaşma haberinin ve öneminin belirtildiği "İlk Sulh" adlı başlıkta ise şunlar yazılmıştır: *"Dün akşam bir telgraf bize ilk sulhün imzalandığı haberini getirdi: İttifak-ı murabba devletleriyle Ukrayna arasında kararlaştırılan esasat dairesinde musalaha(barış) akd ve imza edilmiştir. Dört senenin tahammülsüz meseaib(güçlükler) ve mesainin mukaddemesini(önsözünü) teşkil eden bu hadiseyi memnuiyetle telakki(kabul) eder ve yeni dostlarımız Ukraynalıları ve hükümetlerini samimiyetle selamlarız. "*¹³⁰

Antlaşmadaki maddelere göre her iki devlette karşılıklı elçilik ve konsolosluk açabileceklerdi. Bu nedenle Ukrayna, İstanbul'a Letivskiy'i elçi olarak atamıştır. Levitskiy,

¹²⁷ Vakit, 10 Şubat 1918.

¹²⁸ Vakit, 10 Şubat 1918.

¹²⁹ Tanin, 10 Şubat 1918.

¹³⁰ Tanin, 10 Şubat 1918.

30 Mayıs 1918 tarihinde İstanbul'a gelmiş ve resmi görevine başlamıştır. Osmanlı Devleti ise Ukrayna'ya Ahmet Muhtar Bey'i elçi olarak atamıştır.¹³¹

Bu arada, Ukrayna Merkez Komitesi'nin bakanlarından M. Vovchenko ve Ukrayna hükümetinin yetkilisi M. Kowalski, antlaşma metninin onay belgelerini götürmek üzere Viyana'ya gitmişler ve burada Türk elçisi olan Hilmi Paşa'yı ziyaret etmişlerdir. Viyana'dan İstanbul'a geçen yetkililer, Pera Palace Hoteli'nde Ukrayna'nın İstanbul elçisi Levitsky ile görüşüp büyükelçiliğin faaliyetleri hakkında rapor almışlardır. 22 Nisan tarihinde Ukraynalı temsilciler güven mektubunu Osmanlı Sadrazamına, bir diğer örneğini de Dışişleri Bakanına sunmuşlardır.¹³²

Skoropadsky'nin Merkez Rada'yı devirmesiyle Ukrayna Devleti Hatman önderliğinde bir yönetime geçmiştir. Yeni kurulan hükümet, Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin Merkez Konseyi tarafından atanan İstanbul ve Viyana diplomatik temsilcilerini geri çağırmıştır. İstanbul elçisi M. Levitsky, 26 Mayıs 1918 tarihinde istifasını bildiren mektubunu Ukrayna Dışişleri Bakanı M. Vasylenko'ya sunmuş ve bu mektupta: *"Şu anda Ukrayna'da bulunan hükümetle iş birliği yapmanın imkansız olduğunu"* söylemiştir. Levitsky'nin ardından Ukrayna'nın İstanbul'daki temsilciliğine sırasıyla M. Voyk-Voychenko ve Petro Chykalenko atanmıştır. 10 Temmuz 1918'de ise Avukat Oleksandr Kistyakovsky, İstanbul'a büyükelçi olarak atanmıştır.¹³³

Osmanlı Devleti Mondros Mütarekesi şartlarının getirdiği yük altında ezilmiş ve bu yüzden de Ahmet Muhtar Bey Kiev'den İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Daha sonra, Kiev'de yeniden geçici elçilik kurulmuş ve Ahmet Ferit Bey bu göreve atanmıştır. Ahmet Ferit Bey, Kiev'deki durumları analiz etmiş ve bunları bir rapor halinde Osmanlı Devleti'ne sunmuştur. Bu raporda: *"Ukrayna'da henüz mukarrer(kararlaşmış) bir hükümet teessüs(oluşmamıştır) edememiştir. En yüksek kudret-i siyasiye Alman işgal ordusunun elindedir. Bütün Ukrayna'da Alman ve Avusturyalı 250-300 bin asker vardır; yalnız Kiev'de 30 bin Alman askeri vardır; şehrin civarı da ayrıca 4 tabur Alman askeri ile muhafaza edilmektedir. Diğer Ukrayna şehirlerinde de asker çoktur; Almanlar zevahire göre pek ziyade müteyakkız (uyanık) davranıyorlar."*¹³⁴ demiştir.

¹³¹ Akdes Nimet Kurat, *Türkiye ve Rusya: XIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri (1798-1919)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990, s. 390.

¹³² Ірина Матяш, *a.g.e.*, s. 346.

¹³³ Гай-Нижник П. П., *a.g.m.*, s. 10.

¹³⁴ Akdes Nimet, *a.g.e.*, s. 391.

İKİNCİ BÖLÜM

1918-1920 ARASINDA TÜRKİYE VE UKRAYNA İLİŞKİLERİ

3.1 Mondros Mütarekesi ve Millî Mücadele

1918 tarihinde Birinci Dünya Savaşı'nı İttifak Devletleri'nin kaybetmesiyle beraber Osmanlı Devleti'ni yöneten İttihatçı liderler savaş sonrasında yargılanmamak için ülkeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Enver, Talat, Cemal Paşalar bir Alman denizaltısına binerek Odesa limanına kaçmışlardır. İttihatçılardan kalan yönetimin başına ise Ahmet İzzet Paşa getirilmiştir.¹³⁵

Ahmet İzzet Paşa hükümeti, ilk olarak İngilizlerle savaşı sona erdirecek bir antlaşmanın yapılması için çalışmalara başlamıştır. Irak Cephesi'ndeki Kut-ül Amare Savaşı'nda Osmanlı askerlerine esir düşen İngiliz Komutan Townshend, Ahmet İzzet Paşa hükümeti vasıtasıyla bir İngiliz-Osmanlı ateşkes görüşmelerinin gerçekleşmesi için arabuluculuk yapmıştır. Townshend'in arabuluculuk yapmasıyla 25 Ekim 1918'de dönemin Bahriye Nazırı Rauf Bey başkanlığında bir Osmanlı heyeti Limni adasındaki Mondros limanına gelmiştir. Bu görüşmeleri İtilaf devletlerini temsilen bulunan İngiliz Amiral Arthur Calthorpe yönetmiştir.¹³⁶

Yapılan görüşmelerin ardından Osmanlı Devleti kendi kaderinin sonunu getiren bir antlaşmanın altına imza atmış bulunuyordu. 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması Osmanlı Devleti ve İtilaf ülkeleri arasındaki savaşı resmen sona erdirmiştir. Toplamda 25 maddeden oluşan bu antlaşmanın her bir maddesi ağır içerikler taşımaktaydı. Ekonomik ve askeri birçok kısıtlamanın getirildiği Mondros'ta Osmanlı'nın fiilen sona erdiği görülmektedir. Bu antlaşmaya göre Osmanlı Devleti ordularını terhis edecek, belli sayıda asker bulundurabilecek ve elindeki ağır silahları İtilaf Devletleri'ne teslim edecekti. Çok net anlaşılacağı üzere bu madde de Osmanlı'nın savunma gücü yok edilmek istenmiştir. Diğer yandan hükümet haberleşmesi dışında bütün haberleşme araçlarına el konulacak; ayrıca

¹³⁵ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 1993, s. 195.

¹³⁶ A. M. Şamsutdinov, *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitapçılık, İstanbul 1998, s. 26.

demiryolları ve limanlar İtilaf Devletleri'nin kontrolü altında tutulacaktı. İstanbul, Çanakkale boğazları ve Toros tünelleri ise işgal edilecekti.

Antlaşmanın en tehlikeli maddesi ise 7. Madde olarak görülmektedir. Bu maddeye göre İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit edecek bir nokta olursa bu bölgeleri işgal etme hakkına sahip olacaktı. Bu maddeyi tehlikeli kılan kısım ise, belli bir bölge ismi vermeden Anadolu'nun neredeyse her bölgesinin işgal edilebilecek olmasıdır. Mustafa Kemal Atatürk bu maddenin ne kadar tehlikeli olduğunu şu sözlerle açıklamıştır: *“Mondros Mütarekenamesi maddeleri ve bilhassa bu maddeler arasında yedincisi, beyni yakan ateşten bir zehirdi. Yalnız bu madde, vatanın kalan kısımlarını düşmanların işgal ve istilasına hazır bulundurmaya kafi idi!”*¹³⁷

Mondros Ateşkes Antlaşması'nı tepkiyle karşılayan Bolşevik lider Lenin, kendileri için bu antlaşmanın ne kadar tehlikeli olduğunu 8 Kasım 1918 tarihindeki Tüm Rusya Olağanüstü VI. Kurultayı'nda şu sözlerde ifade etmiştir: *“Bu düşman, Avusturya-Alman emperyalizminin yuvarlandığı uçuruma gitmektedir. Şimdi Türkiye'yi ele geçiren ve Bulgaristan'ı zapt eden, Avusturya-Macaristan'ı tümüyle ele çarlık-jandarma düzenini yeniden kurmak peşinde olan bu düşmanın yok olacağını bilmekteyiz”*¹³⁸

Mondros'un imzalanmasıyla Alman komutan Liman von Sanders, Suriye'de bulunan Yıldırım Orduları komutasını Mustafa Kemal'e devredip, İstanbul'a dönmüştür. Mustafa Kemal ise Mondros'un maddelerine karşı direnmeye çalışsa da Adana'da Yıldırım Orduları karargahında bulunurken, 10 Kasım 1918 yılında 7. Ordunun lağvedildiği bilgisini almış ve 10 Kasım 1918 yılında Adana'dan İstanbul'a doğru hareket etmiştir. 13 Kasım'da İstanbul'a geldiğinde, boğazlardan İtilaf Devletleri'nin savaş gemilerinin yaklaştığını görünce yaveri Cevat Abbas'a: *“Geldikleri gibi geri giderler!”* demiştir.¹³⁹

Mustafa Kemal İstanbul'a geldikten sonra, bir an önce Anadolu'ya geçmek için arayışlara başlamıştır. İstanbul ve çevresinde işgalci ülkelerin kuvvetlerinin varlığı, padişah ve hükümetinin İngiliz yanlısı tutumu İstanbul'da bir direniş hareketinin oluşmasını imkânsız kılmıştır. Mayıs 1919 yılında Mustafa Kemal yakın çevresinin de yardımıyla padişah tarafından Doğu Anadolu ve Karedeniz bölgesinde görevli 9. Ordu müfettişliğine

¹³⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2015, s.275.

¹³⁸ A. M. Şamsutdinov, *a.g.e.*, s. 30-31

¹³⁹ Cemal Kemal, “Mustafa Kemal'in Mondros Mütarekesi'ne Tepkisi”, *Atatürk Yolu Dergisi*, C.12, S. 46, 2010, s. 386.

getirilmiştir. 15 Mayıs 1919 tarihinde, Padişah Vahdettin tarafından Mustafa Kemal'e Samsun bölgesine gitmesi söylenmiş ve görevlerinin belirlendiği yönerge teslim edilmiştir.

Mustafa Kemal ve beraberindeki karargâhı 15 Mayıs 1919 yılında Bandırma vapuruna binerek Samsun'a doğru yola çıkmıştır. 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a varan Mustafa Kemal, burada yaşayan Türklerin Rumlar tarafından mağdur edildiğini görmüş ve gördüklerini rapor halinde hazırlayıp İstanbul'a sunmuştur. Anadolu hareketi için hazırlıklara başlayan Mustafa Kemal, Samsun'dan sonra Havza'ya geçmiş ve burada Millî Mücadele'nin ilk uyanış belgesi olan Havza Genelgesi'ni hazırlamıştır.

Havza'dan sonra Amasya'ya doğru hareket eden Mustafa Kemal ve arkadaşları 22 Haziran 1919'da Amasya Genelgesi'ni yayınlamışlardır. Bu genelge, bir ihtilal belgesi olma özelliğini taşıyarak yeni Türk Devleti'nin temellerini atmıştır. Amasya'dan sonra Doğu vilayetlerinin durumunu saptamak üzere Erzurum'a doğru yola çıkmıştır.

Bu arada 8 Temmuz'da İstanbul Hükümeti, Mustafa Kemal'i görevden aldığı ile ilgili haberi Erzurum'a yollamıştır. 10 günlük bir gecikmeyle 23 Temmuz 1919 tarihinde Erzurum Kongresi toplanılmış ve bu kongrede ilk kez milli sınırlardan bahsedilerek, vatanın ayrılmaz bir bütün olduğu vurgulanmıştır. Kongrede dikkat çeken diğer bir karar ise ilk kez yabancı bir ülkeden gerektiği takdirde yardım alınabileceğidir. Bu madde şu sözleri içermekteydi: *"30 Ekim 1918 bırakışma sınırları içinde milliyet esaslarına uyan ve ülkemize karşı istila emeli beslemeyen herhangi bir devletin fenni, sınai, iktisadi yardımı memnurlukla karşılanacaktır."*¹⁴⁰

Millî Mücadele için önemli adımlar atılmaya devam edilmiştir. 22 Ocak 1920 tarihinde son Osmanlı Mebusan Meclisi kapılarını açmış ve 22 Ocak 1920 tarihinde ise Misak-ı Milli kabul edilmiştir. Misak-ı Millînin kabul edilmesini beklenmedik ve tehlikeli bulan İtilaf güçleri derhal hazırlanarak 16 Mart 1920 tarihinde İstanbul'u resmen işgale başlamıştır. İngiliz kuvvetleri Mebusan Meclisi'ndeki birkaç mebusu tutuklayarak sürgüne göndermiş ve meclisi kapatmıştır. Yaşanan gelişmelerden sonra 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılmıştır. İstanbul hükümetini tanımadığını söyleyen TBMM, Anadolu'daki işgallere karşı Kuvâ-yi Milliye ile hareket etmiş ve Millî Mücadele karşıtı olanlara önlemler almıştır.

¹⁴⁰ Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2019, s. 153.

3.2 Millî Mücadele’de Türkiye-Sovyet Rusya İlişkileri

Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açılmasıyla, Sovyet Rusya ile resmi ilişkilerin başladığını görülmektedir. Erzurum Kongresi’nde bahsedildiği gibi Türkiye’nin bağımsızlığını tehlike atmayan her devletten yardımların alınabileceğine karar verilmişti. Sovyet Rusya bu devletlerden biri olarak görülmüştür. TBMM’nin açılmasından daha öncesinde bu devletle bağlantıya geçenler de olmuştur. İttihatçı geçmişiyle tanınan Karakol Cemiyeti Bolşeviklerle temas kuran ilk cemiyet olmuştur. Cemiyetin başkanı Kara Vasıf Bey, Ankara’da bulunan Ali Fuat Paşa’ya bir mektup yazmış ve Kırım’dan gelen Bolşevik Doğu İşler Şubesinin temsilcisiyle bir görüşme yaptığını, Bolşevik temsilcinin ilerleyen zamanlarda siyasi bir anlaşma yapmak için iki temsilcinin gönderilmesini istediğini kaydetmiştir.¹⁴¹

Dönemin Dağıstan Bolşevik Partisi’nin bir raporunda Karakol Cemiyeti ile Sovyetlerin bağlantılarına dikkat çekmiştir. Bu raporda: “*Karakol Cemiyeti adındaki Türk devrimci komitesi... Dağıstan’a Türk subaylar göndermektedir. Doğu’da Bolşeviklerin düşmanı İngiltere’nin gücünü yok etmek için, Bolşeviklerle anlaşıp beraber hareket etmektedirler.*”¹⁴² denilmiştir.

Sivas Kongresi’nin toplanmasından sonra Mustafa Kemal Paşa, Sovyetlerden mali yardım alabilmek için Halil Paşa’yı Moskova’ya göndermiştir. Halil Paşa, Enver Paşa’nın amcası olduğundan İttihatçılarla iş birliği yapmasından çekinilmiş ve kendisini Anadolu’dan uzaklaştırmak için Moskova’ya gönderilmiştir. Halil Paşa, Moskova’ya gittikten sonra Rus temsilcileriyle görüşmüş ve Türk hükümetinin talebini iltermiştir. Görüşmeler olumlu sonuçlanmış ve ilerleyen günlerden Halil Paşa 500 kg altın ile Moskova’dan ayrılmıştır. Yolda Ermenilerin gasbına uğramamak için altınlar Rus temsilcileri ve Türk temsilcileri arasında paylaştırılmış ve iki ana güzergahtan gidilmiştir. Fakat Ermeniler alınan önlemlere rağmen altınların bir kısmını almış ve geri kalan altın Türk makamlarına teslim edilmiştir.¹⁴³

¹⁴¹ Stefanos Yerasimos, *Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri*, Boyut Yayınları, İstanbul 2000, s. 103.

¹⁴² İhsan Çolak, "Moskova Antlaşmasına Giden Yol: Millî Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 17, S.49, 2001, s. 24.

¹⁴³ Mustafa Sıtkı Bilgin, “Bolşevik İhtilali’nin Milli Mücadeleye Etkileri: Sovyet Mali Yardımları”, *100. Yılında Sovyet İhtilali, Gelişimi ve Bölgesel Etkileri Uluslararası Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Kars, 2017, s. 941.

Karakol Cemiyeti üyelerinden Baha Sait, Kafkasya'daki Bolşeviklerle görüşmek için Bakü'ye yollanacaktır. Karakol Cemiyeti'nin bağımsız bir şekilde Bolşeviklerle görüşüp antlaşma imzalaması Millî Mücadele'nin liderliğini üstlenmeye çalışması olarak görülmektedir. Karakol Cemiyeti'nin bu teşebbüsleri Mustafa Kemal tarafından tehlikeli olarak görünmüştür. Bu yüzden cemiyeti kontrol altına alabilmek için Kazım Karabekir aracılığıyla Kara Vasıf Bey'e, Halil Paşa aracılığıyla ise Bakü'deki Baha Sait Bey'e Anadolu'yu temsil etmedikleri bildirilir.¹⁴⁴

Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonra resmi olarak Sovyet Rusya ile temasa geçilmek istenmiştir. Mustafa Kemal 26 Nisan 1920 tarihinde Lenin'e bir mektup göndererek iki hükümet arasında diplomatik ilişkiler kurulmasını ve emperyalistlere karşı ortak hareket etmeyi istemiştir. V.I. Halkın Dışişleri Komiserliği Lenin de 3 Haziran 1920'de Türk hükümetine bir mektup gönderdi. Bu mektupta *"Sovyet hükümeti, her halkın kendi kaderini tayin hakkını tanıma ilkesine her zaman sadık kalarak, dostluk elini tüm dünya halklarına uzatıyor. Sovyet hükümeti, Türk halkının bağımsızlığı ve egemenliği için verdiği kahramanca mücadeleyi en canlı ilgiyle takip etmekte ve Türkiye için bu zor günlerde, birleşmesi gereken sağlam bir dostluk temeli atmaktan mutluluk duymaktadır..."* yazılmıştır.¹⁴⁵

Ali Fuat Paşa, Sovyetlerin, Türkiye ile yakınlaşmasını: *"Sovyet Rusya hükümeti, Bolşeviklerin dünya ihtilali için Türkiye'yi bir sıçrama tahtası haline getirmeyi düşünüyor ve Türkiye merkez teşkilatları vasıtasıyla garp alemine propaganda yapmak istiyorlar..."*¹⁴⁶ diyerek tanımlamıştır.

Bolşevik hükümetinin Millî Mücadele'ye yönelik politikası ise, kendi rejimini Anadolu coğrafyasına yayabilmek üzerine kurulmuştur. Mondros Mütarekesi'nin hükümleri, güneyden gelebilecek tehlikeler karşısında Rusya'yı savunmasız bırakmıştır. Aynı zamanda Bolşevik rejiminin tehlikeli olabileceğini düşünen İngiltere, propaganda faaliyetlerini önlemek adına Kafkasya'daki anti-Bolşevik grupları desteklemekteydi. Bu desteğin bir parçası, Anadolu'da başlayacak işgallere tepki olarak ortaya çıkabilecek Türk oluşumunu, Ruslarla iş birliği yapmalarını engellemek için hazırlanmıştı.¹⁴⁷

¹⁴⁴ İhsan Çolak, a.g.m., s. 26.

¹⁴⁵ Емельянова Елена Николаевна, "Советская политика по отношению к Турции и Южному Кавказу в 1920-1921 годах", *Научный диалог*, № 9, 2018, s. 186.

¹⁴⁶ Ali Fuat Cebesoy, *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 13.

¹⁴⁷ Nurettin Çakıcı, "Bolşevik Rusların Millî Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.32, 2020, s. 726.

Moskova’da Türk ve Rus temsilcileri arasındaki ilk resmi görüşmeler 19 Temmuz 1920’de Hariciye Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir Türk heyeti Moskova’ya geldi ve kendilerini Çiçerin ve yardımcısı Karahan karşılamıştır. İlerleyen günlerde Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması taslağının hazırlanması için 24 Ağustos’ta taraflar bir araya gelmiştir. Türk tarafı Sovyetlerden silah, mühimmat ve altın yardımı yapılmasını iletmış ve bu istek Sovyetler tarafından kabul edilmiştir. Her ne kadar Sovyetler Türk hükümetinin isteklerini tam olarak karşılayamasa da silah ve mühimmat konusunda Türk ordusuna katkı vermiştir.¹⁴⁸

24 Temmuz’da başlayan görüşmeler yaklaşık 10 günlük duraklamanın ardından 4 Ağustos’ta tekrar başlamıştır. Bekir Sami Bey, Yusuf Kemal Bey, İbrahim Tali Bey ve Osman Bey Karahan’la 4 Ağustos günü görüşmüştür. Karahan, Türk heyetine Ermenilere herhangi bir askeri müdahalenin yapılmasını doğru bulmayacaklarını söylemiştir. Bununla beraber, Sovyetlerin Anadolu’daki mücadeleyi takip etmek ve bu konuda yardımcı olabilmek için Türk heyetinden birinin görevlendirilmesini istediklerini belirtmiştir. Türk heyeti, Ermeniler ile ilgili madde hariç diğer isteklerini kabul ettiklerini Karahan’a bildirmiştir.¹⁴⁹

27-28 Ağustos akşamı yeniden bir araya gelen Çiçerin ve Bekir Sami Bey, Ermeniler hakkında değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Çiçerin’e göre Van, Bitlis ve Muş Ermenilere verilirse Türk heyetine gereken yardımların yapılacağını garanti verilecektir. Görüşmelerin bitmesiyle Bekir Sami Bey, vaziyeti anlatan 30 Ağustos 1920 tarihli raporu Ankara’ya göndermiştir. Yusuf Kemal Bey de 2 Eylül 1920’de Ankara’ya gönderilmiştir. Bu tarihten itibaren Çiçerin’in Ermeniler hakkındaki ısrarları nedeniyle Birinci Moskova görüşmeleri kesintiye uğramıştır.¹⁵⁰ İlerleyen günlerde iki hükümet arasındaki ilişkilerin düzeltilmesi amacıyla, Ermeni meselesi konusunda Sovyet lideri Lenin, 18 Eylül 1920 tarihinde Hariciye Vekili olarak atanan Yusuf Kemal Bey’e hata yaptıklarını söylemiştir.¹⁵¹

Bu arada Sovyetler, Türkiye’ye ilk elçisi Şalva Zuraboviç Eliava’yı atamıştır. Fakat kendisi hastalığı nedeniyle Türkiye’ye gelememiş ve yerine Y.Y.Upmal geçmiştir. Sovyet

¹⁴⁸Резников Андрей Борисович, ”Советская Россия Турция: от первых контактов до заключения Московского договора (16 марта 1921 г.)” , *Теория и практика общественного развития*, № 3, 2014, s. 186.

¹⁴⁹ Saime Yüceer, *Millî Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2016, s. 115-116.

¹⁵⁰ Saime Yüceer, *a.g.e.*, s. 117.

¹⁵¹ Tefrik Bıyıkoglu, *Atatürk Anadolu’da*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, 2000 s. 81.

Rusya'ya ait elçilik heyeti 4 Ekim 1920 günü Ankara'ya varmış ve 9 Kasım 1920'de de Ankara'da Sovyet Büyükelçiliği açılmıştır.¹⁵²

Kazım Karabekir'in komutanlığındaki 15. Kolordu Ermenilere taarruza başlamış ve 30 Ekim 1920 tarihinde Kars Ermenilerden kurtarılmıştı. Türk ordusunun kazandığı başarıdan sonra Çiçerin, 1 Kasım 1920 tarihinde Moskova Radyosu'nda bir açıklama yapmıştır. Konuşmasında Türk ve Ermeni taraflara çağrı yaparak, Sovyet Rusya'nın TBMM ve Ermenistan arasında gerçekleşecek görüşmelerde arabuluculuğu üstlendiğini duyurmuştur. Çiçerin'in bu hususta Budu Mdivani'yi göreve atamış ve Mdivani'yi 28 Kasım 1920'de Gümrü'ye gelmiştir. Türk-Ermeni görüşmelerinde arabuluculuk rolü üstlenmek isteyen Sovyet temsilcisi, 3 Aralık 1920'de bu isteğini Kazım Karabekir Paşa'ya bildirmiştir. Fakat Ermenilerle anlaşma sağlandığı için Mdivani'nin arabuluculuğuna gerek kalmamıştır.¹⁵³

Türk ordusunun Doğu cephesinde Ermenistan'ı mağlup etmesi, diğer yandan Batı cephesindeki I. İnönü Muharebesi'nin kazanılması ve Güney Cephesi'nde Bolşeviklerin düşmanı Fransızlara geçit verilmemesi, bunun akabinde Londra Konferansına Türk heyetinin çağrılması Sovyet Rusya'nın dış politikada yürüttüğü siyasetin değiştirilmesine sebep olmuştur. Bu değişikliklerden ilki Sovyet Hariciye Komiseri Çiçerin'in yerine Moskova Konferansı'na Stalin'in katılacağı ve bu haberi bizzat Stalin'in Türk heyetine bildirmesi ile yaşanmıştır.¹⁵⁴

3.2.1 Moskova Antlaşması'na Bakış

1921 Ocak ayının sonuna doğru Ali Fuat Cebesoy ve heyeti Gümrü-Tiflis-Bakü-Harkof demiryolu ile Moskova'ya gitmeye hazırlanıyordu. Sovyet Rusya Türk hükümetiyle kurduğu iletişimde, müzakerelerin bir an önce başlanmasını rica ediyordu. Türk heyeti Moskova'ya iki heyet şeklinde gidecektir. İlk heyetin başındaki isimler, Ali Fuat, Yusuf Kemal (Tengirşek), Doktor Rıza Nur, Büyükelçi Başkatibi Aziz Bey, Askeri Ateşe Saffet Bey ve Çora Beyler idi.¹⁵⁵

¹⁵²Çağatay Benhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.24, 2008, s. 282.

¹⁵³Çağatay Benhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", s. 282-83.

¹⁵⁴ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁵⁵ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 123-124.

Moskova'ya giden ikinci Türk heyeti büyük bir törenle karşılanmıştır. Sovyetlerle ilk görüşmeler 21 Şubat 1921 tarihinde Çiçerin ve onun yardımcısı Karahan'la yapılmıştır. Görüşmelerde Çiçerin, Ermenilerle yapılan Gümrü Antlaşması'nın feshedilmesini istediklerini belirtmiş, ayrıca Anadolu'daki komünistlerin engellenmesi için yapılan çalışmaları da desteklemediklerini ifade etmiştir. Bununla beraber Çiçerin, Türk hükümetiyle bir ittifak antlaşması değil ama bir dostluk antlaşması imzalayabileceklerini söylemiştir. Söz sırası Türk heyetine geldiğinde ise, Ermenistan meselesini tamamen kapatmak ve Doğu sınırını Kars dahil toprak vermeden çizmek niyetinde olduklarını; diğer yandan, TBMM hükümetinin varlığını Sovyetler tarafından mutlaka tanınmasını sağlamayı, yıkılan Çarlık Rusya'ya ait olan borcun silinmesini ve Millî Mücadele'ye silah, para, cephane yardımı yapılmasını beklediklerini söylemişlerdir.¹⁵⁶

Aslında Sovyetlerin İttifak antlaşması yapmamasındaki en büyük sebep İngilizlerle yapılan ticari antlaşmasının varlığıydı. Stalin 21 Şubat 1921 tarihinde Türk heyetiyle olan görüşmesinde bu olaydan şöyle bahsetmiştir: *"İttifak antlaşması imzalayamayız. Çünkü İngilizlerle ticaret antlaşması yapacağız. Bu antlaşmayla, Fransa, İngiltere ve Amerika'nın arasında rekabetin yolunu açmak ve bize karşı yapılacak olan ittifakları parçalamak niyetindeyiz. Fakat mücadele etmeye devam edeceğiz. Antlaşmayla alacağımız yardımlar sizin de işinize yarayacaktır. Bu yüzden bu ticari antlaşmayı desteklemeniz önemlidir. İttifaktan maksadınız para, silah ve insanca yardım ise bunu derhal yapacağız. Kardeşlik Antlaşması imza ederiz. Çünkü onda ticaret antlaşmasına zarar verecek bir şey yoktur."*¹⁵⁷

Türk heyeti, Çiçerin ve Karahan'ın Türk tarafının isteklerine karşı isteksiz davranmasından sonra Stalin'den randevu almıştır. Stalin, yaptığı konuşmada Çiçerin'in ifade ettiği gibi bir ittifak antlaşması yapamayacaklarını tekrarlamıştır. Bunun nedeni olarak ta, İngilizlerle yapılan ticari antlaşmasının varlığıydı. 26 Şubat tarihinde Pan Rus Merkez Komitesi üyesi Celal Korkmazov da katılır ve resmi bir antlaşmanın imzalanması için tekrar görüşmelere başlanır.¹⁵⁸

28 Şubat 1921 tarihinde Lenin Türk heyeti ile yapılan görüşmeleri Moskova İşçi ve Köylü Mebusları Sovyet'inin oturumunda değerlendirirken şunları söylemiştir: *"Türk işçi ve köylüleri çağdaş halkların vahşete karşı koymalarının gözü önünde bulundurulması gereken bir şey olduğunu kanıtlamayı başardılar. Emperyalist devletlerin Türkiye'yi mahkûm*

¹⁵⁶Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 172.

¹⁵⁷Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 142.

¹⁵⁸Baskın Oran, *a.g.e.*, s. 172.

ettikleri yağmacılık, en güçlü emperyalist devletleri çekilmeye mecbur eden bir direnişe yol açtı. Bunun içindir ki Türk hükümetiyle yaptığımız bu anlaşmaları büyük bir başarı olarak değerlendiriyoruz. Biz, hiçbir kurnazlığı kendimize hedef almadık. Bu görüşmelerin çok mütevazı bir çerçevede geçeceğini biliyoruz ama görüşmeler, birçok büyük engellere karşın, tüm halkların işçi ve köylü emekçi kitleleri arasındaki yakınlaşmanın ileri doğru adım attığı gerçeğiyle önem kazanmaktadır ve bunu katlandığımız güçlükleri değerlendirirken unutmamalıyız.”¹⁵⁹

Görüşmelerin ardından “Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması” ya da bilinen adıyla Moskova Antlaşması imzalanmıştır. TBMM adına antlaşmayı Yusuf Kemal Bey, Rıza Nur Bey ve Ali Fuat Paşa imzalamış, Sovyetler adına da Çiçerin ve Celal Korkmazov imzalamıştır. Antlaşmanın giriş kısmı 16 madde ve 3 ekten oluşmaktadır.¹⁶⁰

Bu antlaşmanın tarihi Rusların isteği üzerine, 18 Mart değil; İstanbul’un işgal edildiği gün olan 16 Mart olarak değiştirilmiştir. Bu antlaşmayla daha önce Çarlık Rusya ve Osmanlı Devleti arasında yapılan tüm antlaşmalar geçersiz sayılmıştır. İki hükümette kendilerine karşı kötü faaliyetlerde bulunan teşkilatları içerisinde barındırmayacak ve izin vermeyecektir.¹⁶¹ Her iki taraf da ülkesinde çıkabilecek zararlı oluşumların önünü kesmek isteyerek dışardan gelebilecek ülkelerin de bu zararlı oluşumlara desteğini bertaraf etmek istemiştir. Fakat TBMM hükümetinin henüz rejimi belli olmadığından ülkesindeki işgalleri sona erdirebilmeyi öncelik edindiklerini bu yüzden de rejim ile ilgili şimdilik bir korumacılığa gerek olmadığını söylemiştir. Bu maddeyle aynı zamanda Sovyetlerin Bolşevik rejimini Anadolu’ya tesis etme fikrine de bir gönderme yapılmıştır.¹⁶²

Antlaşmanın TBMM adına belki de tek olumsuz maddesi, 2. Maddeye eklenen Batum’un Gürcistan’a bırakılması hakkında idi. Batum’da yaşayan halka kültürel ve dini anlamda serbestlik verilirken yönetim Sovyet hükümeti Gürcistan’a bırakılmıştır. Gümrü Antlaşması’nda olduğu gibi Kars ve Ardahan TBMM’ye bırakılmış ve böylece Misak-ı Milli sınırları Ruslar tarafından kabul edilmiş ve doğu sınırı güvence altına alınmıştır. 3. Maddeyle de Nahçıvan bölgesi özerk olmak şartıyla Azerbaycan denetimine bırakılmıştır.¹⁶³

¹⁵⁹Dr. Dmitır Vandov, *Atatürk Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri*, İnfograph, Frankurt 1982 s. 41.

¹⁶⁰ Saime Yüceer, *a.g.e.*, s. 144.

¹⁶¹ Evren Küçük ve Nurgül Bekar, “Türk Diplomatların Bakış Açısıyla Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1925)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C.74, S. 1, 2019, s.183.

¹⁶²Evren Küçük ve Nurgül Bekar, *a.g.m.*, s.184.

¹⁶³ Coşkun Topal, “Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 4, S.6, 2018, s.323.

Sovyetlerin lideri Lenin, Moskova Antlaşması için: “*Moskova’da Türk delegeleriyle başlayan görüşmeler özellikle memnunluk uyandıran bir olgudur. Çünkü Türk hükümetinin temsilcileriyle aramızda dolaysız görüşmelerin başlaması, birçok engelle karşılaşmıştı. Türkiye, emperyalist devletlerce yağma edilmeye öyle bir şiddetle karşı koydu ki, içlerinde en kabadayı olanı bile elini ondan çekmek zorunda kaldı. Türk hükümetiyle yaptığımız görüşmeleri büyük bir başarı saymamızın nedeni budur.*” demiştir.¹⁶⁴

Sovyetlerle yapılan antlaşmanın ardından diplomatik ilişkilerde giderek yoğunlaşmıştır. Aralık ayında Sovyetlerin Büyükelçiliğine atanan Mdivani, hastalığını öne sürerek görevini Sergey Petrovic, Natsarenus’a bırakmış ve Natsarenus 3 Mayıs 1921 tarihinde Sovyetlerin yeni Büyükelçisi olarak atanmıştır. Mustafa Kemal yeni büyükelçiye 27 Haziran’da kabul etmiş ve Natsarenus güven mektubunu Mustafa Kemal’e sunmuştur. Bu mektupta Sovyet Rusya ile yapılan Moskova Antlaşması’nın öneminden bahsetmiş ve Türk milletinin bağımsızlık yolunda attığı adımın Rus halkı tarafından tanınmasını sağlayacak bir antlaşma olduğunu söylemiştir. Mustafa Kemal, 16 Mart tarihli antlaşma için, Ruslarla başlayan iyi ilişkilerin bu antlaşmayla daha kuvvetli hale geldiğini ve emperyalizmin odağında olan iki devletin dayanışma içinde yoluna devam edeceklerini ifade etmiştir.¹⁶⁵

Moskova Antlaşması 20 Temmuz 1921 tarihinde Sovyet Rusya tarafından, 31 Temmuz 1921 tarihinde ise TBMM tarafından onaylandı. Onay belgelerinin teatisi 22 Eylül 1921 tarihinde Kars’ta gerçekleşti. Aynı zamanda Kars’ta 26 Eylül-13 Ekim 1921 tarihleri arasında Sovyet Rusya, Ermenistan, Azerbaycan ve Nahçıvan’ın katılımıyla bir konferans düzenlendi. Bu konferansın temel tartışma noktası, Sovyet Cumhuriyetleri ile Türkiye’nin dostane şekilde ilişkilerin yürütülmesi olmuştur. 13 Ekim 1921’de ise Kars Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma Moskova Antlaşması’nın devamı olarak görülmektedir.¹⁶⁶

Bu antlaşmadaki maddelerin konusu şu şekilde sıralanmıştı: Daha önceki hükümetlerin imzaladığı antlaşmalar geçersiz sayılmış, bir tarafa zorla kabul ettirilmek istenen anlaşmaların, üye ülkeler tarafından kabul edilmeyeceğinin altı çizilmiştir. Diğer yandan kapitülasyonların kaldırılmasını ve Misak-ı Milli sınırlarının tanınmasını, konferansa katılan Kafkas ülkelerin kabul etmesi kararlaştırılmıştır. Boğazlar meselesi ile

¹⁶⁴Çağatay Benhür, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, s. 286.

¹⁶⁵Çağatay Benhür, “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, s. 287.

¹⁶⁶Анаит Суреновна Акопянц, “История международных договоров с Турцией: карский договор 1921 г”, *Интерэкспо Гео-Сибирь*, 2016, s.168.

ilgili karar ise yapılacak ticaretin İstanbul'un güvenliğini tehdit etmeyecek şekilde yapılması esas alınmıştır. Moskova Antlaşmasında olduğu gibi Batum, Gürcistan'a bırakılmış ve Nahçıvan bölgesine de özerklik verilmiştir.¹⁶⁷

3.3 Milli Mücadele'de Türkiye-Ukrayna İlişkileri

1918-1920 yılları arasındaki Türkiye-Ukrayna ilişkileri siyasi, askeri ve ekonomi anlamında iniş-çıkışlarla doludur. Her iki ülkede de yaşanan siyasi ve askeri kaoslar, zaman zaman diplomatik faaliyetleri de aksatabilmiştir.

Brest-Litovsk Antlaşması'nın imzalanmasıyla Osmanlı Devleti'nin Ukrayna'yı bağımsız bir devlet olarak tanımasından beri geçen sürede, Osmanlı ve Ukrayna hükümeti arasında siyasi ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Fakat Ukrayna'nın elçiliğinin 1919 tarihinde Osmanlı Devleti'ne gönderdiği yazıda, nasıl Osmanlı Devleti, Brest-Litovsk'ta Ukrayna'nın bağımsızlığını tanıdıysa, şimdi İtilaf Devletleri'nin baskısına boyun eğmeden bu tanımayı devam ettirmesini istemiştir. Çünkü Brest-Litovsk Antlaşması'nı Moskova'da bulunan Sovyet hükümeti tanımadığını ilan ederek, Ukrayna'yı siyasi anlamda zor durumda bırakmıştı. Bu nedenle, Ukrayna elçiliği endişesini Osmanlı Devleti ile paylaşmıştır.¹⁶⁸

İki ülkenin diplomatik faaliyetlerine dönersek, Ukrayna, Hetman Skoropadsky hükümeti zamanında Osmanlı Devleti'nin genelinde bir Ukrayna konsoloslukları açmak istiyordu. Bu konsoloslukların Selanik, İzmir, Trabzon, Beyrut, Bağdat ve Kudüs'te açılması planlanmıştır. 1 Kasım 1918'de Hetman'ın Türkiye elçisi M. Sukovkin, İstanbul'a iki ülkenin ilişkilerini geliştirmek amacıyla gelmişti. Fakat Ukrayna'da Hetman'ın devrilmesiyle ikili ilişkiler zor bir süreçten geçmişti. Fakat buna rağmen diplomatik faaliyetler sürdürülmek istenmiş ve 1919 tarihinde UPR hükümeti Sukovkin yerine O. Lototsky'i Türkiye elçisi olarak atamıştı. Aslında bu elçilik değişiminin ihtiyacı şu yüzden kaynaklanıyordu: M. Sukovkin, elçilik yaptığı süre boyunca Rus yanlısı bir politika izlemiş ve Ukrayna hükümetini tehlikeye atmıştır.¹⁶⁹

Ukrayna ve Osmanlı arasında yaşanan önemli meselelerden biri, İstanbul'da bulunan Ukrayna Kilisesi'nin bağımsızlığı için verilen mücadeleydi. Ukrayna Halk Cumhuriyeti'nin

¹⁶⁷ Kazın Karabekir, *İstiklal Harbimiz*, C. II, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006, s. 1126.

¹⁶⁸ BOA, HR. SYS., 2462/34.

¹⁶⁹ Іє Петренко, "Політико-дипломатичні відносини Української Народної Республіки з Туреччиною в 1918-1920 рр.", *Гілея: науковий вісник*, Українська академія наук, Національний педагогічний університет імені МП Драгоманова, Випуск 88, 2014, s. 27.

kurulmasından sonra hükümet, İstanbul Patrikhanesi'ni tanıdığını ilan etmişti. İşte bu yüzden, Ukrayna Otesefali Ortodoks Kilisesi'nin bağımsızlık mücadelesini yakından bilen ve takip eden O. Lototsky, Ukrayna hükümeti tarafından aynı zamanda İstanbul'a bu konuyla ilgilenmesi için gönderilmişti. Elçilik görevi için İstanbul'a doğru yola çıkan O. Lototsky'nin, yol üzerinde Ruslar tarafından engellendiği için, UPR hükümetinin etkin olduğu Budapeşte, Viyana, Yugoslavya üzerinden İstanbul'a gelmek zorunda kalmıştı. Aynı zamanda Türkiye vizesi konusunda sıkıntılar yaşadığı için 1 ay boyunca Viyana'da kalmıştır. Bu tür sorunlar karşısında eski Osmanlı sadrazamlarından Hilmi Paşa, Lototsky'e yardım etmiş ve problemler çözüme kavuşturulmuştu. 3 aylık bir seyahatten sonra Lototsky, 23 Nisan 1919 tarihinde Osmanlı başkentine varabilmişti.¹⁷⁰

Lototsky'nin İstanbul'a geldiği sırada kendisini Otesefali'nin Metropolitan'ı Dorotheus karşılamıştı. Daha sonrasında Lototsky'nin daveti üzerine Ukrayna büyükelçiliğine giden Dorotheus, Ukrayna kilisesi hakkında elçiye bilgiler vermişti. Görüşmelerde, Dorotheus çok fazla politik söylemlerden kaçınmış, Lototsky'de bu durumu şöyle yorumlamıştır: *“Türkler, şimdi parçalanmış ve zayıflamış eski Rus devinin yeniden doğabileceğinden endişe ederek, çıkarlarını ihlal ettiği için kiliseden ciddi bir intikam alabileceğinden; kilise, eski Rus halkından birinde Otesefali'nin tanınmasından korkuyordu...”*¹⁷¹

Lototsky, anılarında İstanbul'da Türklerle samimi bir dostluk kurduğunu, zamanla bu dostluğun giderek çoğaldığından bahsetmiştir. Ukrayna elçisi, İstanbul günlerini şöyle anlatmıştır: *“Büyükelçilik sadece Konsantinopolis'teki ulusal azınlıkların temsilcileri arasında değil, aynı zamanda ve en önemlisi, Türklerle oldukça geniş dostane ilişkiler kurmayı başardı. Bu tür ilişkiler özellikle Ağustos 1919'da İvan Tokarzhevsk-Karashevich'in Konstantinopolis'e gelmesiyle yeniden canlandı. Her perşembe karım çok sayıda yerel vatandaşın katıldığı çay partileri düzenlerdi. Bu resepsiyonlarda Büyükelçiliğin kadın unsurunun bulunması, eşim ve kızımın yanı sıra Büyükelçiliğin diğer birkaç kadın üyesinin de bulunması salonumuzu ve Türk hanımlarını ziyaret etme fırsatı verdi.”*¹⁷²

¹⁷⁰ Стрельський Геннадій, “О.Г.Лотоцький і його мемуари”, *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*, 13, 2006, s. 298.

¹⁷¹ Василь Швидкий, “Посольство Олександра Лотоцького та його заходи щодо визнання незалежності української церкви (Константинополь, 1918–1920 роки)”, *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, Інститут історії України НАН України, 14, 2005, s. 39.

¹⁷² Віталій Галатир, Олексій Гродовський, Володимир Коцюк, “Документи ЦДАВО України про фінансове забезпечення посольства УНР в Османській імперії у 1920–1921 роках”, *Архіви України*, № 2, 2021, s. 105.

Lototsky, Ukrayna elçiliği görevine hız kesmeden devam etmiştir. Lototsky, Ukrayna Konsolosluğu'nun Osmanlı'nın birçok bölgesinde açılması hususunda Osmanlı'ya başvurmuştur. Ukrayna Cumhuriyeti Elçiliği'nin 1 Şubat 1920 tarihli Osmanlı İmparatorluğu'na gönderdiği belgede, Trabzon, İzmir ve Kudüs'te Ukrayna Konsolosluğu'nun açılması ile ilgili isteklerini dile getirmiştir. Bu belgede:

“Ukrayna Cumhuriyeti Elçiliği, İmparatorluk Dışişleri Bakanlığı'ndan aşağıdaki konuyu incelemesini talep etmekten onur duyar:

1-Küçük Asya, Trabzon, İzmir, Adana, Şam, Beyrut ve Kudüs'te savaş sırasında bu illere gidip hala orada olan aralarında çok sayıda Ukraynalı da bulunan eski bir Rus tebaası var.

2-Rus makamları ve Konstantinopolis'teki Denikin ve Kolchak hükümetleri ve Gönüllü Orduları temsilcileri, eski Rus tebaasının ülkelerine geri gönderilmesi ile ilgili İzmir'de bir konsolosluk kurmuş ve şimdi de Küçük Asya'da kurmaya çalışmaktadır.

3-Asya'da bulunan Ukraynalılar ise İmparatorluk Dışişleri Bakanlığı'na bağlı değildirler.”¹⁷³ demiş ve devamında: *“Ukrayna Cumhuriyet Elçiliği, İmparatorluk Dışişleri Bakanlığı'ndan aşağıdaki talepleri yerine getirmesini talep ediyor:*

-Trabzon, İzmir ve Kudüs'te üç tane geçici Ukrayna konsolosluğu kurmak,

-İstikrarlı konsolosluklar kurulmasına ilişkin nihai bir karar alınmamış olmasına rağmen, bu sorunun incelenmesinin ve bu sorunun lehte bir karara yol açması için İmparatorluğun, Askeri ve İdari Makamlarına gereken emirleri vermesini”¹⁷⁴ bahsedilmiştir.

1 Haziran 1920 tarihinde ise Ukrayna'da yaşanan mali ve siyasi problemlerden dolayı Ukrayna'nın Türkiye büyükelçisi O. Lototsky'yi görevden almak zorunda kalmış yerine de I. Tokarzhevsky-Karashevich atanmıştır. ¹⁷⁵ 1920-1921 yılları arasında Türkiye'de elçilik yapan Tokarzhevsky-Karashevich, Hetman döneminde Türkiye elçisi olan M. Sukovkin'i hükümet karşıtı faaliyetlerle suçlamıştır. Bu yüzden ona göre Ukrayna büyükelçiliği ve Türkiye arasında yeterince kuvvetli bağ kurulamamıştır. Ukrayna danışmanlarından olan L. Kobylansk ise bu durumla ilgili kendi anılarında şöyle bahsetmiştir: *“Sukovkin döneminde*

¹⁷³ BOA, HR. SYS., 2379/9.

¹⁷⁴BOA, HR. SYS., 2379/9.

¹⁷⁵ ІС Петренко, а.г.м., s. 30.

Ukrayna'nın bağımsızlık fikri hiçbir zaman meyve vermedi. Büyükelçiliğimizin durumu kötüydü. Herkes Sukovkin'in politikasının büyükelçiliği ölüme sürüklediğini gördü..." ¹⁷⁶

1920'lerin başında Ukrayna Halk Cumhuriyeti ve Türk Dışişleri Bakanlığı arasında konsolosluk, ticari ve ekonomik ilişkiler kurulması için müzakerelere başlanılmıştı. Şubat 1920 tarihinde I. Tokarzhevsky-Karashevich ve Türk Dışişleri Bakanlığı Siyasi Dairesi Müdürü Ahmet Reşit Bet arasında, Türkiye'de bulunan Ukrayna vatandaşlarının kayıt altına alınması ve menfaatlerinin korunması için Ukrayna hükümetinin Osmanlı İmparatorluğu'nun Anadolu'daki bölgelerine yetkili kişilerin gönderilmesi meselesi konuşuldu. Aynı zamanda, Osmanlı tarafından tutuklanan Ukrayna ticaret gemileri meselesinin Ukrayna lehine çözümlenmesi istenilmiştir.¹⁷⁷ Son olarak ise, Türk-Ukrayna ticari ilişkilerinin bir an önce başlaması gerektiği belirtilmiştir.

1920 yılının başlarında Ukrayna ve Türk heyetleri arasında bir konsolosluk protokolü taslağı geliştirilmiştir. Bu taslakta şunlar ele alınmıştır:

"1. Osmanlı İmparatorluğu Hükümeti ve Ukrayna Halk Cumhuriyeti Hükümeti, ülkenin tüm limanlarında ve ticari bölgelerinde Başkonsolos, Konsoloslar ve Konsolos Muavinleri atama hakkı üzerinde karşılıklı olarak anlaşmışlardır.

2. Ukrayna Halk Cumhuriyeti Hükümeti topraklarındaki Türk Başkonsoloslukları, Konsolosluklar ve Muavin Konsolosluklar ile Osmanlı İmparatorluğu topraklarındaki Ukrayna Başkonsoloslukları, bu Protokol'ün imzalanması sırasında görev yapacaklardır.

*3. İmzalanmasından bu yana yürürlükte olan bu protokol, Yüksek Taraflar arasındaki Konsolosluk Sözleşmesinin sonuçlanmasına kadar önemli olacaktır"*¹⁷⁸ Fakat hem Osmanlı Devleti'nin yaşadığı siyasi problemler hem de Ukrayna topraklarının işgal altında olması bu anlaşmanın imzalanmasını olanaksız kılmıştır.¹⁷⁹

Ukrayna, her ne kadar attığı adımlarda başarısız olsa da vazgeçmemiştir. Sovyet Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti ile iş birliği yapabilmek ve sınırlarını güvence altına alabilmek için, "Karadeniz Devletleri İttifakı"nın kurulması ile ilgili projesi hakkında Ukrayna elçiliği tarafından, Osmanlı Devleti'ne bir belge sunulmuştur. Bu belgede yazılanlara göre, Doğu Avrupa'da yayılan Rus tehlikesine karşı, Karadeniz'deki devletlerin

¹⁷⁶Ярослав Володимирович Попенко,"Українсько-турецькі міждержавні взаємини впродовж 1914-1920-х рр.: історіографічний огляд", *Українознавчий альманах*, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014, s. 288.

¹⁷⁷BOA, HR.SYS., 2462/34.

¹⁷⁸ІЄ Петренко, a.g.m., s. 30.

¹⁷⁹ІЄ Петренко, a.g.m., s. 30.

özellikle Osmanlı Devleti'nin yardımına ve desteğine ihtiyaç duydukları belirtilmiştir.¹⁸⁰ Daha açıklayıcı olması için, konuyla ilgili yazılan tarihi belgeler şöyledir: *“Türkiye'deki, Ukrayna'daki mevcut siyasi durumla bağlantılı olarak ve görüşmelerimiz sonucunda, hükümetim tarafından İmparatorluk Hükümetine sunmam talimatı verilen bazı plan ve projeleri ana hatlarıyla belirten bir Muhtırayı Ekselanslarına sunmaktan onur duyuyorum. O'na daha fazla açıklama yapmak için her zaman Ekselanslarının emrindeyim”* yazılmış ve konuya açıklık getirilmiştir: *“Doğu Avrupa'nın şu anda içinde bulunduğu kararsız durum tüm dünyada acı verici bir yankı uyandırıyor ve Rus devrimci olaylarının etkisi her yerde fark ediliyor. Osmanlı İmparatorluğu ve Rusya'ya komşu olan devletler, savaştan sonra, burada incelemeye gerek duymayacağımız siyasi komplikasyonlar sayesinde, kendilerini pek çok saf doğu kombinasyonu önerebilecek bir konumda buldular...”*¹⁸¹

Ukrayna, Karadeniz Devletleri ile kurulacak ittifakın önemini anlatmaya devam etmiş ve Osmanlı Devleti ile Ukrayna arasında ittifak anlaşmalarının yapılabileceğinden bahsetmiştir. Açıklamanın özeti ise şu şekildedir: *“İki yıl önce Cumhuriyet Hükümeti “Karadeniz Devletleri” konferansını düzenlemeye ve bu devletler arasında, hala tehdit eden Rus etkisini püskürtmekle ilgilenen ve aynı zamanda diğerlerine karşı güçlü ve istikrarlı bir anlaşmanın temellerini atmaya çalıştı. Bu projenin uygulanması, Baltık Devletleri, Polonya, Romanya ve Ukrayna arasında imzalanan ittifaklarla örtüşebilirse, daha etkili olacağı görünüyor. Hem ekonomik toparlanma açısından hem de askeri faaliyetlerin olası bir kombinasyonu açısından, Osmanlı İmparatorluğu ve Ukrayna'nın ilk etapta bir anlaşmaya varması gerekecek gibi görünüyor.”*¹⁸²

Ukrayna elçiliği son olarak bu projenin büyük umutlar doğuracağını vurgulamış ve yazısını şöyle sonlandırmıştır: *“Türkiye için bu kadar ağır olan savaşın sonuçlarını değiştirecek olan müzakereler sırasında usulüne uygun olarak hazırlanan ve dikkate alınan bu proje, aynı zamanda Rusya sorununun da bir çözümü, Rusya'nın nüfuzunu durduracak bir güç olacaktır. Bolşevikler, her zaman yakın komşuları için uzak ülkelerden daha tehlikelidir. Bu aynı zamanda Doğu'daki yabancı etkisinin ortadan kaldırılmasına yönelik bir adım olacaktır, bu çok arzu edilir ve ancak bir konsolidasyondan, Doğu halklarının ittifakından sonra mümkündür.”*¹⁸³

¹⁸⁰ BOA, HR. SYS., 2465/60.

¹⁸¹ BOA, HR. SYS., 2645/ 60.

¹⁸² BOA, HR. SYS., 2465/ 60.

¹⁸³ BOA, HR. SYS., 2465/ 60.

Tokarzhevsky Karashevich'in İstanbul'da elçilik görevi esnasında karşılaştığı maddi problemlerden dolayı birçok kez Ukrayna hükümetinden yardım istediği görülmektedir. Bu konu hakkında Ukrayna Arşiv Belgelerinde bulunan telgraflar önem arz etmektedir. Karashevich'in 16 Ekim 1920 tarihinde Ukrayna Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği belgede İstanbul'daki elçiliğin maddi olarak çok zorlandığını şu sözlerle anlatmıştır: “...*Büyükelçilik parayı, Sayın Bakan Nikovsky'nin emriyle eski 5.000 dolarlık tahsisatın geri kalanını Bükreş üzerinden ve yeni 5.000 dolarlık tahsisatı alacaktı. 1 Eylül'den itibaren yazmaya ve telgraf çekmeye başladım. Ama bu bir şeye yardımcı olmadı... Şimdiye kadar para yok, hatta telgraflara cevap bile... Tüm fonlar tükendi, borç almak istemiyorum. Viyana'daki bakanlıkta, bize derhal para göndermenizi veya kendiniz göndermeniz konusunda ısrar etmemi reddetmemenizi rica ediyorum. Saygılarımla.*”¹⁸⁴

İstanbul'daki Ukrayna elçiliği giderek zor zamanlar geçirmiştir. Hem artan Rus baskısı hem de ekonomik zorluklar elçiliğin Osmanlı Devleti'nde faaliyetler göstermesini engelliyordu. Karashevich, bu noktada sürekli olarak Dışişlerine müracaat etmiş ve 19 Ekim 1920 tarihinde tekrardan bir telgraf yollamıştır. Bu telgrafta durumun ciddiyeti şu sözlerle belli oluyordu: “*Bugün Büyükelçiliğin parası yok, dost tanıdıklarım sayesinde bizi apartmandan atmıyorlar. Hiçbir yerde para bulunamaz ve Büyükelçilik çeşitli çevrelerden açlık ve tarif edilemez skandallarla karşı karşıyadır. Ruslar da bunu bekliyor. Bu şartlar altında sadece Büyükelçilikten ayrılmak zorundayım fakat biletsiz de çıkamıyorum...*”¹⁸⁵

Milli Mücadele döneminde ise Sovyetlerle ilişkilerin başlarında Haziran 1920 tarihinde Ankara'ya bir Bolşevik temsilcisinin geldiği bilinmektedir. Bu görevlinin Ukraynalı Verlov adındaki bir temsilcinin olduğu belirtilmiştir. Sovyet Rusya elçisi olmayan Verlov ile dönemin önemli simalarından Halide Edip, Yunus Nadi ve Osmanzade Hamdi Bey'in görüşmüş, bu temsilcinin Ankara'da olduğu zamanlarda Mustafa Kemal ile görüşüp görüşmediği kayıtlarda geçmediği için bilinmemektedir.¹⁸⁶

Moskova Antlaşması'nın imzalanmasından sonra İtilaf ülkeleri TBMM ile yakınlaşmaya başlamıştı. Bunun sebebi, Bolşevik rejiminin Anadolu'ya yayılmasından çekinmeleriydi. Fransız temsilci Franklin Boullion 13-18 Haziran 1921 tarihinde TBMM ile anlaşma yapabilmek adına Ankara'ya gelmiş, fakat Fransız temsilcisinin istekleri Misak-ı

¹⁸⁴ Віталій Галатир, Олексій Гродовський, Володимир Коцюк, a.g.m., s. 111.

¹⁸⁵ Віталій Галатир, Олексій Гродовський, Володимир Коцюк, a.g.m., s. 114.

¹⁸⁶ Mehmet Ali Bolat, *Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye'nin Kafkasya Siyaseti (1919-1921)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2017, s. 133.

Milli kararlarına uymadığından görüşmelerden bir sonuç elde edilememiştir. Fransa ile yapılan bu görüşmelerden rahatsızlık duyan Sovyet Rusya, Millî Mücadele'ye yollayacağı yardımlar konusunda ağırdan davranmıştır. Rusların TBMM'ye sundukları gerekçede ise ülkelerinde yaşanan kıtlıktan dolayı yardımları yapamadıklarını söylemiştir.¹⁸⁷

Bu gelişmeler yaşanırken Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ağustos 1921'de Mihail Vasilyeviç Frunze'yi¹⁸⁸ Olağanüstü Yetkili Temsilci olarak Ankara'ya atamıştır. M. V. Frunze Türk elçiliğine atandığını haberini aldıktan sonra: *"Bu görev bana, Türk birliklerinin Yunanlılara yenildiği ve Ankara'nın Yunan birliklerince ele geçirilmesinin söz konusu olduğu bir sırada verildi. Böyle bir durumda, Sovyet Ukrayna, Rusya'nın da uygun görmesiyle, bu ülkeye elçisini göndererek, tüm dünya önünde Türkiye'yle dostluğunu belirtmeyi gerekli saydı."*¹⁸⁹ demiştir.

Sovyetlerin, Ukraynalıları TBMM hükümetiyle görüşturmelerinin bir sebebi vardı. Sovyetler yeni kurulan rejimlerini sağlama almak için ekonomik bir güce ihtiyaç duyuyorlardı. Bu destek İngilizlerle yapılacak ticari antlaşmalarla kurulabilirdi. Yukarıda da bahsedildiği üzere Millî Mücadele zamanında Sovyetler Türklerle başlangıçta resmi ilişkiler kurmakta çekingen davranmışlardır. Ama Ukraynalıların İngilizlerle herhangi bir antlaşması ya da bu devletle ilgili ticari kaygıları yoktu. O nedenle Türkiye ile Ukraynalı yöneticiler arasında resmi ilişkiler kurulmasına bir mahsur yoktu.¹⁹⁰

Bu arada Kasım ayında Türkiye elçisi Natsarenus yerine S.İ. Aralov atanmış ve Aralov elçilik heyetiyle beraber Ankara'ya doğru yola çıkmıştır. ¹⁹¹ Frunze'nin başkanlığındaki Ukrayna heyeti, "Sannago" isimli İtalyan gemiyle Batum'dan Trabzon'a 26 Kasım 1921 yılında varmıştır. Trabzon'da 4 gün boyunca kaldıktan sonra Rize, Giresun, Samsun, Çorum'a geçer.¹⁹² Frunze, Türkiye ziyaretini ve yolculuk esnasında karşılaştığı

¹⁸⁷ Ayhan Cankut, "Millî Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri", *European Journal of Managerial Research Dergisi*, C. 2, S. 2, 2018, s. 88.

¹⁸⁸ Mihail Vasilyeviç Frunze (2 Şubat 1885-1925) Türkistan'ın Biskek bölgesinde dünyaya gelmiştir. Üniversite eğitimini 1904'te Saint Petersburg Politeknik Üniversitesi'nde almıştır. Burada okurken Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne üye olmuştur. Lenin'in görüşlerini benimseyerek Bolşevik hareketine katılmıştır. 1905 Devrimi'ne katılmış ve tutuklanmıştır. Kendisi Kızıl Bayrak Nişanına sahiptir. Tüm Ukrayna Merkezi Yürütme Komitesi ve Tüm Rusya Merkezi Yürütme Komitesi üyesidir. Kızıl Ordu Askerî Akademisi Başkanlığı, SSCB Devrimci Askerî Konseyi Başkanı ve Askerî ve Deniz İşleri Halk Komiseri gibi görevler üstlenmiştir. Bolşevik hareketi ve savaş kuramları hakkında birçok eseri vardır.

¹⁸⁹ A. M. Şamsutdinov, *a.g.e.*, s. 225.

¹⁹⁰ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 212.

¹⁹¹ S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, çev. Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul 2007, s. 33.

¹⁹² *Frunze'nin Türkiye Anıları Kasım 1921 Ocak 1922*, çev. Ahmet Ekeş, Cem Yayınevi, İstanbul 1978, s.13.

manzaraları not almış ve bu notlar “Frunze’nin Türkiye Anıları” adında derlenerek kitap halinde basılmıştır.

Sovyet Elçisi S.İ. Aralov, Frunze’yi; *“Eziyetli, ağır bir yaşam sürmüştü. Emekçi halkın mutluluğu için mücadele dolu bir yaşayış... O yaşamamış, bütün halkla birlikte acı çekmiş, kendi kişiliğinde sosyalizm için yiğit bir savaşçı, büyük bir lider yaratmıştı.”*¹⁹³ böyle tarif etmiştir.

Ukrayna heyeti 13 Aralık 1921 günü saat 16.00’da Ankara İstasyonuna varmıştır. TBMM, Ukrayna heyeti varmadan 1 saat önce yetkili kişileri istasyona göndermiştir. Bu kişilerden bazıları: Ankara valisi İhsan Bey, Polis müdürü Osman Bey ve Hariciye müdürü Hikmet Bey’lerdir. Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 14 Aralık 1921 tarihli nüshasında Frunze’nin halkı selamladığı ve askerlere hitaben nutuk okuduğu anlatılmaktadır. Bu nutukta şunlardan bahsetmiştir: *“Askerler! Anadolu toprağına ayak bastığımızdan beri Türk milletinin hakkımızda gösterdiği misafirperverliğine karşı son derece müteşekkire bulunmakla beraber kat’i olan bu muhabbeti unutamayacağımı söyleyebilirim.”*¹⁹⁴

13 Aralık 1921-5 Ocak 1922 tarihleri arasında Türkiye’de bulunan Frunze, Mustafa Kemal ve Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey ile sürekli olarak görüşmüştür. Kaldığı süre zarfında Türk yetkilileri kendisiyle samimi bir şekilde ilgilenmiş, Frunze ise bu ilgiden memnun kalmıştır. Aynı zamanda Frunze, buradayken kimseyle paylaşılmayan gizli belgeleri inceleme şansını bulmuş, Türk ordusunu denetlemiş ve Türk ordusu için bir eylem planı dahi hazırlamıştır.¹⁹⁵

Sakarya Savaşı sonrasında Fransa ile yapılan görüşmeler de devam etmekteydi. TBMM’nin Fransa’yla yakınlaşmasından endişe duyduğunu belirten Frunze, bu konuyla ilgili Meclis’te bir konuşma yapmıştır. Açıklamalarına Emperyalist devletlerin oyununa gelmemek için Türkiye’yi uyarmakla başlamıştır. Doğu uluslarının mutlaka Batılı emperyalist ülkelere karşı mücadelesine devam etmesini ve Rusya, Ukrayna, Türkiye gibi yeraltı kaynağı bakımından zengin olan ülkelerin bu oyunlara karşı dikkatli olması gerektiğinden bahsetmiştir.¹⁹⁶

¹⁹³ S.İ. Aralov, *a.g.e.*, s. 39.

¹⁹⁴ *Hakimiyet-i Milliye*, 14 Aralık 1921.

¹⁹⁵ Алексей Николаевич Мичурин, “Советская дипломатия в Турции и Мустафа Кемаль-паша (Ататюрк) во время миссии МВ Фрунзе в 1921-1922 годах”, Ред. В. В. М. Доброштан, С. И. Бугашев, А. С. Минин, & Т. В. Рабуш, *Россия и мир в новое и новейшее время - из прошлого в будущее: Материалы XXV юбилейной ежегодной международной научной конференции. В 4 томах*, Том 2, 2019, s. 3-4.

¹⁹⁶ A. M. Şamsutdinov, *a.g.e.*, s. 227.

3.4 Milli Mücadele Dönemi'nde Sovyet Rusya ve Ukrayna'nın Yardımları

TBMM'nin açılmasını takip eden günlerde Millî Mücadele hareketini güçlendirebilmek için Anadolu toprakları üzerinde kötü niyet taşımayan devletlerden yardım alınması planlanmıştır. Bu devletlerden biri de Sovyet Rusya olmuştur. Türk hükümeti Sovyetlerle yakın temasa geçebilmek adına Hariciye Vekili Bekir Sami Bey'in başkanlığında bir heyeti Temmuz 1920'de Moskova'ya göndermiştir.¹⁹⁷

Moskova'ya giden heyete Ruslardan istenecek bazı yardım listeleri yollanmıştır. Bu yardımları Ali Fuat şöyle açıklamıştır: “200 bin tüfek, 5 milyon fişek, 350-400 top, 75 bin mermi 500 mitralyöz 200 sahra telefonu ve kablo, 5 telsiz istasyonu, 200 uçak, 100 kamyon ve otobüs, 40 binek otomobili, 100 bin asker için elbise, 50 bin kaputluk kumaş”¹⁹⁸

19 Temmuz 1920'de Hariciye Bakanı Bekir Sami Bey başkanlığındaki bir Türk heyeti Moskova'ya vardı ve kendilerini Çiçerin ve yardımcısı Karahan karşılamıştır. İlerleyen günlerde Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması taslağının hazırlanması için 24 Ağustos'ta taraflar bir araya gelmiştir. Türk tarafı Sovyetlerden silah, mühimmat ve altın yardımı yapılmasını iletmış ve bu istek Sovyetler tarafından kabul edilmiştir. Her ne kadar Sovyetler Türk hükümetinin isteklerini tam olarak karşılayamasa da silah ve mühimmat konusunda Türk ordusuna katkı vermiştir.¹⁹⁹

Moskova'da görüşmelere devam eden iki hükümet temsilcileri en sonunda anlaşmaya varabilmiştir. 1920 yılının Eylül-Aralık aylarında Sovyet Rusya'dan gelen yardımlar Tuapse Limanı'ndan Trabzon'a nakledilmiştir. Bu yardımlar toplam 3.387 tüfek, 3.590 kasatura ve 3624 sandık cephane şeklindedir. Trabzon limanından alınan yardımlar buradan İnebolu'na çıkartılmış ve batı cephesine ulaştırılması sağlanmıştır.²⁰⁰

Millî Mücadele zamanında, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığına göre Sovyet Rusya'dan gelen paraların miktarı şu şekildedir: 1920 yılında verilen:1.809.412, 1921 yılında verilen: 5.781.600, 1922 tarihinde verilen:2.714.00'dır.

¹⁹⁷Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara 1974, s. 536.

¹⁹⁸ Ali Fuat Cebesoy, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁹⁹ Резников Андрей Борисович, “Советская Россия Турция: от первых контактов до заключения Московского договора (16 марта 1921 г.)” *Теория и практика общественного развития*, 2014, s. 186

²⁰⁰Ülkü Çalışkan, “Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya'nın Mali ve Askeri Yardımları” *Karadeniz Araştırmaları*, S. 9, 2006, s. 49.

Toplamda 10.305.012'dir.²⁰¹ Sovyet yardımlarının devam ettiği dönemlerden olan Sakarya Meydan Savaşı sonrası yaşanan gelişmelerdir. Türk ordusunun kazandığı bu başarıdan sonra Sovyetlerin silah yardımını arttırdığı görülmektedir. Özellikle Ukraynalı başkomutan Frunze'nin Ankara ziyaretinden sonra silah ve cephane yardımları 1922 Şubat ayında 12 bomba topu, 1299 dağ topu mermisi, 175 milimlik 9028 şarapnel, 7.578.000 Alman fişegi, 177 sandık piyade cephanesi olarak artış göstermiştir.²⁰²

Moskova Antlaşması'nın onaylanmasından sonra Türkiye ve Rusya arasında "esir ve tutsakların iadesi" hakkındaki antlaşmanın da onaylanmasına karar verilmiştir. Moskova Antlaşma'nın tamamlayıcısı niteliğinde Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan'la da bir dostluk antlaşması yapılması için 26 Eylül 1921'de Kars'ta görüşmelere başlanacaktı.²⁰³ Bu antlaşmayla Sovyetler Türkiye'ye her yıl 10 milyon ruble verileceğini söylemiştir. Sovyetler paranın ilk taksiti olarak 5 milyon rubleyi vermiş ve bu paranın 1 milyonuyla Almanya'dan askeri malzeme alınması için Sefir Paşa ve askeri Ataşe Saffet Bey'e verilmiştir. Kalan 4 milyon Yusuf Kemal Bey'e verilmek üzere Ankara'ya doğru yola çıkılmıştır. Gelen yardımların tam olarak ne kadar olduğu hakkında dönemin Maliye Bakanı Ahmet Muhtar Bey kesin bir şey söylememiş fakat Meclis'teki konuşmalardan ilk taksitin 4 milyon rublesini Ankara'ya gönderildiği anlaşılmaktadır.²⁰⁴

Mustafa Kemal'in Frunze'ye Türk ordusunun askeri yardıma ihtiyaç olduğunu belirtmiş ve 100 bin tüfek, 1000 fişek, 600 mitralyöz, 3500 otomatik tabanca, 84 ağır top, 120 küçük kalibreli top, 600 bin mermi, 100-150 bin askeri elbiseye acil lazım olduğunu söylemiştir. Devamında Mustafa Kemal şu sözleri sarf etmiştir: "*Milletvekillerinin çoğunun bilmediği şeyleri size bildirdim... Şimdilik bütün durumumuzu biliyorsunuzdur.*"²⁰⁵ 1922 Nisan ayında ise, Sovyet Rusya Batum ve Novarasiski limanlarından Türk hükümetine yardım amaçlı 8382 sandık piyade cephanesi, 425 sandık Avusturya ve Belçika cephanesi, 2800 sandık topçu cephanesi ve 10 adet mayını İnebolu ve Samsun limanlarına göndermiştir.²⁰⁶

²⁰¹Selda Kılıç, "İstiklal Harbi'nde Sovyetler Birliği'nden Gelen Yardımlar" *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.56, S. 1, 2016, s. 136.

²⁰²Müderrişoğlu, a.g.e., s. 547.

²⁰³Mahmut Goloğlu, *Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 200.

²⁰⁴H. Deniz Genç, Murat Esin, "Yakınlaşmayı Anlamak: Bolşevikler ve Millî Mücadeleciler 1919-1922", *Journal of Political Administrative and Local Studies*, C. 1, S.2,55, 2018, s. 69.

²⁰⁵Oleg Kubchik, "1920'lerin Başında Türkiye'deki Sovyet- Batı Mücadelesinde Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (USSC)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S.31,2011 s. 89.

²⁰⁶Müderrişoğlu, a.g.e., s. 547.

USSC hükümeti Türkiye'ye repatriasyon (vatana dönme) anlaşmasının imzalanmasından sonra Ağustos'taki görüşmelerde Türk tarafı 4,6 milyon rublenin daha ek olarak ödenmesi istemişlerdir. Görüşmelerin bitmesiyle Sovyet hükümeti bu miktarın sadece 1,1 milyon rublesini vermiştir. M. Frunze, Sovyetlerin gönderdiği bu parayı Kasım 1921 tarihinde Türkiye ziyaretinde teslim etmiştir. Ukrayna ile Ankara'da yapılan görüşmede Yusuf Kemal Bey, Sovyetlerin Türk ordusuna 1922 yılının ilkbahar ayına kadar toplamda 13,5 milyon ruble altının Türk tarafına gönderilmesini talep ediyordu.²⁰⁷ Yusuf Kemal Bey, Ukraynalı yöneticilere Sovyetlerden gerekli yardımın görülmediği takdirde İngiltere ile görüşmelere başlanacağını bildirmiş, bunun üzerine M. Frunze, Sovyetlere sürecin hızlandırılması gerektiğini anlatan bir haber yollamıştır. Sovyetlerden gelen cevaptan sonra M. Frunze yardımların en geç mayıs ayına kadar ödeneceğini Türk yöneticilere bildirmiştir. Kaydedilen bilgilere göre 3,5 milyon altın ruble 3 Mayıs 1922 tarihinde Ankara'ya ödenmiştir.²⁰⁸

26 Ocak 1922 yılında Sovyetlerin yeni temsilcisi olarak Ankara'ya gelen S.İ. Aralov Sovyetlerin yaptığı yardımlar karşısında Türk halkının kendisine ve heyetine göstermiş olduğu memnuniyeti şöyle dile getirmiştir: *"Rize'den geçerken, kayıkla bizi karşılamaya çıkan Türklerin dostça saldırılarına uğradık. Bizi adeta çiçek yağmuruna tuttular. Her yandan dostça haykırışlar yükseliyordu. Birkaç sepet portakal hediye edildi. Buna karşılık vermek istediğimiz parayı kesin olarak reddettiler. Her yandan, "Dostluk, Rusya ile dostluk!" sesleri yükseliyordu. Halk ellerini ve feslerini atıyordu."*²⁰⁹

3.5 İhtilalden Sonra Kurulan Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

Brest-Litovsk Barış Görüşmelerinden bu yana geçen süreçte Nisan ayında İttifaklar cephesinden yeni haberler gelmeye başlamıştır. Ukrayna'da bulunan Almanlar ve Avusturyalılar Birinci Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde Ukraynalıların daha önce gıda yardımında bulunacağına dair verdiği söze güvenmeyerek Merkez Rada'yı 29 Nisan'da lağvettiğini duyurmuştur. Merkez Rada'nın yerine ise Ukrayna'ya Alman yanlısı eski bir Kazak Hatman'ın soyundan gelen Pavlo Skoropadsky²¹⁰ hükümeti getirilmiştir.

²⁰⁷ Oleg Kubchik, a.g.m., s. 89.

²⁰⁸ Oleg Kubchik, a.g.m., s. 89.

²⁰⁹ S.İ. Aralov, a.g.e., s. 34.

²¹⁰ Skoropadsky, Çarlık Rusya döneminde Çar Nikola'ya birçok yardımda bulunmuş ve ayrılmaz bütün Rusya İmparatorluğunu desteklemişti. Çarlık rejimin yıkılmasından sonra Merkez Rada'nın varlığını kabul etmeyip, Kazaklı köylü grubun liderliğini üstlenmiştir. bkz: Orest Subtelny, *Ukraine: A History*, s. 356.

29 Nisan'da Skoropadsky'in Hatman olarak seçilmesinden sonra destekçileriyle birlikte Ukrayna Devleti'nin kurulduğunu ilan ettiler. Ukrayna milliyetçileri arasında Skoropadsky'e karşı muhalif gruplar ortaya çıkmıştır. Vynnchenko'nun başkanlığında Ukrayna Ulusal Devlet Birliği ve Petlyura önderliğinde "All-Ukrainian Unnion of Zemstva" adlı muhalif kuruluşlar oluşturulmuştur. Giderek Ukrayna köylüsü de topraklarının elden çıktığını görünce onlar da Hatman'a karşı seslerini yükseltmeye başlamış ve bu muhalif gruplarla iş birliği yapmışlardır.²¹¹

1918'de Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru isyancılar 14 Kasım'da Skoropadsky hükümetine karşı hareke geçtiler. Skorapadsky, hakimiyetini devam ettirebilmek ve isyancılara karşı Rus monarşistlerin desteğini alabilmek için 14 Kasım 1918'de Rus Federasyon Yasası'nı ilan ettiğini açıkladı. Hemen ardından Sosyal Demokratları temsil eden Vinnichenko ve Simon Petlyura önderliğinde ayaklanmalara öncülük eden bir beş kişilik Dizin kurulmasına karar verilmişti. Ayaklanmalar 14 Aralık'a kadar devam etti ve en sonunda Ukraynalılar Kiev'i ele geçirerek Skoropadsky hükümetini devirdiler.²¹² Skoropadsky, hükümetten istifa ettiğini şu sözlerle açıklamıştır: "Ben, tüm Ukrayna'nın Hetman'ı, son yedi buçuk ay boyunca tüm enerjimi Ukrayna'yı Rusya'daki zor durumdan kurtarmak için harcadım. Tanrı bana bu sorunla başa çıkma gücü vermedi ve şimdi ortaya çıkan koşulların ışığında ve yalnızca Ukrayna'nın iyiliği için hareket ederek tüm yetkilerimden vazgeçiyorum." Diyerek Almanlarla beraber Kiev'den ayrılmıştır. Ardından ise Ukrayna Ulusal Cumhuriyeti tekrar kurulmuştur.²¹³

Bolşevik güçleri Aralık ayında Ukrayna'yı işgale hazırlanıyordu. Vinniçenko bu haberi duyduktan sonra istifasını vererek ülkeden ayrılmıştı. Ukrayna'da kontrolü sağlasa da işleri hala kolay değildi. 1918 yılında Skoropadsk'i hükümetine karşı ayaklanan partizan Nestor Mahno²¹⁴ zaman içerisinde grubunu genişletmeyi başarmıştır. Diğer taraftan Anton İvanoviç Denikin'in Beyaz Ordusu İtilafların desteğini alarak Kızıl Ordu'ya karşı mücadele etmeye başlamıştır. Petlyura ve Denikin'in orduları aynı anda Eylül'de Kiev'e girmiş ve Kızıl Ordu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kızıl Ordu'dan boşalan yeri Denikin önderliğinde Beyaz Ordu, Petlyura'nın birlikleri ve partizan Mahno doldurmuştur. Ukrayna'da yaşanan iç savaşa açlık, salgın hastalıklar eklenmiş ve orduların durumu giderek

²¹¹Orest Subtelny, *a.g.e.*, s. 357-58.

²¹²John S. Reshetar Jr., *The Ukrainian Revolution, 1917-1920: A Study In Nationalism*, N.J., Princeton University Press, 1952, s. 199.

²¹³John S. Reshetar Jr., *a.g.e.*, s. 203-204.

²¹⁴Bolşevik Devrimi'nden sonra Ukrayna'da halkı komünist fikirlerle örgütleyen bir partizandır.

kötüleşmeye başlamıştır. Bununla beraber Denikin'in sert ve baskıcı hareketleri Ukrayna halkını rahatsız etmiştir. Aralık 1919'de Denikin'in ordusu Bolşeviklere yenilince Kiev tekrar Sovyet hakimiyetine geçmiştir. 10 Mart 1919 tarihinde ise üçüncü Ukrayna Sovyetleri Kongresin düzenlemiş ve bu kongrede Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti anayasasının kabul edildiğini duyurmuştur²¹⁵

Avusturya-Macaristan'ın güç kaybetmesinden ve Brest-Litovsk Antlaşması'ndan sonra Galiçya'daki Ukraynalılar Kasım 1918'den Temmuz 1919'a kadar devam edecek olan Batı Ukrayna Ulusal Cumhuriyeti'ni (ZUNR) kurmuşlardır. Polonya'nın da Galiçya'da hak iddia etmesiyle, Batı Ukrayna Cumhuriyeti ve Polonya arasında savaş meydana gelmiştir. 8 Aylık süren savaştan sonra Polonya galip gelerek Batı Ukrayna Cumhuriyeti'nin hakimiyetine son vermiştir.²¹⁶

Ukrayna kendi içinde bölünmüşlük yaşıyordu. Politik meselelerde yaşanan anlaşmazlık ilerleyen zamanlarda Batı Ukrayna ve Ukrayna Ulusal Cumhuriyeti arasında iplerin kopmasına sebebiyet vermiştir. Siyasi otorite boşluğunu değerlendirmek isteyen Bolşevikler, Şubat 1920'de Dinyeper bölgesini ele geçirmiştir. Bolşeviklerin ilerlemelerine karşılık Polonya ve Ukrayna Ulusal Cumhuriyeti arasında Varşova Antlaşması imzalanmıştır. Ukrayna için bağımsız olabilmek için bu antlaşmayı imzalarken Polonya ise bu antlaşmaya göre Galiçya'yı ve Volhynia bölgesini egemenlik altına almıştır. Bu antlaşmadan sonra Batı Ukrayna tamamen Petlyura'dan uzaklaşmıştır. Polonya-Ukrayna iş birliğinden sonra Petlyura birlikleri Kiev'e kadar gelse de bu başarı uzun ömürlü olmamıştır. Kızıl Ordu 11 Haziran'da Polonya'yı yenerek Kiev'den çıkarmıştır. Polonya'nın batıya doğru yola çıktığı esnada, Galiçya'da Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti kurulduğu ilan edilmiştir. Pilsudski önderliğindeki Polonya orduları Ekim'de tekrardan toparlandı ve Sovyet ordusunu yenmeyi başardı. Bu gelişmeden sonra iki tarafta yorgun düştü ve ateşkes önerilerinde bulunuldu. Bir araya gelen Polonya ve Bolşevik güçler Mart 1921 yılında Riga Antlaşmasını imzaladı. Buna göre Polonya, Sovyet Ukrayna'nın bağımsızlığını tanımayı kabul etti.²¹⁷

Aslında Ukrayna 28 Aralık 1920 tarihinden beri Sovyet Rusya'ya bağlı olmasına rağmen teoride bağımsızdı. Fakat bu bağımsızlık Rusya tarafından sınırlandırılmıştı. Ukrayna'nın ekonomisi, ordusu ve diplomatik faaliyetleri Sovyet Rusya'nın kontrolündeydi.

²¹⁵Edward Carr, *a.g.e.*, s. 277-279.

²¹⁶Stephen Velychenko, *State Building in Revolutionary Ukraine*, University of Toronto, 2016, s.209.

²¹⁷Paul Robert Magocsi, *a.g.e.*, s. 533-34.

Hatta Ukrayna'nın diplomatik faaliyetleri neredeyse yok gibiydi. 1922 yıllarında diğer Sovyet ülkelerinde olduğu gibi Ukrayna'ya da bazı diplomatik ayrıcalıklar verilmiştir. En sonunda ise Ukrayna Komünist Partisi Sovyet Rusya'ya tabii olmaya karar vermiştir.²¹⁸

30 Aralık 1922 tarihinde Lenin ve Stalin'in katkılarıyla beraber Ukrayna, Belarus ve Kafkasya ülkelerinin onayıyla Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin kurulduğu ilan edildi. Ukrayna'nın bundan sonra "Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti" ismini almış, 450.00 kilometrekarelik ve 26 milyon nüfusu ile Rusya'dan sonra en büyük topraklara sahip Sovyet ülkesi olmuştur.

3.6 Savaş sonrası Ukrayna'daki Osmanlı Savaş Esirleri Meselesi

Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda savaşta esir düşen insanlarla ilgilenecek bir kurum yoktu. Avrupa'da ise savaş esirleriyle ilgilenecek kurumlar oluşturulmuştu. Örneğin Fransa ve Almanya'da Savaş Bakanlığı, Rusya ve Avusturya'da ise Kızılhaç örgütü kurulmuştur. İlerleyen zamanlarda ise Hilal-i Ahmer Cemiyeti cephede esir düşen yabancı askerlerle ilgilenebilmek için Osmanlı Devleti'nden izin istemiş fakat bu istek reddedilmiştir. 1915 yılında Çanakkale Savaşları'nın başlamasıyla İttifak Devletleri savaşta esir düşen askerleri hakkında Osmanlı'dan raporlar istemiştir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu gelişmeden sonra tekrardan Osmanlı'ya başvurusunu yenilemiş ve kabul edilmiştir. Osmanlı Devleti savaş esirlerini kurtarabilmek ve yardım gönderebilmek için Hilal-i Ahmet Cemiyeti'ni görevlendirmiştir. Bu yardımları ulaştırabilmek çokta kolay olmamıştır. Çünkü Hilal-i Ahmet savaş esirlerine yardımlarını ulaştırabilmek için ancak Avrupa Kızılhaçları ve diğer yardım cemiyetleri aracılığıyla Rusya'daki esirlere gönderebilmiştir.²¹⁹

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı tarafından ele geçirilen Rus donanmasından denizciler ve Rus ticaret gemilerinin deniz mürettebatı üyeleri, İzmit'te bir kamp bölgesine yerleştirilmişti. Ukrayna Kurtuluş Komitesi üyesi Melenevsky, yanına tercüman ve birkaç komite üyesini alarak Ukraynalıların da bulunduğu İzmit kampına gitmişlerdir. Kampa gelen komite üyeleri ilk olarak iki liste hazırladı: birincisi, İzmit kampında bulunan 130 Ukraynalının adları, ikincisi ise kamptan çıkarılması önerisiyle 10 Rus'un adı verildi. Bu

²¹⁸Paul Robert Magocsi, *a.g.e.*, s. 562.

²¹⁹Gülfettin Çelik, Recep Karacakaya ve Zekai Mete vd... *Kızılây Arşiv Belgelerinde Savaş Esirleri*, Kızılây - İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul, 2018, s. 28-29.

Rus vatandaşlarının, Ukraynalılar için tehlikeli olduğunu izah eden komite üyeleri, Ukraynalıların ayrı bir bölgeye alınmalarını istemişlerdir.²²⁰

İzmit kampında 154'ü Ukraynalılara ait olmak üzere 350 kişi bulunmaktaydı. Ukrayna Kurtuluş Komitesi, burada bulunan esirlerin durumunu iyileştirmek için elinden geleni yapmaya çalışmış ancak bu çabalar sonuçsuz kalmıştı. İzmit kampında, Ukraynalıların raporuna göre, gözaltı koşulları hiç uygun değildi, çünkü esirler eski bir evde yaşıyorlardı. Buna rağmen beslenmelerinde bir eksiklik olmadığı, fasulye ve yeterli ekmek verildiği aktarılmıştır. Ukraynalı esirler için tehlikeli olan şeyin, Rus casusların aynı mahallede beraber yaşıyor olmalarıydı.²²¹

Komite üyeleri, 154 Ukraynalı esirlerin Ruslardan ayırması için Osmanlı hükümetine bir çağrıda bulunmuştur.²²² Osmanlı Devleti, 3 ay içerisinde bu konu hakkındaki uyarıları dikkate alacağına dair komiteye söz vermiştir. Fakat, esirler konusunda beklenen olmadı ve Ukraynalı esirler İzmit'ten Afyonkarahisar ve Sivas'a nakledildi.²²³ Komite üyelerine göre, Osmanlı Devleti'nin bu hamlesi nedeniyle, esirler arasında Ukrayna'nın bağımsızlığı hakkındaki farkındalık çabaları başarısız olmuştur.²²⁴

Türk savaş esirlerinin ise en çok zorlandıkları esir hayatı Rusya'da geçmiştir. İngiltere'den sonra en çok savaş esirinin verildiği ülke olan Rusya'da, hava şartlarının kötü olması Türk esirleri olumsuz etkilemiştir. Osmanlı savaş esirleri Kafkasya, Romanya ve Galiçya cephelerinde Ruslarla mücadele ederken esir düşmüşlerdir. Rusya bu savaş esirlerini başlangıçta Sarıkamış ve Kars'ta toplamış ve buradan da Rusya'ya nakletmiştir. Esir toplama kamplarında bulunan Osmanlı askerleri, Osmanlıca bilen Ruslar tarafından sorguya çekildikten sonra bütün bilgiler esir defterlerine kaydedilmiştir. Bu esirler "tekluşki" adındaki vagonlara bindirilerek Azerbaycan'a oradan da Nargin adasına gönderilmiştir.²²⁵

Rus-Türk savaş esirleri hakkında bilgi edinmek zor oldu. Çünkü Türk ordusu tarafından esir alınan kişilerin listeleri, sadece Rus ordusunun asker ve subaylarının adlarını ve soyadlarını içeriyordu. Fakat birimlerin sayısını belirtmediği için bu bilgi yalnız başına

²²⁰ Ігор Володимирович "Срібняк, Національно-освідомлююча діяльність СБУ в таборі полонених та інтернованих Ізмід (Османська імперія) на початку Першої світової війни: невідомий документ з фондів ЦДАГО України", *Архіви України*, Т:139, Архівна служба України, 2019, s. 243.

²²¹ Ігор Володимирович, a.g.m., s. 244.

²²² bkz. BOA. DH.EUM.2.Şb. 7/17.

²²³ bkz. BOA. HR.SYS. 2246/27.

²²⁴ Ігор Володимирович, a.g.m., s. 246.

²²⁵ Ali Kaşıyüğun, "I. Dünya Savaşı'nda Esirler Meselesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler", *Tarih ve Gelecek Dergisi*, C.4, S.1, 2018, s. 76.

değerli olamıyordu. Mart 1916 yılında Türkiye’den gönderilen Rus savaş esirlerinin ikinci listesinde bütün bilgiler içeriyordu. Türk Kızılay’ı temsilcisinin aktardığı bilgi de: “*Yunan Kızılhaçı’nın bize verdiği dileğiniz doğrultusunda, esirlerin isimlerini mümkün olduğunda doğru bir şekilde belirtmeye özen gösterdik. Bu nedenle listeler Rusça derlenmiştir.*”²²⁶ denilmiştir.

Aynı şekilde, Rusya’da tam olarak ne kadar Türk esirinin olduğu bilinmemektedir. Türk savaş esirlerinin durumu hakkında bilgi alabilmek için Hilal-i Ahmer Cemiyeti adına Rusya’ya giden Yusuf Akçura, esir kamplarını ziyaret ederek ne kadar Türk esirinin olduğunu tespit etmeye çalışmıştır.²²⁷

Yusuf Akçura, Rusya’dayken sadece Moskova, Kostroma, Novgorod, Samara, Kazan Simbirsk ve Ufa’yı ziyaret etmiş, Sibiry, Ukrayna, Kafkasya ve diğer bölgelerine gidememiştir. Bu yüzden Kafkasya’da ve Ukrayna’da tam olarak ne kadar Türk esiri olduğunun tespiti zora girmiştir. Bazı tarihçilerin kabaca tahminlerine göre Ukrayna’da 5 bin Türk esirinin bulunduğu yazılmaktadır.²²⁸

Ukrayna’ya gönderilen 5000 askerin daha çok Galiçya cephesindeki savaşlardan sonra esir düşen askerlerdir. Türk esirleri daha çok Kafkasya, Ukrayna, Sibiry, Mançurya ve Moğalistan’da bulunmaktaydı. Bu bölgelerde kaldıkları süre boyunca esir hayatı yaşamak zorunda kalmışlardır. Türk esirlerinin Ukrayna’da yerleştirildiği yerler; Kiev, Harkov, Dnepra, Petrovsk, Ekaterinodar, Krasnodar, Kaleşkur, Yuzovka ve Donetsk şehirleriydi.²²⁹ Hilal-i Ahmer Rusya’daki bu savaş esirlerine sadece nakdi değil birçok yardımda bulunmaya çalışmıştır. Bu yardımlar şöyle açıklanmıştır: “*Esirlerin ülkelerine kolayca ve hızlı bir şekilde döndürebilmek, onlara iyi muamele edebilmek, aileleriyle haberleşmeleri sağlayabilmek, bazı hediyeler göndermek ve dağıtmak, esir kamplarının olduğu yerleri ziyaret etmek ve Ramazan’ı ve bayramı kutlayabilmektir.*”²³⁰

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Antlaşmasından bu yana Osmanlı esirlerinden bir kısmı iade edilmiş bir kısmı da kendi mücadelesiyle ülkelerine dönmüş ya da hayatını

²²⁶ Вадим Олегович, “Російський Червоний Хрест та доля військовополонених Великої війни (1914–1918 рр.)” *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць*, Вип.16, 2015, s. 165.

²²⁷ Mahmut Akkor, “I. Dünya Savaşı Döneminde Kafkasya’da Bulunan Türk Esirleri”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S.43, 2017, s. 45.

²²⁸ Mahmut Akkor, “I. Dünya Savaşı’nda Rusya’da Bulunan Türk Esirleri ve Esir Kampları”, *Uluslararası Türk Savaş Esirleri Sempozyumu*, İstanbul, 2008, s. 322.

²²⁹ Mahmut Akkor, “I. Dünya Savaşı’nda Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006, S. 138.

²³⁰ Seçil Karal Akgün, Murat Uluğtekin, *Birinci Dünya Savaşı Sonunda İskandinavya’dan Sibiry’ya Hilal-i Ahmer Hizmetinde Akçuraoğlu Yusuf*, Türk Kızılay Derneği, Ankara 2019, s 144-149.

kaybetmiştir. 1919 yılında tabloya bakıldığında Rusya’da kalan Türk esirlerinin sayısı: Sovyetler Cumhuriyeti’nde 400-500, Ukrayna’da 800, Kuzey Kafkasya ve Don ülkesinde 2.000, Sibirya’da (Türkistan hariç) 6.000, Türkistan’da 300-50, Toplamda 9.000-10.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir.²³¹

Ukrayna ve Rusya’da esir düşen Türk ordusu birçok zorlukla karşı karşıya gelmiştir. Savaşın getirdiği açlık ve yokluk askerleri zorlarken diğer yandan Rusya içerisinde bulunan Rum ve Ermeni askerlerinin savaş esirlerine yaptıkları kötü muamele işleri daha da zorlu hale getiriyordu. 15 Aralık 1917’de Brest-Litovsk ateşkes antlaşmasına göre savaş esirlerinin karşılıklı değiştirilmesi için “karma komisyon” kurulmuştu. Osmanlı Devleti savaş esirlerinin durumunu görüşmek üzere Galip Kemal Bey ve heyetini 12 Ocak 1918’de Sovyetlerin başkenti Petrograd’a gönderdi. Fakat bu görüşmelerde Rusya ile istenilen antlaşma şartları sağlanamadı ve sadece birkaç savaş esiri Türkiye’ye dönebildi.²³²

Osmanlı Devleti’nde Sadrazam Talat Paşa Brest-Litovsk’ta Ukrayna ile ayrı bir antlaşma yapılmasını istiyordu. Eğer Ukrayna ile barış antlaşması yapılırsa Almanya’nın elinde bulunan 40 bin Ukraynalı savaş esirini, Ukrayna hükümetine teslim edilecekti.²³³ Brest-Litovsk antlaşmasından sonra Osmanlı-Sovyet ilişkileri karşılıklı elçilikler açılmasıyla devam etmiştir. Osmanlı’nın Moskova’ya gönderdiği elçi Enver ve Talat Paşaların tanıdığı eski Atina elçisi Galip Kemal Bey olmuştur.²³⁴

9 Şubat 1918 yılında Ukrayna ile yapılan antlaşmanın 8. Maddesine göre Osmanlı Devleti silahı olmayan ve savaşacak durumda olmayan Ukraynalı esirleri serbest bırakılması ve kalan esirlerin de bir komiser eşliğinde tespitleri yapıldıktan sonra değiştirilecekleri duyurulmuştur. Geride kalan esirlerin ise durumunu tespit edilebilmesi ve maddi yardımların yapılabilmesi için bir komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Osmanlı’nın yaptığı gibi Ukrayna’nın da elinde bulundurduğu Türk savaş esirlerini serbest bırakması istenilmiştir. Osmanlı Devleti bu gelişmelerden sonra Ukraynalı esirleri, İstanbul’daki Samatya Esir Kampında toplamaya çalışmıştır. Esirlerin toplanma işlemi tamamlandıktan sonra buradan Odesa Limanı’na gidecek olan vapurlarla serbest kalacaklardı.²³⁵

²³¹ S.K. Akgün ve M. Uluğtekin, *a.g.e.*, s. 144.

²³² Nuri Köstüklü, “I. Dünya Savaşında Rusya’nın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 28, S.83, 2012, s. 4-6.

²³³ Akdes Nimet Kurat, *a.g.e.*, s. 369.

²³⁴ Akdes Nimet, *a.g.e.*, s. 400.

²³⁵ Nebahat Oran Arslan, “Hilali- Ahmer Cemiyeti’nin Çalışmalarından Bazı Kesitler” *Atatürk Dergisi*, C. 4, S.2, 2010, s 314.

İlerleyen zamanlarda 12 Şubat 1918’de Ukrayna Ulusal Cumhuriyeti ve Osmanlı arasında bir antlaşma daha imzalandı. Bu antlaşmaya göre Kırım’dan İstanbul’a 232 Türk savaş esiri gönderildi. Bu sayının arttığı olay ise 3 Mart 1918’de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması’nda geçen şartlardır. Savaş esirlerinin hepsi olmasa da Kafkasya ve Ukrayna limanlarından 4600 savaş esiri Türkiye’ye gönderildi.²³⁶

Osmanlı Devleti’nin Kiev elçisi Ahmet Muhtar Bey, esirlerin iadesi hakkında 16 Mart 1918 tarihinde Ukrayna’dan İstanbul’a gelecek Ukrayna heyeti hakkındaki bir bilgiyi Osmanlı Sadaretine göndermiştir. Bu bilgide yazılanlara göre: *“Osmanlı Devleti ile Ukrayna’daki harp esirlerinin çabuk bir şekilde iki devlet arasında değiştirilmesine ve bununda Ukrayna’da toplanan bir heyetin İstanbul’a gönderilmesiyle yapılmasına karar verilmiş olup, bu heyette Ukrayna Hariciye Nezareti tarafından atanan komisyon kaymakamı Rahşke, askeri tebaadan binbaşı Haladoni, yüzbaşı Zator’un Ukrayna’nın göndereceği yeni elçilik grubu ile gelmelerine ve Ukrayna’daki Osmanlı esirlerinin listesini oluşturularak İstanbul’a getirilmesine karar verilmişti.”*denilmiştir.²³⁷

Osmanlı Devleti esir kamplarında bulunan özellikle silahsız sivillerin tahliye edilmesi konusunda hemen çalışmalara başlamıştır. Haziran 1918’de Osmanlı Devleti sivil esirleri bırakmaya başladı ve bu esirlerin Ukrayna’ya ulaştırılması için İstanbul’dan Odesa Limanı’na gidecek vapurlara bindirilmiştir. Kiev’de bulunan Ukrayna elçisi Ahmet Muhtar Bey, 16 Ekim 1918’de Harbiye Vekâlet’ine bildirdiği yazıda, Ukraynalı esir değişimi heyetinin İstanbul’a geleceğini yazmıştır. Ahmet Muhtar Bey’in aktardığı diğer bir bilgi Ukrayna’da bulunan Osmanlı esirlerinin sayıca az olduğudur. Bu esirlerin tamamı da 1918 Kasım ayında tahliye edilmiştir. Osmanlı’nın elinde bulunan Ukraynalı savaş esirlerinin tahliye edilme çalışmaları yeterli sevkiyat aracı olmadığından bir süre ertelenmiştir. Osmanlı, esirlerin istediği takdirde İstanbul’daki Ukrayna Sefaretine teslim edileceklerini söylediği bilgiyi Ukrayna hükümetine yollamıştır. Rusya’daki esir kamplarından kaçıp İstanbul’a dönebilmek için Ukrayna’ya gelen savaş esirleri, burada Osmanlı temsilcileri tarafından yardım görmüşlerdir.²³⁸

1919 tarihinde ise Galiçya Cephesi’nde Avusturya-Macaristan askeri birlikleri tarafından ele geçirilen Ukraynalı esirler, İstanbul’a getirilmiştir. Ukrayna hükümeti bu esirlerin de iade edilmesini istediğini Osmanlı Devleti’ne bildirmiştir. Fakat Osmanlı

²³⁶ Nuri Köstüklü, a.g.m., s.6-7.

²³⁷ BOA, HR. SYS. 2243/4.

²³⁸ Ender Korkmaz, a.g.m., s. 127-128.

Devleti, Ukraynalı esirlerin Fransız Karargahında kaldıklarını söyleyip bu konuda bir şey yapamayacaklarını söylemiştir.²³⁹

²³⁹Nebahat Oran, a.g.m., s. 314.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1920-1923 ARASINDA TÜRKİYE-UKRAYNA İLİŞKİLERİ

4.1. Askeri Tutsaklarla Kamplara Alınan Sivillerin Ülkelerine İade Edilmesine İlişkin Antlaşmasının İmzalanması

1918 yılında Ukrayna elçiliğine atanan daha sonra da TBMM tarafından 27 Ekim 1921’de Tiflis temsilciliğine atanan Ahmet Muhtar Bey, Kafkasya bölgelerindeki esir kamplarından kaçıp Tiflis’e kadar gelen savaş esirlerinin yurda dönmek için birçok girişimde bulunduğunu fakat hem Gürcistan hükümetinin engellemeleriyle karşılaştıkları hem de yeterli ikmal araçlarının olmadığı için geri dönemediklerini Ankara’ya iletmıştır. Rusya’daki yaşanan siyasi kargaşa ortamında bu esirlerin durumları tam olarak netliğe kavuşturulamamıştır.²⁴⁰

Rusya’nın elinde bulunan Türk savaş esirlerinin iade edilmesi için Osmanlı Devleti’nden sonra TBMM tarafından da çalışmalar yapılmıştır. Örnek olarak 28 Mart 1921’de Ankara hükümeti ve Moskova hükümeti arasında “Esir Mübadelesi Sözleşmesi” imzalanmış ve iki ülke elinde bulunan esirler azar azar iade edilmeye başlanmıştır.²⁴¹

Moskova Antlaşması’nın imzalanması sırasında orada bulunan Ukrayna Diplomatik heyeti, kendileri de TBMM ile bir anlaşma yapmak istemişlerdi. Ukrayna temsilcisi Y. Kotsubinsky, Türk büyükelçisi Ali Fuat Paşa’ya 14 Nisan’da görüşme talep etmişti.²⁴² Türk heyetinden gelen cevapta ise antlaşmanın imzalanabilmesi için önce Ukrayna’da bulunan asker ve sivil esirlerin iadesi hakkında bir antlaşma yapılması gerekliydi. Ukrayna heyeti, Türk hükümetinin bundan sonraki siyasi görüşmelerden vazgeçebileceğini düşünerek teklifi başlangıçta reddetmişti. Fakat daha sonra iki hükümet karşılıklı anlaşarak müzakerelere başlamıştı.²⁴³ Ukrayna ve TBMM arasında gerçekleşen bu eylemler, 13 Eylül 1921 tarihinde asker ve sivil esirlerin geri iadesi hakkında müzakerelerin yaşanmasıyla devam etmiştir.²⁴⁴

Görüşmelerin sonunda, Ukrayna ve Türkiye arasında 17 Eylül 1921 tarihinde imzalanan “Savaş Esirlerinin ve Sivil Tutukluların Ülkelerine Geri Gönderilmesi”ne dair antlaşma imzalanmıştır. Ukrayna tarafından antlaşmayı SSCB’nin RSFSR Tam Yetkili

²⁴⁰ Nuri Köstüklü, a.g.m., s. 9.

²⁴¹ Ali Kaşıyüğun, a.g.m., s. 93.

²⁴² Влада Сокирська, “Українська дипломатична місія УСРР при народному комісаріаті в справах національностей РСФРР”, *Наукова періодика України*, № 7, 2015, s. 149.

²⁴³ Oleg Kubchik, a.g.m., s. 86.

²⁴⁴ Сокирська В. В., a.g.m., s. 149.

Temsilcisi Y. Kotsubinsky imzalamıştır. Türkiye tarafında ise asker ve sivillerin iadesinden sorumlu kişi olarak Rıza Nur Bey'i atamıştı. Bu anlaşmada üç ay içinde iki ülkenin tüm savaş esirleri ve sivil vatandaşları iade edilecek; geri dönüş gönüllü olacaktı. Aynı zamanda antlaşmada *“Tutukluların, esir alınan veya mahkum ilan edilen ailelerini geri gönderme hakları olduğu gibi, esaret sırasında oluşturulan aileler için geçerli olduğu için, eşleri ve çocukları da ülkelerine geri gönderme hakları vardır”* deniyordu. Almanya ile de yapılan bu esirlere dair antlaşmada Türkiye’de olduğu gibi geniş bir yorum olmamıştır.²⁴⁵

İki tarafta esirlerin sağlık ve gıda gerekliliklerine dikkat edilmesine uymuş, esirlerin ve mahkumların hayatını tehlikeye sokacak durumlardan bulunulmaması konularında anlaşmışlardır. Ayrıca, cinayet ve hırsızlıktan ceza almış kişiler tarafların anlaşmasıyla iade edilmemiştir. Hasta ve engelli olan mahkumlar ise, evlerine gönderilmiştir. Son olarak, belirli suçlardan ve ölümlerden ceza alanların isimleri, anlaşmanın imzalanmasından sonra 5 ay içerisinde hazırlanacaktı. Tutsak ve tutuklu değişimi, Taganrog, Novorossiysk, Tuapse, Trabzon ve İnebol şehirleri üzerinden gerçekleşmiştir. Bu değişimde görevli olan kişiler için diplomatik dokunulmazlık verilirken, geri iade edilenlerin şahsi eşyalarını almalarına izin verilmiştir.²⁴⁶

4.2 Ukrayna ile Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması

Ankara’ya geldikten sonraki ilk günlerinde Frunze, Anadolu’daki havayı anlattığı mektubu Çiçerin’e yollamıştır. 22 Aralık 1921 tarihli bu mektupta şu ifadeler geçmiştir: *“Millet son derece perişan ve yorgundur, barışa susamıştır, fakat sürekli enerjik propaganda sayesinde, savaşın zorunlu olduğunu çok iyi anlıyor. Ordunun vaziyeti ağır bir durumdadır ama maneviyatı kuvvetlidir. Türkiye’nin askeri kaynakları yeterli değildir. Ordu direnme gösterebilir fakat dışardan bir yardım gelmezse daha fazla dayanamaz.”*²⁴⁷ Yine Frunze mektubunun sonunda Mustafa Kemal’in kendisine: *“Milletvekillerinin çoğuna bildirilmeyen şeyleri size bildirdim, çünkü milletvekillerinin çoğunun iradesi zayıftır, şimdi durumumuz hakkında her şeyi biliyorsunuz. İsterseniz, size ek bilgi verilecektir. Bahara*

²⁴⁵Олександр Даниленко, “Військовополонені, інтерновані й біженці на території європейських країн як об’єкт дипломатичних відносин (19191923 рр.)”, *Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки*, 20, 2011, s. 203.

²⁴⁶ Олександр Даниленко, a.g.m., s. 204.

²⁴⁷ Sabahattin Selek, *Anadolu İhtilali*, C. II, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987, s. 408.

*kadar 2-3 ay içinde bunları elde edemezsek diplomatik kanallarla çözüm yolu aramalıyız” dediğini Çiçerin’e bildirmiştir.*²⁴⁸

Ukrayna komutan Frunze, Mustafa Kemal ile iki aşamalı olarak görüşecektir. Birincisi, 25 Aralık 1921’de ikincisi ise 4 Ocak 1922’de yapılmıştır. Bu görüşmelerde Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Ankara Büyükelçisi İbrahim Abilov da katılmış, Türkiye’den ise Yusuf Kemal Bey ve Sovyet Rusya Elçilik Görevlisi Mihailov’da görüşmelerde zaman zaman bulunmuştur.²⁴⁹

Mustafa Kemal ve Frunze arasında yapılan görüşmelerde Enver Paşa sorununa değinilmiştir. Enver Paşa’nın Sovyetler tarafından desteklendiği söylentileri, Türk heyetini endişeye sevk etmişti. İşte bu görüşmelerde Frunze, Sovyetlerin Enver Paşa’yı desteklediğini doğrulamış ve bu konuyla ilgili elinden gelen her şeyi yapacağını sözünü vermiştir. Hatta bu konu hakkında Frunze, Çiçerin’e verdiği talimatta: *“Enver Paşa ile oyunu kapatıp Mustafa Kemal ile ilgilenmeliyiz. Mustafa Kemal hükümetine açık, sağlam bir destek vermeliyiz. Enver, ortadan kaldırılmalı çünkü onunla flörtümüz Türkiye’deki tüm politikamızı bozacak!”* demiştir.²⁵⁰

Mustafa Kemal ve Frunze arasında yapılan diğer bir görüşme konusu da “Molokanlar Sorunu” olmuştur. Sovyetlerin, çoğunlukla Kars bölgesinde yaşayan Molokanlar’a komünist fikirleri yaymaya çalışmaları TBMM tarafından tehlikeli bulunmuştur. Özellikle bu konuda Ali Fuat Paşa, daha öncesinde Mustafa Kemal’e direktifler vererek, Molokan Sorunu’nun bir iç sorun olduğunu ve Sovyetlerin Kars’taki Molokanları kışkırtmasından şüphelendiğini hatta Sovyetlerin Kars’ı işgal edebileceğini söylemişti.²⁵¹ Frunze, yaşanan bu problemin giderilmesini rica etmiş ve Mustafa Kemal’den de söz almıştır.

Hakimiyet-i Milliye’nin 2 Ocak 1922 yılındaki yazısında Türkiye-Ukrayna arasındaki antlaşmayı: “Muahedename Bugün İmzalanıyor” adlı başlığında duyurmuştur. Antlaşmanın öğleden sonra saat üçte Heyet-i Vükela salonunda ya da istasyondaki riyaset dairesinde imzalanacağı yazılmıştı. Ayrıca yazının devamında, antlaşmanın imzalanmasından sonra Frunze’nin küçük bir ziyafet vereceği bilgisi de eklenmiştir.²⁵²

²⁴⁸Sabahattin Selek, *a.g.e.*, s. 408.

²⁴⁹Yavuz Aslan, “Moskova Antlaşması’ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa- M. Frunze Görüşmeleri”, *Atatürk Dergisi*, C. 3, S. 2, 2002, s. 34.

²⁵⁰Алексей Николаевич Мичурин, *a.g.m.*, s. 4.

²⁵¹Мустафа Озтюрк, “Взаимные сомнения и недоверие между большевиками и кемалистами в период становления советско-турецких отношений в 1920–1922 гг” *Известия Уральского Государственного Университета* Сер.1. Проблемы образования, науки и культуры. №5, 84, Екатеринбург, 2010, s. 188.

²⁵² *Hakimiyeti-i Milliye*, 2 Ocak 1922.

Ukrayna ve Türkiye arasında yapılacak antlaşma öncesinde taraflar Meclis'te bir araya geldi. Açılış konuşmasını Hariciye Nazırı Yusuf Kemal Bey yaptı. Yusuf Kemal'in yaptığı konuşmasında: *"Türkiye ve Ukrayna aynı ideallere sahiptir ve bu nedenle bu devletlerin birleşmesi tarihsel bir zorunluluktur. Bu nedenle, iki ülke arasında iyi komşuluk ilişkilerinin kurulması çok daha kolay hale gelecektir."* demiştir.²⁵³ Görüşmelerin ardından 2 Ocak 1922 tarihinde TBMM ve Ukrayna arasında Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması imzalandı. Antlaşmayı TBMM adına Yusuf Kemal Bey, Ukrayna adına Frunze imzalamıştır. 3 Ocak 1922'de Mustafa Kemal antlaşma hakkında: *"Türkiye ve Ukrayna birbirine en yakın ülkelerdir. Bu iki ülkenin halkları arasındaki dostluk da yakındır."* demiştir.²⁵⁴

Ukrayna ile yapılan antlaşma toplamda 16 maddeden oluşmaktadır. Antlaşmanın 2. Maddesinde Ukrayna'nın Sovyetlere bağlı bir cumhuriyet olduğu ifade edilmiş ama sınırları içerisinde Ukrayna'nın bağımsız ve egemen bir devlet olduğu belirtilmiştir. Her ne kadar Türk-Sovyet ilişkilerinin merkezi Moskova olarak görülse de Ukrayna'nın belirttiği gibi bağımsız bir ülke anlayışıyla Türkiye ile antlaşma imzaladığı imajı verilmeye çalışılmıştır. Antlaşmanın 11. maddesinde iki ülke topraklarında karşılıklı konsolosluklar açılacağı, 12. Ve 13. Maddelerde taraflar arasında ekonomik, ticari, parasal sağlık ilişkilerinin kurulacağı yazılmıştır. Antlaşmanın 15. Maddesinde Türkiye ve Ukrayna'nın resmi diplomatik ilişkilerine hemen ve kesintisiz başlaması gerektiği ifade edilmiştir. Ukrayna ile yapılan bu antlaşma, Moskova ve Kars Antlaşmasının içeriğinden daha kapsamlı bir iş birliğini yansıtmaktadır. Ayrıca diğer iki antlaşma Sovyetli yöneticilerin ve diğer Doğu ülkelerinin delegesi tarafından imzalanırken, Ukrayna ile yapılan antlaşmada sadece Ukraynalıların imzası bulunmaktadır.²⁵⁵

İmzalanan bu antlaşmanın Türk tarafı için ne kadar önemli olduğunu Mustafa Kemal'in Ukraynalı delegelere ifade ettiği şu sözlerden anlaşılabilir: *"Düşmanlarımız bizi tamamen yenilmiş olarak görürken ve tüm dünyayı da bu duruma ikna etmek niyetindeyken, merkezimize gelme kararınızdan dolayı çok müteşekkirimiz. Bu, Ukrayna'nın bize saygı dolu dostluk duygularının bir başka ispatıdır."*²⁵⁶

²⁵³Наталія Ігорівна Мхитарян, "До 90-річчя українсько-турецького Договору про дружбу і братерство від 2 січня 1922 року", *Shodoznavstvo*, 59, 2012, s. 150.

²⁵⁴Білас Андрій Андрійович "Міжнародно-правові основи становлення українсько-турецьких відносин (історико-правовий аналіз)", *Наука і право*, № 2, 2014, s. 173.

²⁵⁵İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları*, C. 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 62.

²⁵⁶Igor Tchernikov, "Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye- Ukrayna İlişkileri (1918-1938)", çev. Berna Türkdoğan, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIX, S.55, 2003, s. 321.

Ukrayna elçisi Frunze'nin antlaşma tarihinden 1 gün sonra yani 3 Ocak tarihinde verdiği yemek, Hakimiyet-i Milliye gazetesinin 4 Ocak 1922 tarihli sayısında "Ukrayna Fevkalade Murahhası Frunze Cenaplarının Evvelki Gece Verdikleri Ziyafet" adlı başlığında haber edilmiştir. Bu ziyafette Frunze, imzalanan antlaşmanın öneminden bahsetmiş ve bir konuşma yapmıştır: *"Dostlar ve arkadaşlar! Bu gece biz Ukrayna sefareti mensupları için özel bir gecedir. Bu imza milletlerimiz arasında daha sık daha mühim bir kardeşlik tesisi için ilk olmuştur... Bugünkü muahede yalnız biz Ukrayna için değil; bütün şark milletleri için bir adım olacaktır. Bu, aradaki zincirin ilk halkasıdır!"*²⁵⁷ diyerek antlaşmanın tüm Karadeniz ve Doğu ülkeleri için çok önemli anlamlar ifade ettiğinden bahsetmiştir. 3 Ocak 1922 yılında verilen ziyafette Mustafa Kemal de bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmayı Azerbaycan Başkanı Mirza Davut Bey tarafından Rusçaya tercüme edilmiştir.²⁵⁸

Mihail Frunze tarafından yönetilen müzakereler iki ülke için oldukça samimi olarak sonuçlanmıştır. Mihail Frunze, Türk hükümeti ile ilgili geçirdiği vakitleri 3 Ocak 1922 tarihinde Çiçerin'e yolladığı mektupta şöyle anlatmıştır: *"Sözleşmenin imzalandığı günün akşamı bir veda yemeği yendi. Rusya ile dostluk ve ittifaka güçlü vurgu yapan konuşmalar yapıldı. Sıkıyönetim hakkında bilgim olduğu için beni cepheye davet ettiler; fakat 15-20 gün süreceği için cepheye gitmeyi kabul etmedim. Misyonumu her bakımdan tamamlanmış görüyorum. Ayın 5'inde Samsun'dan yola çıkacağım..."*²⁵⁹

Türkiye'de kaldığı süre boyunca buradaki izlenimlerini Halk Komiserleri Sovyeti ve Ukrayna Merkez Yürütme Kurulu'nun (TSİK) oturumunda anlatan Frunze şu ifadelerde bulunmuştur: *"Türk halkının, Türk köylüsünün geniş tabakaları, Türk ordusunun temsilcileri, gerçek bir yakınlık ve dostlukla karşıladılar bizi. Sınırdan başkente kadar, her yerde, Türk halkının geniş tabakalarının dostça yakınlığını duyduk."*²⁶⁰

Mustafa Kemal ise mecliste yaptığı konuşmada hem Ukrayna ile imzaladıkları antlaşmanın hem memnuniyetinden bahsetmiş hem de Frunze hakkında samimi açıklamalarda bulunmuştur. Bu açıklamada Mustafa Kemal: *"Ukrayna Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti ile de 2 Ocak'ta Ankara'da yine Moskova muahedenamesi çerçevesinde, bir muahede akdettik. Bu muahedenameyi akdetmek üzere şehrimize gelen fevkalade murahhas*

²⁵⁷ Hakimiyet-i Milliye, 4 Ocak 1922.

²⁵⁸ Hakimiyet-i Milliye, 4 Ocak 1922.

²⁵⁹ Алексей Николаевич Мичурин, "агм", s. 4.

²⁶⁰ А. М. Шамсутдинов, а.г.е., s. 63.

ve kıymetli asker (Frunze) yoldaşın pek samimi ve dostane hallerinin, aramızda ne kadar iyi tesirat ve hatırat bırakmış olduğunu zikretmek isterim.”²⁶¹ demiştir.

Ukrayna ile imzalanan antlaşma metnin TBMM tarafından onaylanarak Harkov’a yollanacağı TBMM Gizli Celse Zabıtlarında kayda alınmıştır. Bu kayıta: “Ukrayna Hükümeti’yle yapılan 2 Ocak 1922 tarihli muahedenamenin madde-i ahiresi mucibince tasdiknamelerinin üç ay zarfında Harkov’ta teatisi lazım gelmekte bulunduğundan Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye Vekili Doktor Rıza Nur Beyefendinin tahtı riyasetinde Saruhan Mebusu Süreyya ve Trabzon Mebusu Recai ve Binbaşı Yakup Beylerle bir katipten ibaret bir heyetin izamı İcra Vekilleri Heyetinin 12.3.1338 tarihli içtimaında tensip edilmekle mezun addedilmeleri hususunun temin buyurulmasını rica ederim efendim.”²⁶² diye geçmiştir.

Ukrayna’ya gidecek heyetin masrafına yönelik açıklama T.B.M.M Gizli Celse Zabıtlarında şöyle açıklanmıştır: “Ukrayna’ya gidecek heyetin masrafına karşılık olmak üzere 20 Mart 1338(1922) tarihli Kanun ile 1338(1922) senesi Hariciye bütçesine faslı mahsus olarak mevzu yedi bin beş yüz lira tahsisat on beş liraya iblağ olunmuştur.”²⁶³

Antlaşma, 16 Mart 1922 tarihinde Türk hükümeti tarafından onaylanırken, 23 Mart’ta Tüm Ukrayna Merkez Yürütme Komitesi tarafından onaylanmıştır. 11 Haziran’da ise, Türk hükümetinin Olağanüstü Büyükelçiliği Rıza Nur başkanlığındaki bir heyet Harkov’a gitmiş ve SSCB Dışişleri Halk Komiserliği General L. Velichko ve Rıza Nur antlaşma metnlerinin onay belgelerini değiş-tokuş etmiştir.²⁶⁴

M. Frunze antlaşmanın imzalanmasından hemen sonra iki ülke arasında ekonomik, ticari ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için çok mücadele etmiştir. Ankara’da diplomatik görevini yaptığı süre boyunca Türkiye’nin ekonomik, mal ve askeri vaziyetini anlatan lazım olan tüm belgeler kendisine gösterilmişti. Ayrıca Mustafa Kemal’in isteği üzerine Türk ordusunu cephe bölgesinde ziyarette etmişti. M. Frunze, Ankara’dan ayrıldıktan sonra VUTSİK ve SNK USSR’nin 2 Şubat 1922 tarihinde düzenlenen oturumda Türkiye hakkında bir rapor sunmuştur. Bu raporunda: “Bana en önemli ve gizli askeri sırlarını açtılar. Türk ve Yunan ordularının savaş durumlarını öğrendim. Savaşanların sayısı, silah sayısı ve cephe gerisi durumları öğrenme şansı yakaladım. Diyebilirim ki, Türk silahlı kuvvetleri konusunda genel tasavvurum, hemen hemen Ukrayna ordusu konusunda olduğu gibidir. Tüm

²⁶¹TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Mart 1338 (1922), D.I, C.18, İ:18, s. 9.

²⁶²TBMM Gizli Celse Zabıtları, 16 Mart 1338 (1922), D.I, C.18, İ: 9, Celse.3, s. 72-73.

²⁶³TBMM Gizli Celse Zabıtları, 25 Nisan 1338 (1922), D.1, C.3, Kısım 19, İ: 34, Celse 2, s. 295.

²⁶⁴Н. Мхитарян, а.г.м., s. 151.

bakanlıklarda işlerin durumu konusunda bizi istekle aydınlattılar. Gerçek bilgiler, gerçek belgeler verdiler. Bizimle siyasal ilişkiler alanında değil, fakat ticari, ekonomik kültürel vb. alanlarında da bağlantıları güçlendirme olanağı sağladılar.” ²⁶⁵

4.3 Türkiye ve Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti’nin Ticari Faaliyetleri

Ukrayna ve Türkiye’nin coğrafi konumları gereği ticari faaliyetleri kaçınılmaz olmuştur. İki ülke arasındaki ticari faaliyetler Osmanlı Devleti itibarıyla yaşanmış, Türkiye Cumhuriyeti zamanında önemli noktalara gelmiştir. Ukrayna ile yapılan dostluk antlaşmasında, Karadeniz sahillerinin ve Boğazların önemi vurgulanmış ve bu bölgelerin üzerinde yapılacak ticari ilişkilerin varlığından bahsedilmiştir. Türkiye ve Ukrayna arasındaki bağlantılar bulundukları coğrafyanın yakınlığından kaynaklanan gelişmeleri de içine almıştır. Özellikle Karadeniz bölgesindeki egemenlik mücadelesi bu iki ülkeyi tarih boyunca karşımıza çıkarmıştır.

Mustafa Kemal Ukrayna’nın ve Türkiye’nin bulunduğu coğrafi konumun önemini bildiği için şu yorumda bulunmuştur: *“Ukrayna ve Türkiye’nin iki komşu ülke olduğunu söylemek mümkündür. Kuzeye dikkatli bakın. Orada deniz var. Fakat, eğer bir an denizin olmadığını düşünürseniz Türkiye ve Ukrayna’nın birbirine daha yakın ülkeler olduğunu görürsünüz...”* ²⁶⁶

9 Şubat 1918 tarihinde Osmanlı ve Ukrayna Cumhuriyeti arasında yapılan Brest-Litovsk Antlaşması’nın 7. Maddesinde iki ülke arasında ticari hayatın şekillenmesi için bir yol çizilmiştir. Ukrayna ve Osmanlı Devleti arasında yapılacak tüm ticari faaliyetler atınla yapılacaktır. Bu ticarete Ukrayna’nın ekonomik olarak zarar görmemesi için karşılıklı kurlar sabitlenmiştir. Osmanlı Devleti Brest-Litovsk’ta imzalanan bu antlaşmanın maddesini: *“Devlet-i Osmaniye ile Ukrayna Cumhuriyet-i Avamı arasındaki münasebet-i iktisadiyeye gelince: Yeniden bir ticaret antlaşması imzalanıncaya kadar adı geçen devletlerin en ziyade nail-i müsaade millete tatbik ettikleri(uyguladıkları) muameleyi yekdiğerine karşılıklı bahşedeceklerdir. Antlaşmayı yapan taraflar, hiçbir diğèrinin başka bir devlet ile mevcut bulunan ve bilahare vücuda getirilecek olan gümrük ittifakından, küçük hudut ticaretine dair bahşetmiş olduğu veya edeceği müsaadelerden istifade iddiasında bulunmayacaktır”* ²⁶⁷ diye özetlemiştir.

²⁶⁵A. M. Şamsutdinov, a.g.e., s. 231.

²⁶⁶Igor Tchernikov, a.g.m., s. 319.

²⁶⁷Ender Korkmaz, a.g.m., s. 120.

1919-1920 yılları arasında İstanbul’da Ukrayna elçisi olarak görev yapan O. Lototsky sık sık Osmanlı yönetimiyle irtibata geçmeye çalışmıştır. Osmanlı ve Ukrayna arasındaki iş birliğinin önemini vurgulamaya çalışmış ve bu konu hakkında Osmanlı yöneticilerine şu ifadelerde bulunmuştu: *“Her iki devlette birçok açıdan birbirine ihtiyaç duyuyor. Her şeyden önce, siyasi olarak birbirlerine yardım etmeleri gerekiyor ve iyi komşuluklar için birçok ekonomi, mali ve endüstriyel zemin var... Ekonomik açıdan birbirimize muhtacız. Türkiye bize kalay ve nikel, kükürt, kireç, mermi, deri, tütün, ipek, sebze, yün gibi malzemeleri sağlayacak... Bütün bunlara karşılık Ukrayna Türkiye’ye birçok mal ihracat yapabilir. Unun yanı sıra, şeker, tuz, kömür ve metal tedarik edebilir.”*²⁶⁸

TBMM döneminde ise, Ukrayna hükümeti 2 Ocak 1922 tarihli antlaşmayı onaylarken iki ülke arasındaki ekonomik iş birliğinin yapılmasının gerekliliğinden şöyle bahsetmişti: *“Türkiye pazarının bir dizi fırsatı temsil ettiğini ve bizim için büyük ekonomik ilginin olduğunu biliyoruz. Türk hükümetinden çeşitli ekonomik konularda bir dizi delegasyon bekliyoruz”* demiştir.²⁶⁹

Ukrayna Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması’nın 11. Maddesine göre, iki ülke konsolosluk anlaşması yapana kadar, karşı tarafın liman ve ticaret merkezlerinde konsolosluk bulundurabileceklerdi. Ukrayna hükümeti bu maddenin getirdiği ayrıcalıktan yararlanarak, Samsun’da Bazilyeviç başkanlığında bir ticaret heyetinin kurulması için Türkiye’ye başvurmuş ve Türkiye’de bu isteği uygun görmüştür. Buna göre ticaret heyetinin başkanı Bazilyeviç, üyeleri ise Namu ve Gaston olmuştur.²⁷⁰

1920’li yılların başlarında ve ortalarında Ukrayna, SSCB himayesi altında belli bir süreye kadar Türkiye ile ticari faaliyetlerini devam ettirebilmiştir. Ukraynalı yetkililer, 1920’lerde düzenlenen pazarlarda Türk tüccarlarına hiç engel olmadan Ukrayna’ya gelme ve ticaret yapabilme hakkını vermişti. Bununla beraber, Türk gemileri, Ukrayna’nın Karadeniz ve Azak limanlarına vize olmaksızın giriş yapabilirdi. O tarihlerde, SSCB ile kurulan ticari faaliyetlerde Türkiye, ihracatının çoğunu Ukrayna limanlarından yapardı.²⁷¹

17 Şubat 1923 tarihinde Kazım Karabekir başkanlığında Türkiye Devleti’nin bağımsız ve milli bir ekonomisinin olması için İzmir İktisat Kongresi açılmıştır. Konferansta

²⁶⁸ Стрельський Геннадій, а.г.м., s. 300.

²⁶⁹ Н. І. Мхитарян, а.г.м., s. 151

²⁷⁰ Ramazan Tosun, “Atatürk Döneminde Türkiye-Ukrayna İlişkileri”, *Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s. 1250.

²⁷¹ Білас Андрій Андрійович, а.г.м., s.174.

Azerbaycan ve Sovyet Rusya elçileri bulunurken, Ukrayna Yakındoğu Ticaret Başkanı Zolotaryof 18 Şubat'ta kongreye bir mektup göndermiştir. Mektupta Türkiye'nin bağımsızlık yolunda gösterdiği başarıyı ekonomik bağımsızlığı için de göstereceğinden şüphe duymadıklarını söylemiş ve Sovyet Rusya ile samimi ilişkiler kurulmasını istemiştir. Ukraynalı Başkan Zolotaryof, mektubun sonunda Türk halkından büyük dost olarak bahsetmiştir.²⁷²

1925 tarihinde kurulan Ukrayna Doğu Ticaret Odası, Türkiye'ye birçok ürün ihraç etmiştir. Bunların başında: tarım makinaları, kontraplak, şeker, tereyağı gelmektedir. Ukrayna'nın ticari hayatına önemli bir katkısı olan Odessa limanı, SSCB ve Ukrayna'nın Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bunun en somut örneği: 1920'li tarihlerde, SSCB'den Türkiye'ye yapılan ihracatın %41'i Odessa limanı üzerinden gerçekleşmesidir.²⁷³

SSCB Halk Ticaret Komiserliği'ne göre, Türkiye Ukrayna'nın dış ticaretinde ilk sırada yer almıştır. Bu bilgiye göre: 1926-1927'de Ukrayna'nın Türkiye ile olan dış ticaret payı, SSCB'nin dış ticaretinin %45'i idi. Yine başka bir örnekte ise, SSCB Ana Gümrük Daire'sinin açıklamasına göre, aynı tarihlerde Ukrayna'nın payı, Türkiye'ye yapılan tüm Sovyet ihracatının yaklaşık %35'ini oluşturmuştur.²⁷⁴

4.4 Ukrayna Türkiye Arasındaki Kültürel Faaliyetler

Ukrayna'da Türkiye ile olan ilişkiler, izolasyonizm ve Avrasyacılık olarak iki karşıt düşünceye bölünmüştür. Ukrayna'nın tarihinin ve kültürün şekillenmesinde Türk etkisinin katkılarını olduğunu savunan Avrasyacılık görüşünün temsilcileri Volodymyr Vernadsky ve Volodymyr Parkhomenko'dur. Bu isimler, Ukraynalıların etnogenezinde Türk etkisinin tarihi öneminden bahsetmişlerdir.²⁷⁵

Ukrayna'da Bolşevik İhtilali çıktıktan sonra İstanbul'a gelen ressam Oleksa Hryshchenko (1920-1921) "Deux ans à Constantinople. Journal d'un peintre" (Konstantinopolis'te İki Yıl) adlı bir kitap yazmıştır. Oleksa'nın yazdığı bu kitap, Ukraynaca

²⁷²Hasan Kaya, *Atatürk Dönemi'nde Devletçilik Modelinin Hazırlık ve Evresinde Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1930-1934)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2008, s. 58.

²⁷³Nataliya Mihtaryan, "Ukrayna-Türkiye İlişkileri", *Avrasya Etüdleri*, C. 3, S. 2, 1996, s. 4.

²⁷⁴Білас Андрій Андрійович, а.г.м., s.174.

²⁷⁵Омер Дерменджі, "країнсько-турецькі (тюркські) мовнолітературні та культурні взаємини у світлі парадигми " Питання літературознавства , Вип. 79, 2010, s. 76.

ve Fransızca olarak yayınlanmıştır. Bu eserde bahsettiği şeylerden biri Türk müziğinin Ukraynaca müziklere benzediğine dikkat çekmiştir. Bu konu hakkında Oleksa: *“Harika melodiler... Khortytsia’da Kazaklar olan Zaporozhye’deki eski şarkılarımıza nasıl benziyorlar. Doğu’nun hüznü şarkıları, Ukrayna şarkılarında sıklıkla hissedilir...”* demiştir. Oleksa, 1923 yılında ise İstanbul’da suluboya resimlerini sergilemiş ve bu resimler Paris’te de sergilenecek büyük ilgi görmüştür. Hatta ünlü ressam Picasso bu eserler hakkında: *“Çanakkale’den mavi bir rüzgar esti, Konstantinopolis’in neşeli renkleri çınladı. Bunlar, Grishchenko’nun suluboyalarıydı...”*²⁷⁶ demiştir.

Oleksa Hryshchenko, İstanbul’da kaldığı süre boyunca dönemin siyasi durumunun analizlerini de yapmıştır. Bu konuda hakkında şöyle bahsetmiştir: *“Türkler, İtilaf Devletleri’nin askeri yönetiminin asi temsilcilerini sevmiyor, eski Alman müttefiklerine sempati duyuyor. Geleceğin Atatürk’ü olan Kemal Paşa’nın ünü yayılıyor, özellikle gençler tarafından coşkuyla anılıyor.”*²⁷⁷

1920’lerde Ukrayna-Türk ilişkileri bazı küçük yayınlarda özellikle V. Sergichuk’un makalelerinde ve I. Prushkovskaya’nın “Ukrayna-Türkiye” kitabında araştırma konusu olarak yer almıştır. Yine 1920’lerde Ukrayna-Türkiye ilişkilerinin araştırılması için birçok tarihçi çalışmalar yapmıştır. Bunlar arasında Türkiye Tarihini, Türk kültürünü, edebiyatını ve dilini inceleyen hatta Taras Şevçenko’nun iki şiirini Türkçeye çeviren Agatengel Krtmsky’nin çalışmaları çok önemlidir.²⁷⁸

Türk dili hakkında araştırmalarda bulunan V. Dubrotsky, Kharkiv’de bulunduğu süre, Türkiye’nin tarihi, kültürü, dini ve Ukrayna ile olan çeşitli ilişkileri hakkında araştırmalar yapıp, bilimsel seminerler düzenlemiştir. 1920’lerde ve 1930’larda Türkçeden yapılan çevirilerde öncü olmuştur.²⁷⁹

Mustafa Kemal liderliğindeki TBMM hükümeti, Ukrayna ile Dostluk ve Kardeşlik Antlaşmasının imzalanmasından sonra, Sovyet elçisi Aralov’a ve Ukrayna elçisi Frunze’ye, Türk gençlerinden bazılarını Rusya’ya eğitim almaları için göndermek istediklerini iletmıştır. Frunze başkanlığındaki heyet TBMM’nin bu isteğini kabul ettikten sonra Sovyet

²⁷⁶Татьяна Лутаева, “Історія міжкультурної взаємодії українців з арабо-мусульманським світом”, *Вісник Харківського національного університету імені В. І. Каразіна*, № 871, 2009, s. 116.

²⁷⁷Кочубей Юрій Миколайович, “До історії українсько-турецьких культурних зв’язків (“Два роки в Константинополі” Олексі Грищенка)”, *Східний світ*, № 2., Київ, 2002, s.51.

²⁷⁸Николай Васильев, “Рецепция Турции и турецкой культуры в украинской литературе 1920–30-х годов” *Літературний процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*, № 7., 2016, s. 67-68.

²⁷⁹Васильев Н, а.г.м., s 69.

Rusya Dışışleri Komiseri Çiçerin'e iletmişlerdir. Daha sonra 4 Mart 1922 tarihinde Çiçerin, TBMM'den gelen bu isteği sevinçle karşılamış ve Moskova'da bulunan Ali Fuat Bey'e iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin sağlanması için atılan bu adımı memnuniyetle kabul edeceklerini bildirmiş ve Rus yüksekokullarında Türk öğrencileri için 100 adet kontenjanı ayırdıklarını ifade etmiştir.²⁸⁰

Ukrayna Dostluk Antlaşmasına göre Türkiye ve Ukrayna arasında bilimsel ve kültürel iş birliğinin yapılması ile ilgili bir madde bulunmaktaydı. Aslında bu maddenin tam olarak uygulanması 1926 yılında dönemin Milli Eğitim Bakanı Nafi Atuf Bey'in başkanlığındaki pedagogların, Ukrayna'nın merkezi olan Kiev'e ve Odesa'ya ziyaretleri ile başlayacaktır. Türk eğitimciler Ukrayna'da bulundukları süre boyunca, bütün eğitim kurumlarında yaptıkları ziyaretlerde Tüm-Ukrayna Bilimler Akademisi'nin faaliyetleri sayesinde önemli bilgiler edinmişlerdir. Ukrayna'daki Türk dilinin varlığı da önemli bir husustur. Doğu bilimleri uzmanları olan bazı araştırmacılar, Türk dili ile ilgili incelemeler yapmışlardır. Harkov, Odesa gibi bölgelerde Doğu Bilimi derslerinde Türkçe bölümler açılmış ve Türkçe ile alakalı konular "Doğu Dünyası" dergisinde yayınlanmıştır.²⁸¹

Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli bilim adamlarından Prof. Fuad Köprülü ve Dr. Reşit Saffet Bey, Ukrayna'ya iade-i ziyaret yaparak 1-6 Kasım 1929 tarihinde başkent Harkov'a Ukraynalı Doğu Bilimciler İkinci Kongresi'ne katılmak için yola çıkmışlardır. Burada bulundukları sürede, Mustafa Kemal'in talimatı gereği, Türk Millî Eğitim Bakanlığı dergisi "Hayat" da Türk-Ukrayna ilişkilerinin giderek büyüyen dostluğunu övmek adına Rezvan Nafiz Bey'a ait bir makale yayınlanmıştır. Bu makale 19.yüzyılda Ukrayna dili ve edebiyatının temelini atan şair ve ressam olan Taras Shevchenko'ya ithaf edilmiştir.²⁸²

Ülkesinde doğu bilimleri hakkında incelemeleriyle tanınan şarkiyatçı ve yazar Agatangel Krymsky, Türk kültürü, dili ve tarihi hakkında birçok incelemelerde bulunduktan sonra birkaç makale kaleme almıştır. Bu çalışmalardan örnek vermek gerekirse: "1908 Jön Türk Devrimi", "Ukrayna Hakkında Türk ve Tatar Kaynakları", "Türk Yazarların Çalışmalarında Ukrayna", "Batı Dilbiliminde Türkiye Tarihi", "Modern Türkiye'nin Ekonomik Gelişimi", "XVII. Yüzyılda Ukrayna-Türkiye İlişkileri" gibi birçok çalışmaları mevcuttur.²⁸³

²⁸⁰ Cengiz Aslan, "Atatürk Dönemi'nde Türkiye ve Rusya Arasındaki Eğitim İlişkileri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C. 8, S. 22, 2020, s. 28.

²⁸¹ Igor Tchernikov, a.g.m., s. 322-23.

²⁸² Igor Tchernikov, a.g.m., s. 324.

²⁸³ Kemal Olçar, a.g.e., s. 318

Ukrayna dilinin Türkçe ile bağlantılarına dikkat çeken isimlerden biri olan Dr. Rıza Nur, hatıralarında bu konuyla ilgili şöyle bahsetmektedir: *“Ukrayna dilinde bulunan kelimelerden bir kısım ile bilhassa bugün bulunmayan eski Türkçe birçok kelime vardır. Milli çalgıları var. Adına “kopnera” diyorlar. Bu bizim kopuzdan alınma olacaktır. Şeklini de gördüm. Telli bir alettir. Halılarında, işlemelerinde Türk dekoratif motifleri var. Daha birçok Türk adetleri var. Anladım ki, bu millet ile biz çok beraber yaşamış, birbirimize yaklaşmışız. Bizden onlara çok şey geçmiş. Çok Türk Ukraynalı olup, kaybolmuş.*”²⁸⁴

4.5 1920’lerin başında Türkiye Ukrayna Siyasi İlişkileri

1918 yılında Ukrayna’nın bağımsız bir devlet olduğunu ilan ettiğinde Ukrayna’yı ilk tanıyan ülkelerden biri Osmanlı Devleti olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra dış politikada barışçıl siyaset izlemeye çalışmış ve bu konuya çok önem vermiştir. Özellikle Karadeniz’de komşusu olan yeni kurulan devletlerden biri Ukrayna ile dostane ilişkiler kurmaya özen göstermiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Ukrayna’daki bağımsızlık mücadelesine her zaman destek olmaya çalışmıştır.

Bundan sonraki süreçlerde, 1918’de Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle Avrupa’da meydana gelen ekonomik ve siyasi krizleri çözümlemek için birçok Avrupa ülkesinin katılımıyla 10 Nisan-19 Mayıs 1922 tarihinde Cenova Konferansı toplanmıştır. Özellikle bu konferansta yeni kurulan Sovyet Rusya ile Batı ülkelerinin arasının düzeltilmesi amaçlandığı için Sovyet Rusya 22 Şubat 1922 tarihinde konferansa çağırılmıştır. Sovyetler için ise bu konferans, rejimlerini tanıtmak için büyük bir fırsat olarak görülmüştür. Aynı zamanda Sovyetler, konferansa Türkiye’nin de katılmasını istemişler fakat bu çaba sonuçsuz kalmıştır. Konferansa sadece Sovyet Rusya davet edilirken, Ukrayna gibi ülkeler bu konferansa çağırılmamıştı. İtilafların Sovyet Rusya’nın diğer Sovyet egemenliğindeki ülkeleri temsil edebilir tutumuna sadece Ukrayna karşı çıkmıştı. Ukrayna Dışişleri Komiserliğinden Yakovlev bu konu hakkında: *“Ukrayna’nın dış politikasının, tıpkı kendisi gibi proleter bir devlet olan Rusya ile ortak çıkarlarının dışında başka çıkarları yoktur ve olamaz da. Rusya’nın iç ve dış emperyalistlere karşı Ukrayna ile sıkı bir ittifak içinde, her cephede verdiği kahramanca mücadele, şimdi yerini aynı derecede birleşik bir diplomatik cepheye bırakmıştır. Ukrayna, kendi özgül çıkarları söz konusu olduğunda, dış politikasında*

²⁸⁴ Dr. Rıza Nur, *Dr. Rıza Nur’un Moskova-Sakarya Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993, s. 237.

bağımsızdır. Fakat bütün Sovyet cumhuriyetlerinin ortak siyasi ve ekonomik çıkarını ilgilendiren sorunlarda hem Ukrayna hem de Rusya Dışışleri Komiserlikleri birleşik bir federal güç olarak hareket ederler." demiştir.²⁸⁵

Avrupa'da bu gelişmeler yaşanırken, Moskova'da 22 Nisan 1922 tarihinde Türk Askeri Ataşeliği ÇEKA Polisi tarafından basılmıştır. Buradaki bazı görevliler casusluk yaptıkları gerekçesiyle tutuklanır ve sınır dışı edilir. Türk personellerinin sınır dışı edilmesine sinirlenen Ali Fuat Paşa, Sovyet Dışışleri Komiser Yardımcısı Karahan'ın görüşme talebini reddederek Moskova'dan ayrılır. Ali Fuat Paşa'nın yerine ise Ahmet Muhtar (Mollaoğlu) atanır.²⁸⁶

Türk ordusunun Büyük Taarruz Savaşı'nda Yunanlıları yenmesi ve İzmir'i geri almasıyla, Boğazlara doğru ilerleyiş başlamıştı. Türk ordusunun Boğazlara yönelik hamlesi 1922 tarihinde İtilaf ülkelerini rahatsız etmiş ve Çanakkale Boğazı bunalımına sebep olmuştu. Sovyetler, Türk ordusunun Boğazlara doğru ilerlemesini haber aldıktan sonra kendileri için de mühim olan bu meseleyi yakından takip etmiştir.²⁸⁷

Sovyet Rusya Eylül ayında Türk Dışışleri Bakanı Yusuf Kemal Tengirşek ve yanında vekil olarak bulunan Rıza Nur ile görüşmüş, bu görüşmelerden sonra Boğazlar meselesinde Türk-Sovyet iş birliğinin kurulması için çalışmıştır. Türk-Sovyet cephesinde görüşmeler sürerken, Türk Kurtuluş Savaşı'ndan sonra çözülmesi gereken meseleler için İsviçre'nin Lozan kentinde bir konferans yapılmasına karar verilmiştir. Bu konferansa: İngiltere, Fransa, İtalya, Romanya, Yugoslavya, Japonya, Yunanistan ve ABD davet edilirken, Sovyet Rusya, Türkiye ile savaşmadıkları gerekçesiyle konferansa çağrılmamıştı.²⁸⁸

Bu karardan sonra Londra'da bulunan Sovyet Ticaret Temsilcisi M. Berzin 22 Eylül 1922 tarihinde şunları söylemiştir: *"16 Mart 1921 tarihinde imzalanan Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması'nın 5. Maddesinde Boğazlara ticari amaçlarla serbestlik tanınması Rusya tarafından da kabul edilmiş ve Boğazların statüsünün Karadeniz devletleri tarafından belirleneceğini açıklanmıştır. Fakat Avrupa Devletleri tarafından Boğazlar konusunda Rusya'nın çıkarları bulunduğu göz ardı edilmiştir. Halbuki Türkiye'den sonra Rusya, Ukrayna ve Gürcistan bu konuda en önemli ve alakadar ülkelerdi.*

²⁸⁵ Edward H. Carr, *a.g.e.*, s. 357-358.

²⁸⁶ Çağatay Benhür, *a.g.m.*, s. 289-90.

²⁸⁷ Samire Memmedova, *Milli Mücadele Dönemi'nde Büyük Millet Meclisi'nin Sovyet Rusya ve Azerbaycan ile Olan Münasebetleri (1920-1922) (Sovyet Rusya ve Azerbaycan Belgelerine Göre)*, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2016, S. 149.

²⁸⁸ Hasan Ali Kaya, "Atatürk Dönemi'nde Devletçilik Modelinin..." s. 59.

Bu nedenle Boğazlara dair Rusya'nın katılımı olmaksızın alınacak hiçbir karar kati ve devamlı olamaz. Bu nedenle Sovyetler Birliği ilk sırada Karadeniz Devletleri bulunmak üzere, ilgili devletlerin derhal bir konferansa davet edilmelerini teklif etmiştir...”²⁸⁹

S.İ. Aralov, Rıza Nur Bey'in kendisine verdiği bilgide, Türk hükümetinin İtilaf Devletleri'nin aksine, 27 Eylül 1922 tarihinde Lozan Konferansı'na Sovyet Rusya'nın, Ukrayna'nın ve Kafkas Cumhuriyetleri'nin katılmasına karar verdiklerini hatıralarında açıklamıştır.²⁹⁰ İtilaf Devletleri Eylül ayında Sovyetlerin ticari gemilerine el koymuştu. İtilaf Devletleri'nin Sovyetlerin ticari gemilerine el koymasından ve boğazlarla ilgili meseleden dolayı Ukrayna, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet ülkeleri İtilaf Devletleri'ni protesto eden notalar göndermişti. Özellikle Ukrayna hükümeti Boğazlardaki kuşatmanın kaldırılmaması halinde, Avrupa'nın buğday kapısı olan Ukrayna'nın kıtlık çeken bölgelerin herhangi bir yerinde çıkacak olan olumsuzların bedelini İngiltere'ye yükleyeceğini notasında bildirmişti.²⁹¹

Lozan Barış Konferansı'nın Kasım 1922 yılında toplanmasından 1 ay sonra 4 Aralık 1922 tarihinde Boğazlar konusu ilk defa toplantıda gündeme gelmiştir. Toplantının ilk konuşmasını Rusya, Ukrayna ve Gürcistan'ı temsilen bulunan Çiçerin yapmıştır.²⁹² Çiçerin Boğazların ticaret ve savaş dışı gemilere kapalı olmamasını, Karadeniz sahillerinin güvenliğinin sağlanması gerektiğini, Türkiye dışında Boğazlardan hiçbir yabancı devlete ait savaş gemilerinin geçmemesini, Türkiye'nin Boğazların her iki yakasını koruyabilmesi için silahlanma hakkının kendisine verilmesinin doğru olacağını ve bu yüzden Türkiye'nin egemenlik haklarına bütün devletlerin saygı göstermesini beklediklerini ifade etmiştir.²⁹³

Görüşmenin devamında İngiltere temsilcisi Lord Curzon, İsmet İnönü'ye Boğazlar meselesinde Sovyet temsilcisi Çiçerin'e katılıp katılmadıklarını sormuştur. İsmet Bey'de çözüm önerileri arasında kendilerine en yakın olan önerinin Rusya-Ukrayna-Gürcistan delegelerine ait olduğunu söylemiştir.²⁹⁴

Dr. Rıza Nur hatıratında Lozan'a geldiklerinde Boğazlar ile ilgili meselenin görüşülmesinden hemen önce Ukrayna'nın da bu görüşmelerde bulunmasından şöyle

²⁸⁹ Hasan Ali Kaya, “Atatürk Dönemi'nde Devletçilik Modelinin...” s. 59-60.

²⁹⁰ S.İ. Aralov, *a.g.e.*, s. 174.

²⁹¹ A. M. Şamsutdinov, *a.g.e.*, 307.

²⁹² Edward H. Carr, *Bolşevik Devrimi 1917-1923*, çev. Tuncay Birkan, Cilt 3, Metis Yayınları, İstanbul 2004, s. 450.

²⁹³ S.İ. Aralov, *a.g.e.*, s. 199.

²⁹⁴ Edward H. Carr, *a.g.e.*, C. 3, s. 450.

bahsetmiştir: “Boğazlar’ın tâbi olacağı rejim meselesinin konferansın mühim meselelerinden biri olduğunu Curzon söyledi. Bununla da bizim bildiğimiz şeyi teyit etti. Artık tereddüde mahal yok. Yani İngilizler için mühim mesele, Boğazların tahkimattan âri, yani serbest olmasıdır. Bu müzakerelerde Rus delegesi olarak Hariciye Komiseri Çiçerin ile Rusya’nın İtalya mümessili Varovski, Ukrayna delegesi olarak Ukrayna hükümeti reisi Rakovski, Gürcistan delegesi olarak da Mdivani iştirak ettiler. Rakovski, ben Harkof’ta iken de Ukrayna reis-i cumhuru idi. Bunların Varovski’den maadasını(gayrı) tanıyordum.”²⁹⁵

Rıza Nur, konferansta Boğazlar meselesinde Çiçerin ile Lord Curzon arasındaki rekabete dikkat çekmiş ve Curzon’un konferansta Çiçerin hakkında yaptığı açıklamayı hatıratında anlatmıştır: “Ben şimdiye kadar Çiçerin’le sadece kâğıt üzerinde karşılaşmıştım. Böyle bilfiil karşılaşmayı da çok arzu ediyordum. Çiçerin’in Türk müdafii, aynı zamanda Rus, Ukrayna, Gürcistan ve Türkiye delegesi de olduğunu görmek hayreti muciptir. Çiçerin, İsmet Paşa’nın kalpağını giymişe benziyor.”²⁹⁶

Lozan Barış görüşmelerinin ilk oturumunda bir sonuç alınamamıştır. Fakat Ocak 1923 tarihinde görüşmelerin tekrar yapılacağı haberi taraflara iletilmiştir. Sovyetlerin Dışişleri Bakanı Çiçerin Lozan Barış Konferansı’nın tekrardan toplanılacağına dair haberi 5 Nisan 1923 tarihinde Türk hükümetinin Moskova elçiliğine bir mektup yollamıştır. Bu mektupta: “Lozan Konferansı’nın yakın bir tarihte tekrardan toplanılmasına karar verildiğinden, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan’ın Boğazlar mukavelesinin imza meselesine dair fikirlerini henüz açıklamamış olduklarını hatırlatmak isterim... Şu durumda Lozan’da henüz işimiz bitmemiş ve konferansın yeni içtimaina iştirakimiz lüzumu aşikar bulunmuştur. Bununla beraber Türkiye hükümetinin teşebbüslerini sabır ve inançla bekliyoruz.”²⁹⁷ demiştir.

Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin ise, Boğazlar hakkında Ukrayna’nın ve Gürcistan’ın görüşlerinin alınmadığından yakınmış ve şöyle eklemiştir: “...Şu anda, Rusya, Ukrayna ve Gürcistan’la hiçbir anlaşmaya varılmamış, görüşmelerde bulunulmamış, görüşme girişimleri dahi olmamıştır. Bu koşullar altında, Boğazlar sorununa ilişkin bir kararın varlığı söz konusu olamaz. Rusya, Ukrayna ve Gürcistansız böyle bir karar yoktur

²⁹⁵ Dr. Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992, s. 72.

²⁹⁶ Dr. Rıza Nur, *Lozan Hatıraları*, s. 73.

²⁹⁷ Ali Fuat Cebesoy, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan’a*, C. 1, Temel Yayınları, İstanbul 2002, s. 349-50.

ve var olamayacaktır... Eğer birtakım devletler bu sözleşmeyi, biz olmadan imza ederlerse Boğazlar sorunu çözümsüz kalır ve kalacaktır."²⁹⁸ demiştir.

Lozan Barış Antlaşması 24 Temmuz 1923 yılında taraflar arasında imzalanmıştır. Konferansta Boğazlar ile ilgili kendi lehine kararlar alınmasını sağlamaya çalışan Sovyet Rusya ve Ukrayna heyeti, umduklarını alamamışlardır. Karadeniz ve çevresi için tehlikeli görülen bu karardan sonra Türkiye Devleti, Sovyet Rusya-Ukrayna tarafından eleştirilmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar Ukrayna ile bir sorun yaşanmadan dış politikada ılımlı ilişkiler kurulmuştur. Ukrayna basını Mustafa Kemal'in 10 Kasım 1938 tarihinde vefat etmesini haber almasıyla gazetelerde Mustafa Kemal ile ilgili birçok yazı paylaşılmıştır. Bu haberlerden birinde 11 Kasım 1938 tarihinde Ukrayna gazeteleri "Kemal Atatürk'ün Vefatı" başlıklı yazılar yazılmıştır. Gazete bu haberi şöyle açıklamıştır: *"Anadolu Ajansı'nın bildirdiğine göre bugün sabah Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Kemal Atatürk öldü. Cumhurbaşkanı'nın görevleri, Türk Anayasası'nda kabul edildiği gibi Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanı Abdülhalik Renda'ya yüklendi Büyük Millet Meclisi 11 Kasım'da cumhurbaşkanlığı seçimi için toplantıya çağırıldı"* bilgisi verilmiştir. Haberin devamında ise Mustafa Kemal'in hayatı ve başarıları, savaş sonrası Türkiye Cumhuriyeti için yaptığı reform hareketleri, son olarak ise Türk-Sovyet ilişkilerinin geldiği noktada büyük katkıları olduğundan bahsedilmiştir.²⁹⁹

²⁹⁸ İsmail Cerev, *The Times Gazetesine Göre Lozan Konferansı'nın Birinci Devresi (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Iğdır 2021, s. 102.

²⁹⁹ Çağatay Benhür, "Atatürk'ün Vefatının Ukrayna Basınına Yansımaları", *SUTAD*, 48, 2018, s. 376.

SONUÇ

15. Yüzyılda Ukrayna-Osmanlı ilişkileri, Kırım'ın Fatih Sultan Mehmet tarafından alınmasıyla resmi olarak başlamıştır. Ukrayna ile Osmanlı arasındaki bağlantılar, 18. Yüzyılda Rusya Devleti yüzünden zayıflamış, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile Kırım'ın kaybedilmesiyle tamamen bozulmuştur.

Rusya'nın 1783'de Kırım'ı ilhak etmesiyle, Ukrayna halkı Ruslar tarafından baskıya maruz bırakılmış ve uzun bir süre boyunca siyasi birliklerini kuramamışlardır. Rusya'nın bu baskıları yüzünden birçok defa ayaklanan Ukraynalılar, bağımsızlık mücadelesi vermeye çalışmış fakat bu teşebbüsler her zaman Rusya tarafından engellenmiştir.

Dünya'daki değişen siyasi fikirlerin etkisinde kalan Ukraynalı aydınlar ve milliyetçiler, 20. Yüzyıl'da Rusya'da çıkan ayaklanmalara katılmışlar ve kendi isteklerini duyurmaya çalışmışlardır. Bu ayaklanmalarda Ukraynalıların hedefi, Çarlık Rusya'nın Ukrayna üzerinde uyguladığı baskıcı rejimi durdurmak, Ukraynacayı resmi dil haline getirmek ve bağımsız bir ülke kurabilmektir.

Bu amaçla 1914 yılında kurulan Ukrayna Kurtuluş Birliği, Çarlık Rusya içerisinde ulusal direnişin başlamasında etkili olacaktır. 1914-1918 yılları arasında Birinci Dünya Savaşı'nda Çarlık Rusya tarafında savaşa katılmalarına rağmen Ukraynalıların milliyetçi fikirleri yayılmaya devam etmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nin de savaşa dahil olmasıyla, Ukrayna-Türkiye ilişkileri başka bir döneme girecekti. Ukrayna Kurtuluş Birliği, 1914 yılında İstanbul'a gelerek Osmanlı Devleti'nin yöneticileriyle görüşmüştür. Dönemin İttihatçı liderleri Talat ve Enver Paşalarla yapılan görüşmelerde, Ukrayna halkının bağımsızlık mücadelesi tanıtılmış ve bu konuda Osmanlı Devleti'nden destek beklenmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu birlikle görüşmesinin sebebi savaştaki düşmanı olan Rusya'yı zayıflatmaktır.

1917 yılında Rusya'da çıkan Bolşevik İhtilali ile Çarlık Rusya yıkılmış ve savaşın seyri değişmiştir. Rusya, Ukrayna ve Türkiye ilişkileri bu olayla beraber yeni siyasi dönemin

içine girmiştir. Çarlık Rusya yerine kurulan Sovyetler Birliği, Türkiye ile yakın ilişkiler kurmuş ve Millî Mücadele zamanında Türklerin emperyalizme karşı başlattığı mücadeleyi desteklemişlerdir.

Ukrayna ise, Çarlık rejimin devrilmesini fırsat bilip 1918 yılında Ukrayna Halk Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle taraflar arasında yapılacak barış antlaşması sayesinde Osmanlı Devleti ve Ukrayna Brest-Litovsk'ta tekrardan karşılaştacaklardır. 9 Şubat 1918 yılında imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması ile Rusya ve Osmanlı arasında savaş sona ermiş, Ukrayna'yla ise ilk antlaşma imzalanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle yenilenler ve yenenler arasında ateşkes ve barış antlaşmaları imzalanmıştır. Osmanlı'nın imzaladığı Mondros Ateşkes Antlaşması ve Sevr Barış Antlaşmasıyla Osmanlı toprakları işgale uğramış ve Sovyet Rusya ve Ukrayna ile bağlantısı kopmuştur. Ukrayna Halk Cumhuriyeti ise 1919 yılında Sovyet Hükümeti tarafından ele geçilmiş ve ismi Sovyet Ukrayna olmuştur.

1919 tarihinde Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde emperyalizme karşı başlayan Millî Mücadele Hareketi hem Sovyet Rusya hem de Ukrayna tarafından desteklenmiştir. 1919'dan 1923 yılına kadar devam eden Türk Ulusal Mücadelesi bu devletlerle kurulan ilişkiler açısından çok önemli bir yer tutmaktadır. İki ülke de savaş boyunca Türkiye'nin mücadelesini yakından takip etmiş ve tanık olmuştur.

Büyük Millet Meclisi'nin 23 Nisan 1920 tarihinde açılmasıyla Sovyetlerle ilk temaslar kurulmuş ve iki ülke arasında gayri resmi diplomatik faaliyetler başlamıştır. Resmi ilişkilerin başlaması ise Birinci İnönü Savaşı'nda Türk ordusunun zafer kazanmasıyla Moskova'da başlayacak görüşmeler ve imzalanan Moskova Antlaşması sayesinde olacaktır.

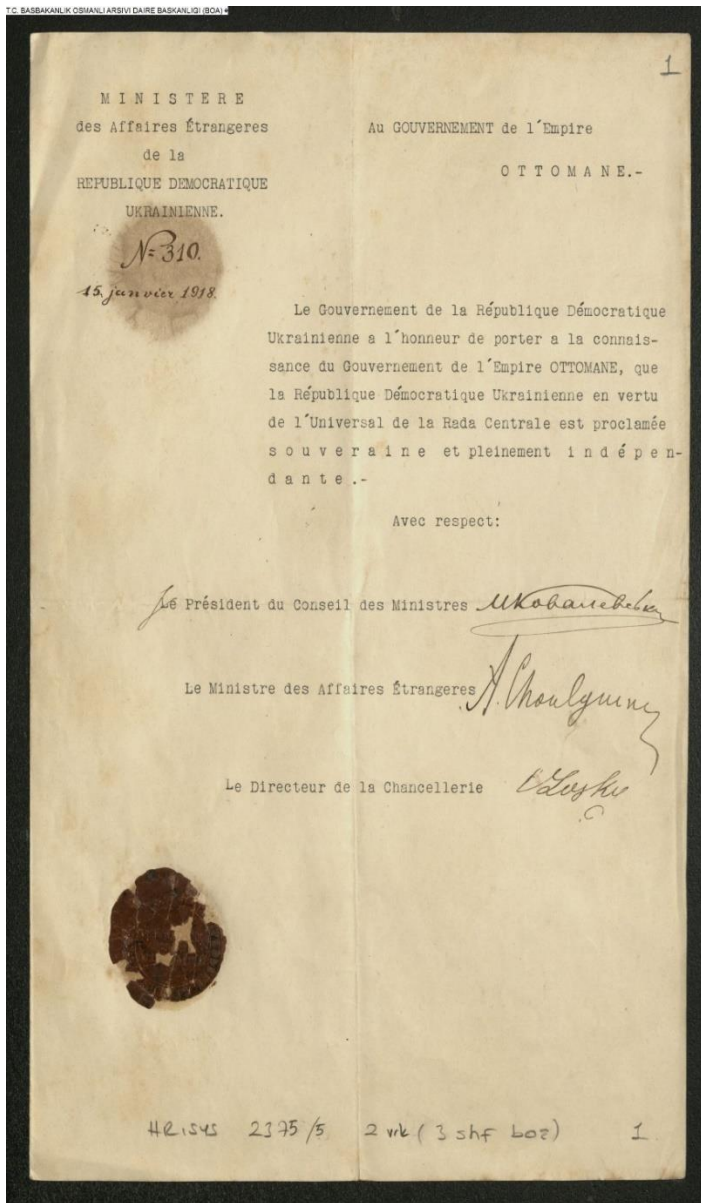
Millî Mücadele boyunca Sovyetlerden ve Ukrayna'dan gelen mali ve askeri yardımlar, Türkiye'nin başarıya ulaşmasında çok önemli bir katkısı vardır. Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türkiye'nin Yunanlıları yenmesiyle, Sovyet Rusya, Ukrayna'dan bir heyeti Ankara'ya yollamaya karar vermiştir. Bu heyetin başına Ukraynalı komutan Mihail Frunze

getirilmiştir. Ukraynalı elçiyle yapılan görüşmelerde Türkiye ve Ukrayna arasında Kardeşlik ve Dostluk Antlaşması imzalanmıştır.

Mihail Frunze'nin Aralık 1921'de Ankara'ya gelmesi iki ülke arasındaki en zirve dönemdir. Ukraynalı elçinin ziyareti dönemin gazetelerinde büyük yer bulmuş ve büyük sevinç yaratmıştır. Frunze, 5 Ocak 1922 tarihinde Ankara'dan ayrılana kadar, Mustafa Kemal ile samimi dostluk kurmuş, Türk ordusunun ihtiyaç duyduğu mali ve askeri yardımı vermeye çalışmıştır.

Ukrayna'nın 1922 tarihinde Sovyetler Birliği'nin egemenliğine girmesiyle Türkiye-Ukrayna ilişkilerinde temasların azaldığı görülür. Buna rağmen 20. Yüzyıldaki Türkiye-Ukrayna ilişkileri özellikle Mustafa Kemal döneminde sağlam temele dayandırılmış, iki ülke arasında eğitim ve kültür alanında iş birliği yapılmıştır. Kısacası 20. Yüzyıl Ukrayna ve Türkiye için dostça başlayan bir dönemin giderek güçlendiği bir yüzyıl olmuştur.

EKLER

HR.SYS.02375.00005.001

Ek: 1 Başbakanlık Osmanlı Arşivinden (BOA, HR.SYS./2375/6.)

“14 Şubat 1918 Ukrayna Cumhuriyeti’nin İlanı”

اجرا و کیلاری هیئت ریاستی
قلم مخصوص مدیریتی

512

$$\frac{1}{1499}$$

1. C. BASBAKANLIK CUMHURİYET ARŞIVI

۵۰۰

امویہ سید الفارسیہ و راجا | العودہ تائیہ و ۱۰۶۵

[illegible]

of

- 3 -

030	10			197	350	1
-----	----	--	--	-----	-----	---

جواباً يازيله جق اوراقه جواب اولديغي محروانك تاريخ ونومروسنك درجي رجا اولنور .

اداره‌خانه : آتقرده حاکیت ملیه مطبعه و اداره‌خانه‌سی

صاحب امتیاز و مدیرمسئول : رحیم زهری

تلفراف و تلفون آدرسی : آتقرده حاکیت ملیه

۳	ایلق	۳۸۰	—	پوقدر
۶	۵	۶۸۰	—	۱۰۰۰
۶	سنگ	۱۲۰۰	—	۱۹۰۰

اعلانات اجرایی اداره مدیرله قرارلاندیریلور

اوقراینا هیئت مخصوصه‌سی شهر مزنده

موسیر قروزه جنابلی اید معینی ارفای دوده آتقام دنده شهر مزنده کلمه بیکه مطنظ
برصومنده استقبال ایدلشده موسیر قروزه رسم تقدیرمده صوکره رسم موسیر ایدلشده
عسکرلر دنده «قرمابه عسکرلر» خطای اید برنظم ایراد ایدلشده و تقررلرک
تقریرمده امین اولدیفنی سولدمشدر

هینله برلکده اول اوج و قرائنا عسکرلر کلمه
عنائی توداری ایچون اوقراینا طامعش بر
عائتک دکدر . اوقراینا و واده ساکن قارقزله
ماضیکه علف عصرلر دنده تودرکله مسیسی تا . یتری
وهی ایکی مائک تاریخی آتقاده توفی واردر .
موسیر فره بزمک دیاست ایلدیکی بو هیئت دما
سفاریه بخاریه سکه دوام اچکده اولدیفنی برزمانده
شهر مزنده کات آرزو فی اطهار ایلش و اوزمانکی
مشغولیت توقا ایدلشده دولای بر آتقاده
اوشراشدی . نری ایل سبق بر زمانده دوشون
دوسه قارلری اطهار ایدل بر حلو جنایک و اودیم
آشاق و صمیمیتک و حلقه مزنده باشا بل خاطر سیه
محترم مسافرلر سی لاملر و کندیلرک بیان خوش
آمدی بی و بیله دن هر ایلر .

موسیر قروزه لک نظمی

موسیر قروزه استایونده عسکرلر خطاباً
شو لملق ایراد ایلشده .
عسکرلر !

آناطری طور افراتنه آتقی باسدیلدن رری
تورک ملت مجیه سیک شمرده کورقروکی مسافر
برو لکه قارشی صوکره دند . متشکر بولوغته
بر اوقراینا اولان بو عین اوقوتیه میه جفی سولیه یلیم
بالخاصه آناطریلک یاغنی اولان آتقرده شهر مزنده
وسیز کی آرسلا لار قارشیلند بولوغته
دولای بله بخیرام .

تورک ملتکله سولیه یلیم مرم واده فی قارشیلند
دنده لریلک طلهدن قوریلکی ایچوه کیمیش
اولدیفنی انقلاب ساحه سنده کورقروکی قارشی
هیچ برمان اونودیمه جن دنده لریلک قارشی
ارسلا لریلک چاریده ان سز سکرلر طاریت طلمه
احراز اچکده سلاحکری ارقیه بیکرزه قائم
وبقین زمانده پارلاق برنظم ایلده ایدمککزه
امین (عسکرلر طرفدن انالده لاری)

تورکیلک قرد کیزده داخل اوق اوزده
دشمنلری طرفدن اسلامیه و تورک ملتکله یوغازنه
آتقی ایستکری بیظه طلمه فی تورک سولکوسی
یک آتق زمان طرفنده وارجه لادینی اچون سزی
تورک ایدرم (عسکرلر طرفدن لشکر ایدرمه لاری)
اسکی روس ایپریلرک متدب ایش اولدیفنی
غایه منحوسه بملکت مزنده و قومه کلان انقلابک
تیجه سی قردمردلر یکمده .

روسیه و اوقراینا ملتلرک تورک ملتکله
دوستلقدن مهادا بیکدیکی هیچ برتی پوقدر .
یالکیزلیری اتحاد و عفافدت آرزوسه تیره مکده در .
یاشاون تورکمانی یاشاون تورک اوده سی
یاشاون اوقراینا - روسیه ، تورکیا اتحادی .

اوقراینا هیئتی اعضایی

اوقراینا هیئتی اعضایی ذرات آتیه دن ترکیب
ایلمکده : رئیس برخلل قروزه جنابلی
مشاور موسیر آتقرده س اذدان ونسکیل یاور
موجین ، باشکاب مسافارلر ، ایکینجی کاتب
قارایفین ، اوج کاتب ، معاون ، دوشور قروزه
وراون ، آتاشه مارلیف و آتقاده لار .

هیئت مخصوصه یکل آناطولی لوقطه سنده عین
امورسیاسیه مدیری حکمت یک یکده قروزه
جنابلی برلکده بولوغته در .

موسیر قروزه جنابلی آناطولی لوقطه سنده
طدام ایلکدن صوکره روس سفارته دعوت
ایلمش و کیجه کچ وقته قدر اوارده قالمشدر .

دون شهر مزنده مواصات ایدمککری خبر
وریدیکز اوقراینا هیئت مخصوصه سی ساعت دنده
آتقرده مواصات ایلشدر . هیئتک ووردند
خبردار اولان اهالیلر سربک بر جمع غنیده
برای استقبال اساجیونه کلشیدی . هیئتک ووردند
برساعت اول استایونده اهالیلر بر جمع غنیده
بولنش ، پاشده موزیکه اولدیفنی حالد بر فطمه
عسکر صدفینه حرمت اولدوق ایدمککله استایون
آره سنده اخذ موقع ایلمشده استایون بنای
داخلنده و اوکده ده پولیس و انضباط مامورلر
سرب فرزلر بولنوردی .

ساعت دنده اقرده پولیس احسان بیکه پولیس
مدیری مئان یک ویش دقیقه صوکره خارجییه
امورسیاسیه مدیری حکمت بیکه خارجییه اوکاشدن
ایکی ذات استایونه کلشدر .

مستقلین ماینده روس سوویت شورالر
چهوری سفارت باشکایه موسیر مینا یولوف ایل
سفارت مامورلر دن فی یک آتقاده یلک سفارت
باشکایه میرزا داووده آتاشه میلتر عسکروف
سفارت مامورلر دن رضاطلماسه لوازم مدیری
نادر بیکل ولفان سفارت باشکایه هدایت له
خان بولنوردی .

ساعت دنده اوزاقدن تورک دردوک سی
ایلمیشده . مستایین و اهالی آرمشده بر حرکت
باشلادی . تورک یاشلاشیه هیئتک بولنیدی و غورک
ایکی طرفنده آتقی یلدرلر آتقاده یلک ایلشده
اوقراینا لک فرسری سنجانی دالفا لکله باشلادی .

تورک توفیق ایدیمه هیئت مخصوصه ب دیاست
ایدن قروزه جنابلی ایل هیئت اوکاشدن
ایندیلر . هیئتک استقبال ایچوه یغنی خاندن
بر ابرکان خارجییه قلم مخصوص مدیری طرفندن
امورسیاسیه مدیری حکمت یک قروزه جنابلی
تقدیم اولدیلر و حکمت یک راسه خوش آمدی بی
ایلدن سکره حکومت و غازی مصافی کانه

یاشا حضرتلری خارجییه و کلی یوسف کاک یک
آیدی تانته کندیلرک سلاسلدی . وولی احسان بیکه
سقا طرفه کان ذواتی تقدیم ایددی . مستایین فرزه
جنابلیله صالحه آتق سولیه بیان خوش آمدی
ایلدیلر . قروزه جنابلی کندیلرک سلاسلدی
اوزده حاضر بولان فطمه عسکرلر فی تفتیش
ایده رک کندیلرک سلاسلدیلر عسکر بر آخردن
(سجده) کلمه سیه مقابله ایلشدر . موسیر

قروزه یوک ایل طرفنده حاضر بولان بولرجه
کیمیدن سربک اهالیله سلام ووردیکندن صمیمی
برصونده اهالی طرفندن مقابله ده بولنوردیلر .
قروزه جنابلی عسکره خطاباً آتقاده
درج ایلدیکز لملق ایراد ایلشده ایشاطنا بلی
پوزیانی حسن یک طرفندن تورکله ترجه ایلش
واوزون آتقیلرله قارشیلاشدر .

بوئتاده هیئتک فطوغریلری ده آتقادر .
استایون میدانه اولجه احضار اولان آتقاده
مسافرلر و خارجییه مامورلری راک اولدوق
جام اوکده هیئتک شخصی ایدیان نایک ایلشدر .
هیئتک شخص ایلان بناده استایون
صوکره خارجییه و کانتیه آناطولی لوقطه سنده
احضار ایدیلر آتقام طماق تناول ایلشدر .

خیر ایلدیزه کوره موسیر قروزه
تا صامسوندن یغنی خانه قدر آتق ایل بولرلیق
ایشدر . هیئتک مخصوصه یگری بش ذاندن
ترکب ایلکده در .

معاهده نامه بوکون امضالانیور

تورکیا - اوقراینا اخوت و مخادنت معاهده نامه سی کاملاً احضار ایداش اولدینمندن
بوکون ساعت اوچده امضالانہ جق و کیجه فروزہ جنابری طرفدن
(۸۰) کیلیک برضیافت ویریلہ جکدر

تورکیا بویه ک ملت مجلسی حکومتیله اوقراینا جمهوریتی آرسنده عقد ایداش اولان
اخوت و مخادنت عهدنامه سی بوکون اوکلہ دن سوآره ساعت اوچده طرفین مرخصلرین
حضوریلہ امضا ایدیلہ جکدر. معاهده نک قوتفرانسک کشاد ایدلدیکی هیئت وکیلہ سالوننده
ویا خود استاسیوننده کی ریاست دائرہ سنده امضا ایدیلہ جکی خبر آلمشدر. بوخصوصده
دون قلعی برقرار ویراش دکلدی.

اوقراینا سفیر فوق العاده سی فروزہ جنابری معاهده نک امضاسی دولایسیله بوآقشام
(۸۰) کشیک مکلف برضیافت کشیده ایدہ جکدر و بوضیافتده مصطفی کمال پاشا حضرتبری
رئیس ثانی عنان بک اقتدی، رئیس وکیل بک قذیلر، هیئت وکیلہ اعضاسی، هیئت
مرخصه اعضالری و رؤسای سیاسیه، معرٹان کرآمدن بعضیلری شهر مزده کی موجود سفرا
و سفارت هیئتلری حاضر بولونہ جقمردر.

Ek:5 Hakimiyet-i Milliye (2 Ocak 1922)

Ukrayna ile Yapılan Antlaşma'nın Haberi

"Muahedename Bugün İmzalanıyor"

اوقراينا ايله صلح عقدى

برلين، ۹ شباط (م) — برهست ليتووسقدن بكونكى تاريخله اشعار اولونديده
نظراً اتفاق مربع مرخصلريله اوقراينا جمهوريتى مرخصلرى بيننده بو صباح ساعت
ايكيدده صلح امضالانمشدر.

ايلك صلحك تاريخچهسى

مرخصلرينك صلح، مذاكراتنه اشتراكى موضوع بحث اولدنى ۱۱ كانون ثانيده، اوقراينا نوطهسى
تدقيق ايدهركن، «اوقراينا جمهوريتك صلح مذاكراتنه بللى باشلى بررول اويناياجنى واضح صورتده كورونمكده در»
دئم، مزده نهكادار اصابت ايدىلش اولدنى كچن شوقيصه زمانك شوو مثبت نتيجه سيله ثابت اوليور. فى الواقع،

برهست (ليتووسق) ده اوقراينا ايله ۹ شباط صلحك

امضالاندينى تاريخى بنا

برهست ليتووسقى صلح مذاكراتك
اللى كونه بالغ اولان حياتنه اوقراينا
ايلك جدى برئت وحر كمله اشتراك
ايتش وشو سوره كلى جدال
آراسندن السانيت عالمه ايلك
صلحى هديه ايتك شرفنى قازانلر
آراسنه كيرمشدر.

معلوم اولدنى اوزره عاربه نك
داها ايلك سنه سنده مركزى
دولتلك البرى حر كانه باشلا-
ماسندن آلدنى برانشراح نفسى
اوزرينه تاريخك كندينه ويردىكى
اساسلى استقلال حقنى ايسته ين
اوقراينا اولدنى كى نهايت روس
ايمراطور افنده باشلايان انحلال
ايچنده كندى طويلا يارق اهالى
جمهوريتك اعلاننده تقدم ايدن
ملتردن برى ده ينه اوقراينا
اواشدى.

اوقراينا ايله صلح، ۷ تشرى اولان ۱۳۳۳ ده تشكيل اتديكى كنات عموميه ايله استقلالك ايجاباته

Ek: 7 Vakit Gazetesi (10 Şubat 1918)

“Ukrayna ile Sulh Akdi” adlı başlıkta Osmanlı-Ukrayna arasında yapılan Brest-Litovsk Antlaşması’nın Haberi

ایلك مصالحه

۹ شبات ۱۹۱۸ کوننك تاريخده مهم بر
رورنى اولاجقدور. جهان جرنك ايلك مصالحي
۹ شباتده (برست ليتووسكى) ده او قرايناليله
عقد ايدلمشدر. بوخبر هر قليده مسرتلى اهترازلى
حصوله كيتيره چكدر. مسرتك ايلك سائق ،
او قراينا ايله صلح عقد ائتمك حاصل ايدمى
مادى نتيجه لر دكلدر. هر شيدن اول صلحك
نهایت باش كوستر مهنه ، شكل پيدا ائتمهنه
سوسونچكز . آيلردن برى صلح ، مغل بر
سرابكى كوز بزم او كنده دور پوره فقط بردلو
حقيقت رنگنى ائتمى ايمه يوردى .
صلحك بردن بره هموى شكده باش كوستر-
مهنى ، دوت سندن برى جهانى صارسان
قصر غنك بر حلهده توقفه او قراماسنى داناك
نيكيتلر بيله ايمد ايدمى مزدى . هيچ شهنيز بر
كوشده حرب ، قلعى بر غروب او قرايناجق
وغروب حركتى اديم اديم هر طرفه انتشار
ايدمى چكدر. هر كيك بگديكى شى ، بو حركت
زنده اولورسه اولسون بردقه باشلاماسى ايدى .
بوانتظارك سوقيه درك كين سته قره طاغك صلح
عقد ائتمك اوزره اولدنى شايع اولونجه هموى
بر مسرت حسن ايدلمشدى . قره طاغك يالكنز
باش سويه نهایت بر مهنه صلح جهان جرنى اوزرنده
هيچ بر مادى تاثيرى اوله مازدى . بونكه برابر
صلح كوشك قره طاغده اولسون دوغماسته موى
براميت عطف ائتمك الله دكلدى ، دشمنلر
اراضيسى ده ، اهالىسى ده تماميله متفقر مرنك ائتمه
دوشن قره طاغك رسماً صلح عقد ائتمسى ،
كندى لرى ايچون غريب جهنمده كى بو بونك بر
نصرندن دهامهم بر حاده تشكيل ايتديكى حسن
ايتديلر و كوچوچك حكومتك تشيقي عقيم راقق
ايچون الدن كافي يانديلر .
شعدي و ضعيت قره طاغك صلح عقد ائتمهنه
بكر مهنه ، ايلك مصالحه ائتمك عقدندن متولد مسرتلر-
مهنى ، بو حاده به قلباً ربط ايتديكمز مهنه ، فقط
جرأ كارانه ايدى لرى بر طرفه راقق او قراينا
ايله عقد اولان صلحك مثبت نتيجه لرى صوغوق
قاله كوزدن كيتيره چك اولورسوق كورورزكه
مستهلكت مهنوى اهميتندن باشقه مادى تاثيرلر ده
بك مهندر . بر سبور غنده بولشويكى حركتى
بلى كوستردى كى زمان ائتلاف ائتمك لرنده كى بكانه
ايمد و تسلى ، او قراينانى روسيه دن ايرمى ،
ايران و قفقاسيه طرفه او قرايناليله صلح و مهنات
يشدر مرنك و بوراسنى دول مكرتريه قارشى
روسيه نك بعضى قسملرنده اولسون تريتى دوشونولن
خصايه تشيقلره مكرتريه ايمقدى . (تان) غرنه مى
ايچى ائتمى اولكى برلسمه سنده ديوردى كه :
روسيه نك منفرد صلح عقد ائتمهنده كى باشليجه
تلكه ، دشمنلر مرنك ارزاق و مختلف خام اشيا
تداركى امكانى الله ائتملى و اقتصادى افرادلر نيك
نهایت بولماسيدر . حال بوكه روسيه نك بو كى اشيا
اخراج ايدمى بيله چك اك مهم قسمى او قراينا
وسجوار ايدر . بز روسيه ده حقيقى بر اقتصادى
حاكيت تاسيس ايدمى مهنك خصوصنده كى خطا-
لر مرنى جان تعميره باشلايمى او قراينانى الله

ايدمى چك و ايرمى قى اولورسوق روسيه نك منفرد
بر صلح عقد ائتمهنك يك از غرنى كورورزكه .
غريبدر كه وقايع (تان) ك انتظاراتيك
بستون عكسته چيقدى . برمدنلر بزده او قراينانى
عخالف بر قوت عد ايدى و صلحك شرق
جهنمده هموى بر مسورتده تاسيسى ايچون
بولشويكى لره او قرايناليله مغلوب ائتملى شايان
تقى كور يوردى . حال بوكه سوكره ايشلردن كيشدى
بولشويكى لره قوت صاحى اولونجه كندى لرى غائب
ايتديلر ، نه ايتيه چكلى شاييدى لره . بولشويكى
حكومتى ايله اولان مذا كرايمز او زايوب كيدركن
او قرايناليله قوتوشدى ، كوروشدك و اكلاشدى .
شمى (تان) غرنه ستنك ايچى ائتمى آى اول
سويلى كلى كندى وضعته كوره كوره تعديل
ايدمى ده او قراينا ايله صلح عقد ايتدن سوكره
وارسون روسيه نك ديكر قسملرله حال مذا كره
دوام ايتين . ديه بيله چكز .
بردقه شوراسى واركه او قرايناده كى مهنسى
قوتلر ك ايتيه اعتياد ائتمك ياندر . بولشويكى لره
حاكم اولدنى برلر . تشكيل ايدن حمله و عسكر
قوتلر لرى حياتك بوتون جيرانلر بى بالمله ماش ،
دنيانك باشقه هيچ بر برنده مثلى تصور ايدمى مهن
بر كشمش حاصل ائتمشدر . بو كشمش ايتدن يارين
نه چيقتي كيمه تخمين ايدمى مهن . او قراينا
اراضيسى بوقيل تحريكاتدن بالديه مهنون قالمشدر .
اورانك حياتنده حالا حساب و تخمينه سيغان
عنصرلر و مهنسملر باقى قالمشدر .
تانيا (تان) غرنه ستنك سويلى كى
او قراينا اراضيسى روسيه نك اك حصصدار برلرى
تشكيل ائتمكده در . حركت اوزامانته رهخا جنوى
روسيه ده اخراج ايدمى بيله چك ارزاق و خام اشيا
چوقدر . بولشويان دوت متفق دولت قره دكز
و طونه طرفلرله يك قولاي استفاده ايدمى بيله-
چكدر . بالخاصه كه قره دكزده حرب و تجارت
سفينلر لرى بو كون كاملاً او قراينا بارغانى حامل
بولونمقدور .
بز بوكون او قراينا ايله عقدايدن صلحك
بحث ايدركن بونك مهنوى و اقتصادى تاثيرلر لرى
دوشونمكه اكتفا ايدمى مهن . قره دكز ساحلنده
پيدا اولان يكي قومشومزى قومشو و دوست
صفتيله سلاملاق ده وظيفه مهندر . بو قومشو
ايله بز بر بر مرنك بيساييچى دكلز . غنالميلر
او قرايناليله ايله اوزون تاريخى مناسبلرده
بولونمشلردر . حقى او قراينا استقلالنى روسلر
ولهليلر قارشى محافظه مقصديله اونديكى عصر
نه ايتمه سته لرجه حرب ايتديكى زى بوكون
اقتضالره خاطر لايه بيليرز . ايمدن شوردر كه
(برست ليتووسكى) صلحك قومشومز او قراينا
ايله بزم آرامزه اچيدنى دوستانه مناسبات
دورمى دائما مخالفت و مصيبتى محافظه ايتين
قره دكز حوضه سنده صلح ، رقا و همجان
تاسيس ائتمهنه مدار اولسون .
احمد امين

Ek:8 Vakit Gazetesi (10 Şubat 1918)

“İlk Musalaha” adlı haberde Ukrayna ile yapılan Brest-Litovsk Antlaşması’nın Haberi

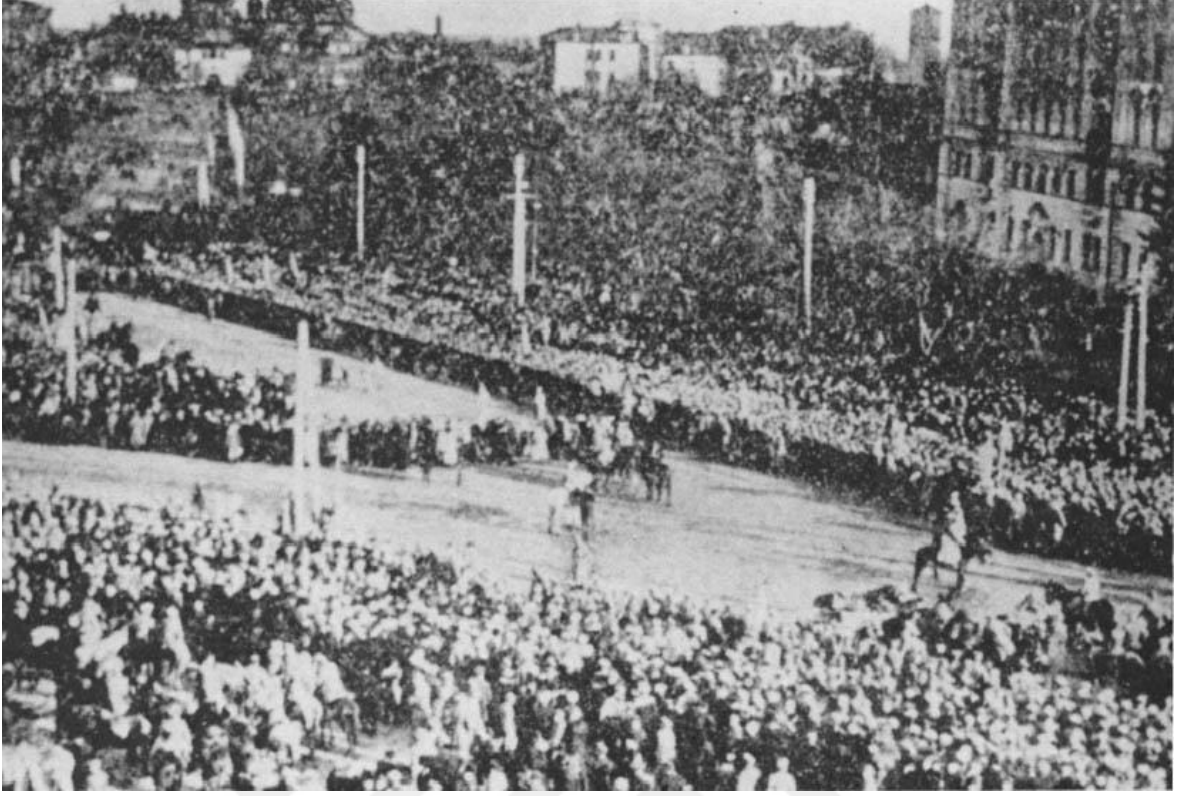
Ek: 9 Mykhailo Hrushevsky, Ukrayna'daki ulusal uyanışın temsilcilerinden
Orest Subtelny: Ukraine a History

Ek: 10 Symon Petlyura: Ukrayna Halk Cumhuriyeti Başkanı
Orest Subtelny: Ukraine a History

Ek: 11 Mihail Vasilyeviç Frunze
Yavuz Aslan, “Mustafa Kemal-M. Frunze Görüşmeleri”

Ek: 12 Kiev, Ukrayna'nın Bağımsızlığının ilanı sırasında, 25 Ocak 1918

Orest Subtelny

Ek:13 “Türkiye ve Ukrayna Kardeşlik ve Dostluk Antlaşması Metni” (İsmail Soysal, Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları (1920-1945) C.I., TKK)

(TÜRKİYE İLE UKRAYNA ARASINDA DOSTLUK VE KARDEŞLİK ANDLAŞMASI (Traite d'Amitie et de Fraternite entre la Turquie et l'Ukraine)

Ankara, 2 Ocak 1922

(Metin)

GİRİŞ

Türkiye Büyük Millet Meclisi ile Ukrayna Sovyet Sosyalist Hükümeti, Ulusların kardeşliği ilkesi ve kendi kaderlerini serbestçe belirleme hakkı üzerinde görüş birliğine sahip olarak; emperyalizme karşı savaşımalarında dayanışma içinde olduklarını ve iki ulustan birinin karşılaştığı herhangi bir zorluğun ötekini durumunu da zorlaştıracığını bilerek; aralarında karşılıklı çıkarlara dayalı, yaklaşımcı bağların ve içten, sürekli dostluk ilişkilerinin her zaman egemen olmasını görmek özlemiyle, ayrıca Karadeniz üzerinde yakın komşuluklarını göz önünde tutarak, en iyi ve dostça ilişkilerini ve aralarında pek çok ortak çıkarlar için

bozulmaz dostluklarını içtenlikle, açıkça ve sonsuza dek göstermek isteğiyle, bir Dostluk ve Kardeşlik Andlaşması bağtlatmağı kararlaştırmışlardır. Bu amaçla, Ankara kentini görüşmelerin yapılacağı yer olarak seçmişler ve işbu Andlaşmanın bağtlanması için aşağıdaki temsilcilerini atamışlardır: Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti:

TBMM Milletvekili ve Dışışleri Bakanı Sayın Yusuf Kemal Bey; Ukrayna Sovyetleri Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti: Ukrayna Sovyetleri Merkez Yönetim Komitesi üyesi, Halk Komiserleri Konseyi üyesi, Ukrayna ve Kırım'daki tüm Silahlı Kuvvetler Başkomutanı, Kızıl Bayrak Nişanı, Şövalye unvanı sahibi, bu toplantıda olağanüstü Büyükelçi olarak, Sayın Mihail Frunze. Temsilciler, yöntemine uygun yetki belgelerini veriştikten sonra, şu hükümleri kararlaştırmışlardır:

Madde 1

Bağıtlı Taraflardan her biri, onlardan birine zorla kabul ettirilmek istenilen hiçbir barış andlaşması ya da başkaca hiçbir uluslararası bağtı ilke olarak tanımamağı kabul eder. Ukrayna Sovyetler Sosyalist Cumhuriyeti Hükümeti Türkiye ile ilgili olup bugün Büyük Millet Meclisi'nce temsil edilen Türkiye Milli Hükümetince tanınmış olmayan hiçbir uluslararası bağtı tanımamağı kabul eder. Bu Andlaşmada sözkonusu Türkiye deyiminden, İstanbul' da 28 Ocak 1336 (1920) de Osmanlı Millet Meclisi'nce hazırlanıp basına ve tüm Devletlere bildirilen Misak-ı Milli'de yazılı ülkeler anlaşılır. Ukrayna Hükümeti 16 Mart 1337 (1921)'de bağtlanan Türk-Rus Dostluk ve Kardeşlik Andlaşmasının 1. ve 3. Maddeleri ve Andlaşmanın eklerinde belirlenen Türkiye sınırlarını kabul eder. Ukrayna Hükümeti ayrıca, Kars Konferansında Türkiye ile Kafkasya Sovyet Cumhuriyetleri arasında yapılmış anlaşmaların tüm hükümlerini de tanımağı yükümlenir.

Madde 2

Türkiye, Ukrayna Sovyetler Sosyalist Cumhuriyetini eski Rus İmparatorluğu içinde Ukrayna ile Müttefik Rusya Cumhuriyeti ve komşuları tüm Devletler arasında bağtlanmış andlaşmalarla belirlenen ülke sınırları içinde, Ukrayna İşçi ve Köylülerin isteği ile kurulmuş, bağımsız ve egemen bir devlet olarak tanıdığını açıklar.

Madde 3

Bağıtlı iki Taraf, Türkiye ile Rus İmparatorluğu arasında, 16 Mart 1921'den önce yapılmış tüm andlaşmaların karşılıklı çıkarlarına uygun düşmediğini kabul ederler. O nedenle bu andlaşmaları geçersiz ve ortadan kaldırılmış saymakta anlaşmışlardır. Ukrayna, eski Rus İmparatorluğunun bir parçası olarak, Türkiye'yi Çar Hükümeti ile yaptığı uluslararası bağıtlara dayanan tüm parasal ve başka nitelikteki yükümlülüklerden kendisi karşısında aklanmış saydığını özellikle açıklar.

Madde 4

Boğazların tüm ulusların ticaret alışverişine açık ve geçişlerin serbest olmasını sağlamak üzere, Bağıtlı iki Taraf Karadeniz 'in ve Boğazların uluslararası statüsünün kesinlikle düzenlenmesini ileride kıyı devletlerinin temsilcilerinden oluşacak bir konferansa bırakılması ve bu konferansta alınacak kararların Türkiye'nin ve onun başkenti İstanbul'un egemenliğine zarar getirmemesi üzerinde anlaşmışlardır.

Madde 5

Bağıtlı iki Taraf, Karadeniz'in kıyı Devletleri olarak, bu denize dökülen uluslararası ırmaklarla ilgili olup kendilerinin katılmadığı herhangi bir düzenlemenin (rejim) sürdürülmeyeceğini ve kurulmayacağını belirtmekte anlaşmışlardır. Bu amaçla işbirliğinde bulunmak ve haklarının tanınmasını sağlamak üzere gerekli gördükleri tüm yollardan birbirlerine yardım etmek kararlılıklarını açıklarlar.

Madde 6

Bağıtlı iki Taraf, ülkeleri üzerinde karşı ülkenin ya da onun ülkesinin bir parçasının yönetimi ile ilgili yetkiye sahip olduğu savında bulunan örgüt ve toplulukların kurulması ve yerleşmesini, ayrıca öteki ülkeye karşı savaşım açmak niyetindeki toplulukların ya da onların memurlarının ya da temsilcilerinin yerleşmesini kesinlikle kabul etmemeği yükümlenirler. Türkiye ve Ukrayna aynı yükümlülüğü, Rusya Sovyetleri Federal Sosyalist Cumhuriyeti ile Kafkasya Sovyetleri Cumhuriyetleri için de kabul ederler. Bu Madde ile, Türk ülkesinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin doğrudan doğruya sivil ve askersel yönetimi altındaki topraklar anlaşılmaktadır.

Madde 7

Bağıtlı iki Taraf, ülkeleri üzerinde oturma; karşı tarafın uyruklarına en çok kayırılan ulus kuralını uygulamayı kararlaştırmışlardır. Bu Madde, Türkiye'nin müttefiki Müslüman

Devletlerin ve Ukrayna'nın müttefiki Sovyet Cumhuriyetlerinin uyruklarının haklarına uygulanmaz. Bu hükümler ticaret ilişkileriyle ilgili konulara uygulanamaz. Onlar ayrı bir sözleşme ile düzenlenecektir.

Madde 8

İki Bağıtlı Taraftan herbirinin karşı Taraf ülkesinde oturan uyrukları, oturdukları ülkenin yasalarıyla belirlenmiş haklar ve yükümlülükler temeline göre işlem görürler. Ancak, Milli Savunmaya ilişkin yasalar onlara uygulanmaz. Tarafların uyruklarının aileye, mirasa ve medeni yeteneğe ilişkin sorunları da bu Maddenin kapsamı dışında kalır. Bunlar özel bir anlaşma yolu ile düzenlenecektir.

Madde 9

Ukrayna, kapitüler haklara sahip olduklarını ileri süren Devletlerle ilgili kapitülasyon rejiminin geçersizliğine ilişkin 16 Mart 1921 günlü Türk-Rus Anlaşmasının 7. Maddesi ve 13 Ekim 1921 günlü Kars Antlaşması'nın 3. Maddesinin hükümlerini bütünüyle benimsediğini açıklar.

Madde 10

Olanak bulunur bulunmaz, radyo ile iletişim de dahil olmak üzere, bir posta ve telgraf iletişimi sözleşmesi, ayrıca bir konsolosluk sözleşmesi hazırlanması kararlaştırılmıştır.

Madde 11

10. Maddede öngörülen konsolosluk sözleşmesi yapıncaya dek, iki Bağıtlı Tarafın herbirinin, ötekini ülkesinde bir üçüncü devletin benzeri memurlarının bulunduğu kentlere, limanlara ve ticaret merkezlerine atayacağı başkonsoloslar, konsoloslar ve konsolos yardımcıları, ayrıcalıkları ve görevleri bakımından karşılıklı olmak üzere, uluslararası hukuk temeline göre işlem göreceklerdir. Hiçbir konsolosluğun bulunmadığı yerlerde konsolosların atanması için, o yerin bağlı olduğu Tarafın önceden izninin alınması gerekecektir.

Madde 12

İki ülke, arasındaki bağlantıların kesintisiz yürütülmesini sağlamak üzere, Bağıtlı Taraflar, ortak bir kararla, denizyolu, demiryolu ve telgraf vb. iletişiminin sürdürülmesi ve en kısa zamanda geliştirilmesi, bundan başka, kişilerin ve ticari malların hiçbir engelle karşılaşmaksızın serbestçe geçişinin sağlanması için gerekli tüm önlemleri alacaklardır. Bununla birlikte, bir ticaret sözleşmesinin yapılmasına değin, kişilerin ve malların giriş ve

çıkışı için iki ülkede bu konuda yürürlükteki hükümlerin bütünüyle uygulanması kararlaştırılmıştır.

Madde 13

Ekonomik, parasal vb. nitelikteki sözleşmeler konusunun en kısa zamanda ele alınması kararlaştırılmıştır.

Madde 14

İki Bağıtlı Taraf, Karadeniz'de kendi ülkelerine bağlı limanlarda uygulanacak sağlık önlemlerine ilişkin bir düzenlemenin ortak bir kararla en kısa zamanda hazırlanmasını karşılıklı olarak yükümlenirler.

Madde 15

Bu Andlaşma imzalanır imzalanmaz , iki Bağıtlı Tarafın Hükümetleri düzenli diplomasi ilişkilerinin kurulması işine gireceklerdir. Bu yapılnca, ulusal bayrakları ve devlet armalarının tarifini ve resmini birbirlerine ileteceklerdir.

Madde 16

Bu andlaşma onaylanacaktır. Onay belgeleri imza gününden başlayarak üç aylık bir süre içinde Harkov 'da verişilecek ve andlaşma onay belgelerinin verişildiği gün yürürlüğe girecektir. Yukarıdaki hükümlere olan inançla, Türkiye ve Ukrayna'nın adları yazılı temsilcileri bu andlaşmayı bizzat imzalamışlar ve ona mühürlerini basmışlardır. Ankara'da, 2 Ocak 1338 (1922) günü Fransızca dilinde iki örnek olarak yapılp imzalanmıştır.

Yusuf Kemal

Mihail Frunze

KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

1- TÜRKİYE CUMHURİYETİ CUMHURBAŞKANLIĞI DEVLET ARŞİVLERİ BAŞBAKANLIĞI OSMANLI ARŞİVİ

BOA, HR. SYS., 2462/34.

BOA, HR. SYS., 2379/9.

BOA, HR.SYS., 2462/34.

BOA, HR. SYS., 2465/60.

BOA, HR. SYS. 2243/4.

BOA. DH.EUM.2.Şb., 7/17.

BOA. HR.SYS., 2246/27.

2- RESMİ YAYINLAR

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, 23 Şubat 1918, D: 3, C:2, İ.S: 4

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 16 Mart 1338 (1922), D.I, C.18, İ: 9, C:3

TBMM Zabıt Ceridesi, 1 Mart 1338 (1922), D.I, C.18, İ:18

3- SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Hakimiyet-i Milliye, 14 Aralık 1921

Hakimiyet-i Milliye, 2 Ocak 1922

Hakimiyet-i Milliye, 4 Ocak 1922

Tanin, 10 Şubat 1918

Tercümanı Hakikat, 4 Kanunisani 1334

Vakit, 10 Şubat 1918

4- KİTAPLAR

Akgün Karal, Seçil, Uluğtekin, Murat, *Birinci Dünya Savaşı Sonunda İskandinavya'dan Sibirya'ya Hilal-i Ahmer Hizmetinde Akçuraoglu Yusuf*, Türk Kızılay Derneği, Ankara 2019

А.П Ненароков, В.В. Шелохаев, *Революция, 1917 года глазами современников*, Т. 1, Росспен, 2017

- Akşin Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2019
- Aralov, S.İ., *Bir Sovyet Diplomatının Anıları*, çev. Hasan Ali Ediz, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları İstanbul 2007
- Armaoğlu, Fahir, 20. *Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*, Kronik Kitap Yayınevi, İstanbul 2018
- Anweiler Oskar, *Rusyada Sovyetler*, çev. Temel Keşoğlu, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1990
- Atatürk, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Kaynak Yayınları, İstanbul 201
- Валентинович, Шелохаев Валентин, Ненароков А.П., *Революция 1917 года глазами современников*, Т. 2, Росспен, 2017
- Beamish, Richard J., March, Francis A., *History of the World War: An Authentic Narrative of the World's Greatest War*, Chicago United Publishers of the US 1919, 2006
- Bıyıkoglu, Tefik, *Atatürk Anadolu'da*, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, Mayıs 2000
- Bookchin, Murray, *1905'ten 1907 Rus Devrimleri*, Cilt 3, Dipnot Yayınları, Ankara 2011
- Borys, Jurij, *The Sovietization of Ukraine, 1917-1923: The Communist Doctrine and Practice of National Self-Determination, Revised Edition*, Canadian Institute of Ukrainian Studies, 1980
- Carr, Edward H., *Sovyet Tarihi Bolşevik Devrimi*, Cilt 1, çev. Orhan Suda, Metis Yayınları, İstanbul 1989
- Carr, Edward H., *Sovyet Tarihi Bolşevik Devrimi*, Cilt 3, çev. Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul 2004
- Cebesoy, Ali Fuat, *Moskova Hatıraları*, Temel Yayınları, İstanbul 2002
- Cebesoy, Ali Fuat, *Siyasi Hatıralar Büyük Zaferden Lozan'a*, Cilt 1, Temel Yayınları, İstanbul 2002
- Дорошенко, Дмитро, *Історія України (з малюнками, для школи й родини)*, Краків-Львів, 1942р
- Дмитрович, Бойко Олександр, *Історія України*, Посібник, 2002
- Çelik, Gülfettin, Karacakaya, Recep, Mete, Zekai vd., *Kızılay Arşiv Belgelerinde Savaş Esirleri*, Kızılay - İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul 2018
- Dmitir, Vandov, *Atatürk Döneminde Türk-Sovyet İlişkileri*, Infograph, Frankfurt 1982

Ekeş, Ahmet, *Frunze'nin Türkiye Anıları Kasım 1921 Ocak 1922*, Cem Yayınevi, İstanbul 1978

Гісем, О. В., Мартинюк О. О., *Історія України*, Ранок, 2008

Goloğlu, Mahmut, *Cumhuriyete Doğru*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006

Gorkiy, M, Molotov, V, vd., *1917 Sovyet Devrimi*, çev. Alaattin Bilgi, Evrensel Basım Yayın, C.I, Haziran 2004

Hart, Basil Liddell, *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, çev. Kerem Bağrıaçık, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2014

Karal, Enver Ziya, *Osmanlı Tarihi, IX. Cilt, İkinci Meşrutiyet ve Birinci Dünya Savaşı (1908-1918)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999

Karabekir, Kazım, *İstiklal Harbimiz*, CII, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2006

Karabekir, Kazım, *Günlükler (1906-1948)*, Cilt 1, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2009

Kılıç, Selami, *Türk-Sovyet İlişkilerinin Doğuşu, Brest Litovsk Barışı ve Müzakereleri (22 Aralık 1917- 3 Mart 1918)*, Ülke Kitapları, İstanbul 1998

Kinross, Lord, *Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*, çev. Necdet Sander, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul 2016

Kubicek, Paul, *The History of Ukraine*, University of Toronto Press, London 2008

Kurat, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya, XIII. Yüzyıl Sonundan Kurtuluş Savaşına Kadar Türk-Rus İlişkileri 1798-1919*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990

Лазарович, Микола, *Історія України (Навчальний посібник)*, Тернопіль, 1999

Lenin, V.İ, *Nisan Tezleri ve Ekim Devrimi*, çev. Muzaffer İlhan Erdost, Eriş Yayınları, 2007

Liebman, Marcel, *Rus İhtilali Bolşevik Başarısı Kaynakları*, Varlık Yayınları, İstanbul

Liebman, Marcel, *Rus İhtilali*, çev. Samih Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul 1968

Magocsi, Paul Robert, *A History of Ukraine The Land and Its Peoples*, University of Toronto Press, 2010

Mieville, China, *Ekim Rus Devriminin Hikayesi*, çev. Saim Özen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017

Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, Ankara 1974

- Nur, Rıza, *Dr. Rıza Nur'un Moskova-Sakarya Hatıraları*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1993
- Olçar, Kemal, *Karadeniz Politikaları ve Türkiye Ukrayna Stratejik İlişkileri*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2007
- Oran, Baskın, *Türk Dış Politikası*, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul 2001
- Plokhy, Serhii, *Avrupa'nın Kapıları Ukrayna Tarihi*, Feylesof, İstanbul 2017
- Prymak, Thomas M., *Mykhailo Hrushevsky: The Politics of National Culture*, University of Toronto Press, Canada, 1987
- Rabinovitch, Alexander, *Bolşevikler İktidarda*, Yordam Kitap, İstanbul 2018
- Rauchensteiner, Manfred, *The First World War: and The End Of The Habsburg Monarchy 1914-1918*, translated. German by Alex J. Kay and Anna Güttel-Bellert, Austrian Science Fund, Köln, 2014
- Sander, Oral, *Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e*, İmge Kitapevi, İstanbul Eylül 2012
- Sanders, Liman Von Türkiye'de Beş Yıl, çev. Örgün Uğurlu, Cilt 2, Yenigün Haber Ajansı, 1999,
- Selek, Sabahattin, *Anadolu İhtilali*, Cilt II, Kastaş Yayınları, İstanbul 1987
- Shaw, Stanford J., Shaw, Ezhel Kural, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 11, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975*, Cambridge University Press 1977
- Soysal, İsmail, *Türkiye'nin Siyasi Antlaşmaları*, Cilt 1, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000
- Subtelny, Orest, *Ukraine a History*, University of Toronto Press, Canada 2009
- Şamşutdinov, A.M., *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı Tarihi 1918-1923*, çev. Ataol Behramoğlu, Doğan Kitapçılık, 1998
- Ukrayna Halaskar Cemiyeti İttihadiyesi Neşriyatı, *Ukrayna, Rusya, Türkiye Makaleler Mecmuası*, Matbaa-i Hayriye, İstanbul 1915
- Wilson, Andrew, *The Ukrainians Unexpected Nation*, Yale University Press, London, 2015
- Velychenko, Stephen, *State Building in Revolutionary Ukraine*, University of Toronto, 2016
- Yerasimos, Stefanos, *Kurtuluş Savaşında Türk-Sovyet İlişkileri*, Boyut Yayınları, İstanbul 2000
- Yüceer, Saime, *Milli Mücadele Yıllarında Ankara-Moskova İlişkileri*, Sentez Yayıncılık, İstanbul 2016

Zürcher, Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, çev. Yasemin Saner, İletişim Yayınları, İstanbul 1993

5- MAKALELER

Андрійович, Андрій Білас, “Міжнародно-правові основи становлення українсько-турецьких відносин (історико-правовий аналіз)”, *Наше право*, № 2, 2014

Акопьянц, Анаит Суреновна, ”Кистории международных договоров с Турцией: карсский договор 1921 г”, *Интерэкспо Гео-Сибирь*, 2016

Akkor, Mahmut, “I. Dünya Savaşı’nda Rusya’da Bulunan Türk Esirleri ve Esir Kampları”, *Uluslararası Türk Savaş Esirleri Sempozyumu*, İstanbul, 2008

Akkor, Mahmut, ”I. Dünya Savaşı Döneminde Kafkasya’da Bulunan Türk Esirleri”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 43, 2017

Arslan Oran, Nebahat, “Hilali- Ahmer Cemiyeti’nin Çalışmalarından Bazı Kesitler” *Atatürk Dergisi*, Cilt 4, S. 2

Aslan, Cengiz, “Atatürk Dönemi’nde Türkiye ve Rusya Arasındaki Eğitim İlişkileri”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt:8, S.22, 2020

Aslan, Yavuz, “Moskova Antlaşması’ndan Sonra Türk-Sovyet İlişkilerinde Yaşanan Sorunlar ve Mustafa Kemal Paşa- M. Frunze Görüşmeleri”, *Atatürk Dergisi*, Cilt 3, S.2, 2002

Aydın, Mahir, “Tarih Boyunca Türkiye-Ukrayna İlişkileri”, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.28, 2015

Васьків, Николай, ”Рецепция Турции и турецкой культуры в украинской литературе 1920–30-х годов”, *процес: методологія, імена, тенденції. Філологічні науки*, № 7., 2016

Б. В., Сергійчук, ”Сучасна турецька історія про українсько-турецькі відносини“, *Сходознавство*, № 48, 2009

Володимирович, Ігор, “Срібняк, Національно-освідомлююча діяльність СБУ в таборі полонених та інтернованих Ізмід (Османська імперія) на початку Першої світової війни: невідомий документ з фондів ЦДАГО України”, *Архіви України*, Т:139, Архівна служба України, 2019

Bekar, Nurgül ve Küçük Evren, “Türk Diplomatların Bakış Açısıyla Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1925)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 74, S. 1, 2019 S

Benhür, Çağatay, “Atatürk’ün Vefatının Ukrayna Basınına Yansımaları” *SUTAD*, S.43, 2018

Benhür, Çağatay, 1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 24, 2008

Володимирович, Корсунський Сергій “Українсько-турецькі відносини: минуле, сьогодення, завтра...”, *Науковий вісник Дипломатичної академії України*, Вип. 17, 2011

Борисович, Резников Андрей,”Советская Россия Турция: от первых контактов до заключения Московского договора (16 марта 1921 г.)” , *Теория и практика общественного развития*, № 3, 2014

Bukovski, Lev, “XX.Yüzyılın Başında Trabzon’daki Ukrayınler”, çev. Reüde Hacıömerov, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Cilt 3, S. 3, 2007

Cankut, Ayhan, “Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri”, *European Journal of Managerial Research Dergisi*, Cilt 2, S. 2, 2018

Chmielowska, Danuta, “Birinci Dünya Savaşında Galiçya Cephesinde Mücadele Eden Osmanlı Askerleri”, *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*, ed: A. Yavuz Akaengin ve Selcan Koçaslan, Ankara 2015

Сокирська, Влада, “країнська дипломатична місія УСРР при народному комісаріаті в справах національностей РСФРР“, *Наукова періодика України*, № 7, 2015

Чухліб, Тарас,”Особливості турецької політики гетьмана Б. Хмельницького,” *Інститут історії України НАН України: азахський науково-дослідний інститут*, Відділ історії казахів Півдня України, Випуск 2, № 6, Одеса, 2007

Çakıcı, Nurettin, “Bolşevik Ruslar”ın Millî Mücadele Hareketiyle Temas Kurma Girişimleri “*Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S.32, 2020

Çalışkan, Ülkü, Türk Kurtuluş Savaşında Sovyet Rusya’nın Mali ve Askeri Yardımları” *Karadeniz Araştırmaları*, S.9, 2006

Çolak, İhsan, "Moskova Antlaşmasına Giden Yol: Millî Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 17, S. 49, 2001

Dağlar, Oya, “Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordularının Galiçya Cephesine Gönderilmesi ve Cephe Gerisinde Yaşananlar” *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C. 0, S.10, 2012

Даниленко,Олександр,“Військовополонені, інтерновані й біженці на території європейських країн як об’єкт дипломатичних відносин (19191923 рр.)”, *Міжнародні зв’язки України: наукові пошуки і знахідки*, 20, 2011

Галатир, Віталій, Гродовський, Олексій, Коцюк, Володимир, “Документи ЦДАВО України про фінансове забезпечення посольства УНР в Османській імперії у 1920–1921 роках”, *Архіви України.*, № 2, 2021

Gardaşkanoğlu, Ferhat, “Ukrayna Osmanlı Himayesinde”, *Tarih ve Medeniyet*, S. 15, İstanbul 1995

Дерменджі, Омер, “країнсько турецькі (тюркські) мовнолітературні та культурні взаємини у світлі парадигми ” *Питання літературознавства* , Вип. 79, 2010

Genç, H. Deniz, Esin, Murat, “Yakınlaşmayı Anlamak: Bolşevikler ve Milli Mücadeleciler 1919-1922”, *Journal of Political Administrative and Local Studies*, Cilt 1, S.2,55, 2018

Григорук,Наталія,”Національна ідея у діяльності Української національно-демократичної партії Галичини на початку ХХ ст.” *Україна–Європа–Світ*, Вип. 11, 2013

Gündüz, Ahmet, “1917 Bolşevik İhtilâlinin Türk Dünyasındaki Yansımaları”, *Ahi Evren Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, S.1, Kırşehir 2005

İlgürel, Mücteba, "Osmanlı-Ukrayna Münasebetlerinin Başlaması" *Belleten*, C. 60, S. 227, 1996

Kanat, Vedat, “Osmanlı-Rus Diplomasisinde Bir Kriz: Ukrayna Kazakları (1768-1792)”, *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 19, 2018

Kaşıyüğun, “I. Dünya Savaşı’nda Esirler Meselesi Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Tarih ve Gelecek Dergisi*, Cilt 4, S. 1, 2018,

Kemal, Cemal, “Mustafa Kemal’in Mondros Mütarekesi’ne Tepkisi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 12, S. 46, 2010

Kırımlı, Hakan, “Ukrayna’nın Kurtuluşu Birliğinin Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı İmparatorluğundaki Faaliyetleri”, ed. G. Eren, Osmanlı: Siyaset, *Yeni Türkiye Yayınları*, C.II, Ankara 1999

Kılıç, Selda, “İstiklal Harbi’nde Sovyetler Birliği’nden Gelen Yardımlar” *Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt 56, S. 1, 2016

Kılıç, Selami,”Birinci Dünya Savaşı’na Uzanan Süreçte Türk-Alman Yakınlaşması” *1914’ten 2014’e 100’üncü Yılında Birinci Dünya Savaşı’nı Anlamak Uluslararası Sempozyum*, İstanbul 2014

Korkmaz, Ender, “Brest-Litovsk Antlaşması Çerçevesinde Osmanlı-Ukrayna Diplomatik İlişkileri (1918)” *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 30, 2016

Köstüklü, Nuri, "I. Dünya Savaşında Rusya'nın Ukrayna ve Diğer Bölgelerindeki Türk Savaş Esirlerine Dair Bazı Tespitler" *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. 28, S.83, 2012

Kubchik, Oleg, "1920'lerin Başında Türkiye'deki Sovyet- Batı Mücadelesinde Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (USSC)", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, S. 31, 2011

Küçük, Evren, Bekaar, Nurgül, "Türk Diplomatların Bakış Açısıyla Türk-Sovyet İlişkileri (1917-1925)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 74, S. 1, 2019

Лутаева,Татьяна,"Історія міжкультурної взаємодії українців з арабо-мусульманським світом", Вісник Харківського нашоїрнього університету імені В. І. Каразіна, № 871, 2009

Матяш, Ірина, "Архівна складова джерельної бази дослідження українсько-турецьких відносин доби Української революції 1917–1921 рр." *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*, Вип. 28, 2019

Mehmedli, Marziye, Akgüller, Hilal, "Brest Litovsk Antlaşmasının Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)", *Belgi*, S. 20, 2010

Mihtaryan, Nataliya, "Ukrayna-Türkiye İlişkileri", *Avrasya Etüdleri*, C. 3, S. 2, 1996

Миколайович,В.Валерій,"Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни", *Проблеми історії України XIX - початку XX ст.*, 4, 2002

Мичурин, Алексей Николаевич, "Советская дипломатия в Турции и Мустафа Кемаль-паша (Ататюрк) во время миссии МВ Фрунзе в 1921-1922 годах" Ред. В. В. М. Доброштан, С. И. Бугашев, А. С. Минин, & Т. В. Рабуш, *Россия и мир в новое и новейшее время - из прошлого в будущее: Материалы XXV юбилейной ежегодной международной научной конференции. В 4 томах*, Том 2, 2019

Мхитарян, Ігорівна Наталія, "До 90-річчя українсько-турецького Договору про дружбу і братерство від 2 січня 1922 року", *Shodoznavstvo*, 59, 2012

Нижник, Павло Гай-, "Україна-Туреччина: налагодження міждержавних і дипломатичних відносин (1917-1921)" *ВГО Українська академія наук: Історичні науки Видавництво «Гілея»*, Вип. 157 (6-9). Ч. 1., 2020

Николаевна, Емельянова Елена, "Советская политика по отношению к Турции и Южному Кавказу в 1920-1921 годах", *Научный диалог*, № 9, 2018

Nykiel, Priot, "1916 ile 1919 Yılları Arasında Krakov Müstahkem Mevkii Hastanelerinde Osmanlı Askerleri (Polonya Kaynakları Işığında)", *Belleten*, Cilt 80, S. 287, 2016

Олегович,Вадим, "Російський Червоний Хрест та доля військовополонених Великої війни(1914–1918рр.)" *Україна-Європа Світ. Міжнародний збірник наукових праць*, Вип.16

Osmanlı Belgelerinde Birinci Dünya Harbi, “Avusturya’nın Savaşa Giren Osmanlı Devleti’ni Tebrik Etmesi“ *T.C. Başkanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı*, İstanbul 2013

Озтюрк, Мустафа, “Взаимные сомнения и недоверие между большевиками и кемалистами в период становления советско-турецких отношений в 1920-1922 гг”, *Известия Уральского Государственного Университета*, Сер.1, Проблемы образования, науки и культуры. №5, 84, Екатеринбург, 2010

Павлович, Лавров Юрій, “Початок діяльності Союзу Визволення України” *Український історичний журнал*, № 4, 1998

Павлович, Лавров Юрій, “Початок діяльності Союзу Визволення України” *Український історичний журнал*, № 5, 1998

Петренко, ІС, “Політико дипломатичні відносини Української Народної Республіки з Туреччиною в 1918-1920 рр.”, *Гілея: науковий вісник*, Українська академія наук, Національний педагогічний університет імені МП Драгоманова, Випуск 88, 2014,

Романович, Дашкевич Ярослав, “Турецько-українські взаємовідносини в першій половині ХХ століття” *Україна. Наука і культура*, Вип 35, 2009

Попенко, Володимирович Ярослав, “Українсько-турецькі міждержавні взаємини впродовж 1914-1920-х рр.: історіографічний огляд”, *Українознавчий альманах*, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2014

Pritsak, Omelian, “İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)” *İlmi Araştırmalar*, S.7, İstanbul 1999

Sürgevil, Sabri, “Osmanlı Devleti’nin I. Dünya Savaşı’na Girişinin İzmir Basınındaki Yankıları”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 1, S. 1, 1983

Saray, Mehmet, “Türkiye-Ukrayna Münasebetlerinin Tarihçesi”, *Avrasya Etüdleri*, Cilt II, S.3

Швидкий, Василь, “Посольство Олександра Лотоцького та його заходи щодо визнання незалежності української церкви (Константинополь, 1918–1920 роки)”, *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*, Інститут історії України НАН України, 14, 2005

Tanrıverdi, Mustafa, “Rusya’da İhtilal Hareketleri Karşısında Başbakan P. A. Stolipin’in Politikaları (1906-1911)”, 100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü*, ed. Yunus Koç-Mikail Cengiz, Ankara 2018

Tcherkinov, Igor, “Mustafa Kemal Atatürk ve Türkiye- Ukrayna İlişkileri (1918-1938)”, Çev. Berna Türkdoğan, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt XIX, S. 55, 2003

Tecer, Ömer Çağrı, “Jeopolitik ve Tarihsel Bir Rekabet Sahası Olarak Ukrayna ve Dış Politika Parametreleri”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 3, S. 4, 2004

Topal, Coşkun, “Türk-Rus İlişkileri ve Moskova Anlaşması”, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2018

Yiğit, Ali Ata, ”Elviye-i Selase’nin Bütünlüğü ve Batum Meselesi (1878-1921)”, *I. Dünya Savaşı’nda Karadeniz ve Kafkasya: Askeri, Siyasi ve Sosyal Gelişmeler*, ed. Mehmet Okur, Bahadır Güneş ve Ülkü Köksal, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, Trabzon 2017

Журавльов, Д. В., “Українсько-османські відносини останньої третини XVII ст. і “турецький проект” гетьмана П. Дорошенка”, *Дриновський збірник*, Т. VIII, 2015

6- ANSİKLOPEDI

Yücel Öztürk, Ukrayna (Tarih), *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Cilt 4, 2012

7- TEZLER

Akkor, Mahmut, “I. Dünya Savaşı’nda Çeşitli Ülkelerdeki Türk Esir Kampları”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006

Çerev, İsmail, *The Times Gazetesine Göre Lozan Konferansı’nın Birinci Devresi (20 Kasım 1922-4 Şubat 1923)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Iğdır Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Iğdır 2021

Kaya, Hasan, *Atatürk Dönemi’nde Devletçilik Modelinin Hazırlık ve Evresinde Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri (1930-1934)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlke ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2008

Memmedova, Samire, *Milli Mücadele Dönemi’nde Büyük Millet Meclisi’nin Sovyet Rusya ve Azerbaycan ile Olan Münasebetleri (1920-1922) (Sovyet Rusya ve Azerbaycan Belgelerine Göre)*, Basılmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2016

Vialtseva, Yulia, *Tarihsel Süreçte Ukrayna-Rusya İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Doğum Tarihi :

Medeni Durumu :

Eğitim :

Lise :

Lisans :

Yüksek Lisans: